

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**«AZƏRBAYCANLA ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATININ İQTİSADI
ƏMƏKDAŞLIĞININ İNKİŞAF MEYLLƏRİ»**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Dadaşlı Nigar Elxan qızı

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura
Mərkəzinin direktoru**
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

İmza _____

« _____ » _____ **2019 il**

**«AZƏRBAYCANLA ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATININ İQTİSADI
ƏMƏKDAŞLIĞININ İNKİŞAF MEYLLƏRİ»**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisaslaşmanın kodu və adı: 060401 «Dünya iqtisadiyyatı»

İxtisaslaşma: «Xarici iqtisadi fəaliyyət»

Qrup: 860

Magistrant
(soyadı, adı və atasının adı)
Dadaşlı Nigar Elxan qızı

_____ **(imza)**

Elmi rəhbər
(elmi dərəcəsi və elmi adı, S.A.A.)
i.e.n., dos. Hüseynli İlham Qəşəm oğlu

_____ **(imza)**

Proqram rəhbəri
(elmi dərəcəsi və elmi adı S.A.A)
i.ü.f.d. Nəcəfova Kəmalə Akif qızı

_____ **(imza)**

Kafedra müdiri
(elmi dərəcəsi və elmi adı, S.A.A)
prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **(imza)**

BAKİ – 2019

**«TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC COOPERATION BETWEEN
AZERBAIJAN AND THE WORLD TRADE ORGANIZATION»**

ABSTARCT

Relevance of the study. Many believe that Azerbaijan's accession to the WTO is likely to have an important impact on many aspects of the economy and that accession to the WTO will benefit the country. But there are still many questions about the impact that accession to the world trade organization will have, including: what are the macroeconomic impacts; how will this affect different industries, household incomes and low-income citizens; and what will be the impact in the regions? Some observers fear that the WTO may have a negative impact on the economy of the Republic, so this article discusses the sources of benefits and losses for the economy of the Republic. The aim of the thesis is to study the issues of Azerbaijan's accession to the world Trade Organization and identify the various risks associated with this event.

Method of research. The theoretical and methodological basis of the study were the works of well-known scientists and specialists studying the relationship of different countries, as well as issues of international relations, international trade, globalization, internationalization of the economy and regional integration.

Development of the problem. The problems associated with the accession to the WTO of various countries and the associated risks were studied in the works of domestic and foreign scientists. At the same time, much less attention was paid to the negative impact on the economy of the Republic of WTO accession in the context of globalization. The paper attempts to fill this gap.

Information base of the research. The information base of the research is scientific works and researches of domestic and foreign scientists on this issue, as well as other official and bibliographic sources. The paper uses the statistical base of domestic and foreign statistical agencies.

Practical significance. The Practical significance of the study is that the main results of the thesis can be used to determine the further course of Azerbaijan's accession to the WTO.

Scientific and practical significance of the study. The study of international experience in improving the mechanisms of relations with many countries of the world economic system in the context of regionalization and globalization is very important for Azerbaijan during its accession to the WTO. Several detailed quantitative studies of these impacts have been carried out, and the results of this analysis will provide a somewhat broader vision of Azerbaijan's accession to the WTO.

Key words: WTO, GATT, world trade, globalization, liberalization

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

GATT/ÜTT	General Agreement on Tariff and Trade/Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
WTO	World Trade Organization
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ƏDV	Əlavə dəyər vergisi
GMO	Genetically Modified Organisms
AB	Avropa Birliyi
TRIPs	Trade-related aspects of intellectual property rights
FAO	Food and Agricultural Organization

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	4
I FƏSİL BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ MAHİYYƏTİ	8
1.1. Ticarətin beynəlxalq tənzimlənməsinin metodologiyası. GATT/ÜTT ümumi xarakteristikası və rolu	8
1.2. GATT - beynəlxalq ticarətin əsas tənzimləyici-təşkilati aləti kimi	14
II FƏSİL. ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATINA (ÜTT) ÜZV OLMAĞIN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	23
2.1. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının prinsipləri və qaydaları. ÜTT daxil olma prosedurası və əsas şərtləri.....	23
2.2. Azərbaycanın ÜTT daxil olması məqsədləri və vəzifələri	29
III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN ÜTT İLƏ İQİTİSADİ ƏMƏKDAŞLIĞININ İNKİŞAF MEYLLƏRİ	40
3.1. Azərbaycanın ÜTT üzvlüyündən əldə olunacaq müsbət nəticələr. ÜTT daxil olma üzrə aparılan danışıqların xüsusiyyətləri	40
3.2. Azərbaycanın ÜTT birləşməsi şəraiti və ayrı-ayrı xalq təsərrüfatı sahələrinin reallıqları. ÜTT üzvlüyündən irəli gələn təhlükələr və risklər	57
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	71
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	78
Cədvəllərin siyahısı	89
Şəkillərin siyahısı	90
Qrafiklərin siyahısı	90

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanın iqtisadi tarixində ölkənin ÜTT-yə üzv olması, ekspertlər cəmiyyətində indiyədək güclü mübahisələrə, hökumət və biznes arasında dialoqda isə gərginlik yaradan mühüm bir məsələyə çevrilmişdir. Bu cür qızgın müzakirələrin olması çox vacib bir işdir, çünki, ölkənin mötəbər ümumdünya təşkilatına daxil olmasından sonra ölkənin iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrinin və seqmentlərinin, xüsusilə də kənd təsərrüfatı sferasının taleyi qarşıya çoxlu suallar çıxarır. Mövzu həddindən artıq çoxcəhətlidir və burada qarşıya çıxan suallara birmənalı və dolğun cavab tapmaq çox çətindir. Bu birləşmənin tərəfdarlarının və əleyhdarlarının məntiqlərinin və dəlillərinin sistemləşdirilməsindən çox şey asılıdır və ən birinci, bu problemin çox geniş bir kontekstini əhatə edərək vacib bir suala cavab tapmaq lazımdır: ölkə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olduqdan sonra nə əldə edəcəkdir: ticarət «Titanik»inə bileti, yoxsa, geniş imkanlar məkanına giriş biletini?

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, ÜTT (World Trade Organization, WTO) – beynəlxalq bir təşkilat olmaqla 1948-ci ildən fəaliyyət göstərən Tariflər və Ticarət haqqında Baş Sazişin (GATT) varisi hesab olunur. ÜTT 1995-ci ildə təşkil olunmuş və bundan əsas məqsəd beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması və Uruqvay raundunun çoxtərəfli ticarət danışıqlarının (1986-1994-cü illər) sazişlər paketi əsasında üzv-dövlətlərin ticarət-siyasi münasibətlərinin tənzimlənməsi olmuşdur. Bu sənədlər müasir beynəlxalq ticarətin hüquqi bazasını təşkil edir.

ÜTT demək olar ki, GATT kimi fəaliyyət göstərir, lakin o, daha geniş ticarət sazişləri spektrini əhatə edir (xidmətlərlə ticarət və intellektual (əqli) mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri (məqamları) da daxil edilməklə) və qərarların qəbul edilməsi və onların təşkilatın üzvləri tərəfindən yerinə yetirilməsi prosedurasının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq daha böyük səlahiyyətlərə malikdir. ÜTT-in ayrılmaz hissəsini ticarət mübahisələrinin həll olunmasının unikal mexanizmi təşkil edir.

Hələ 1986-cı ildə keçmiş SSRİ (Azərbaycanın da o zaman daxil olduğu qurum) sonradan GATT birləşmək məqsədilə danışıqların Uruqvay raundunda müşahidəçi statusunu almaq üzrə ərizə ilə müraciət etmişdi. Lakin ABŞ, bu ərizəni qəbul etməmişdir və bunu onunla izah etmişdir ki, SSRİ planlı iqtisadiyyata malik olan ölkədir və bu da azad ticarət prinsiplərinə uyğun gəlmir. Ancaq 1990-cı ildə SSRİ müşahidəçi statusunu ala bilmişdi, lakin 1991-ci ildə bu qurumun dağılması cəbəbindən ora daxil olan respublikaların ÜTT-yə yolu ancaq çoxtərəfli danışıqların aparılması yolu ilə baş tutmuşdur.

ÜTT-nin üzvü olma xarici ticarət üzərində dövlət inhisarından imtina olunmasını, dünya təsərrüfatında qəbul olunmuş ümumi prinsiplərin əsasında bazar iqtisadiyyatı ölkələri ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini və dərinləşdirilməsini, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əlaqələrin yaradılmasını nəzərdə tutur. Azərbaycan bir sıra iri gömrük, ticarət və maliyyə təşkilatlarının, o cümlədən, Gömrük Əməkdaşlığı Şurası, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Ticarət Palatası ilə sıx əlaqələr yaratmaqla, öz qarşısında mühüm bir məqsəd də qoymuş və bu da Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olaqdan ibarətdir. ÜTT-yə üzv olma şərtində yeni ticarət qaydalarının tətbiq olunması və müxtəlif ölkələrin bazarlarına geniş qaydada daxil olma imkanları şübhəsiz ki, Azərbaycanın inkişaf etmə imkanlarını artıracaqdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Tədqiqat işində yerinə yetirilən araşdırmalar əvvəlki ümumi xarakterli yanaşmalardan özünün kompleksliliyi ilə fərqlənir, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatında yerinin müəyyən edilməsi və Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması, başqa sözlə onun, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin idarə edilməsi və tənzimlənməsinin normativ və inzibati təcrübəsində mövcud olan sistemə qoşulmasından irəli gələn xüsusiyyətlərin dərinlənən araşdırılması tədqiqatın elmi yeniliyini müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi müasir şəraitində Azərbaycanın ÜTT-yə bir üzv kimi daxil olmasının təşkilati, maliyyə, əməliyyat mexanizmlərinin dərinlənən araşdırılmasından, bu zaman Azərbaycan iqtisadiyyatına

dəyə biləcək zərərlərin minimallaşdırılmasından, ölkənin dünyanın iqtisadi məkanı ilə gələcək strateji əlaqələrinin inkişaf istiqamətlərinin göstərilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi problemlı vəziyyəti yaradan və öyrənilmə üçün seçilmiş proses və yaxud hal, hadisə, predmeti kimi isə bu obyektin hüdudlarında olanlar nəzərdə tutulur. Bu baxımdan dissertasiya işinin predmeti bütövlükdə Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması mahiyyəti ilə səciyyəli. Tədqiqat işinin obyektı kimi bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı vəziyyəti və ölkənin ÜTT-yə üzv olmasa ilə bağlı olan ayrı-ayrı mühüm problemlər götürülmüşdür.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işində təhlil, araşdırmalar, dərkətmə metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunması üçün ümumi elmi tədqiqat metodlarından (ümumiləşdirmə, müqayisələr və s.), o cümlədən, tədqiqatın xüsusi metodlarından (riyazi-statistik metodları və sairə) istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işinin informasiya bazasını araşdırılan mövzu üzrə yerli və xarici tədqiqatçıların elmi işləri və yanaşmaları, tədqiqat işini əhatə eləyən rəsmi və biblioqrafik mənbələr təşkil edirlər. Elmi dərkətmə, araşdırmalar və təhlil metodları daha çox nəticə verə bilən metodlar kimi tədqiqatın alətlər bazasını təşkil etmişlər. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin materiallarından, nüfuzlu beynəlxalq qurumların araşdırılmalarından və digər materiallardan təhlil və elmi araşdırılma üçün istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. İşin yazılmasından əsas məqsəd Azərbaycan və ÜTT münasibətlərinin, həmçinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olan zaman yarana biləcək nəticələrin təhlil olunmasından ibarətdir.

Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması – onun, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin idarə edilməsi və tənzimlənməsinin normativ və inzibati təcrübəsində mövcud olan sistemə qoşulması deməkdir. Atılan bu addım həmçinin, Azərbaycanın qlobal dünya bazarında mallar və xidmətlərin satışının mövcud qaydaları sistemə daxil olması

deməkdir. Bu addımın atılmaması son nəticədə ölkədə müasir mütərəqqi iqtisadi islahatların və yeni addımların formalaşdırılması və uğurla həyata keçirilməsi üçün ciddi çətinliklər yarada bilər, xarici ticarətin təşkili isə inkişaf və həyata keçirilmə baxımından ağır bir vəziyyətlə üzləşə bilər.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycan bir neçə illərdir ki, ÜTT-yə üzv olmaq üzrə uzunmüddətli bir prosesə başlamışdır və bu istiqamətdə aparılan işlər öz son nəticəsinə çatmamışdır. Bu məsələdə problemlər çoxdur və onların aradan qaldırılması, eləcə də Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına bir üzv kimi birləşməsi ölkə üçün qabaqcadan gözlənilən müsbət imkanlar yarada bilər. Bu baxımdan dissertasiya içində aparılmış elmi araşdırmalar və onların əsasında əldə olunmuş nəticələr müəyyən elmi-praktiki nəticə daşıya bilərlər.

Elmi tədqiqatın nəticələri kimi əldə olunan təkliflər praktiki əhəmiyyətliyi malikdirlər və Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına birləşməsi ilə bağlı olan problemlərin araşdırılmasında istifadə oluna bilərlər. Dissertasiya işində təklif olunan nəticələr də praktiki əhəmiyyət daşıya bilərlər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi mündəricatdan, üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ MAHİYYƏTİ

1.1. Ticarətin beynəlxalq tənzimlənməsinin metodologiyası. GATT/ÜTT ümumi xarakteristikası və rolu

1994-cü ildə imzalanmış Sazişə əsasən 1995-ci ildən öz fəaliyyətinə başlamış Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, ümumi institusional çərçivələrin yaradılmasını və bunların vasitəsilə bütün əvvəllər qəbul olunmuş qərarların Uruqvay raundunun qərarları ilə birləşdirilməsini, GATT himayəsi altında qəbul olunmuş razılaşmaların cə sazişlərin özündə cəmləşdirilməsi üçün nəzərdə tutmuşdur.

Yeni yaradılmış təşkilat öz fəaliyyətində Mübahisələrin nizamlanması qaydaları haqqında Memorandumuna (Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes) və Ticarət siyasətinə yenidən baxılması Mexanizminə (Trade Policy Review Mechanism, TPRM) əsaslanır.

ÜTT-nin yaradılmasından əsas məqsəd üzv-ölkələrin kommertiya və iqtisadi yönümlüyünün həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə aşağıdakı yollarla istiqamətlənməsindən ibarətdir:

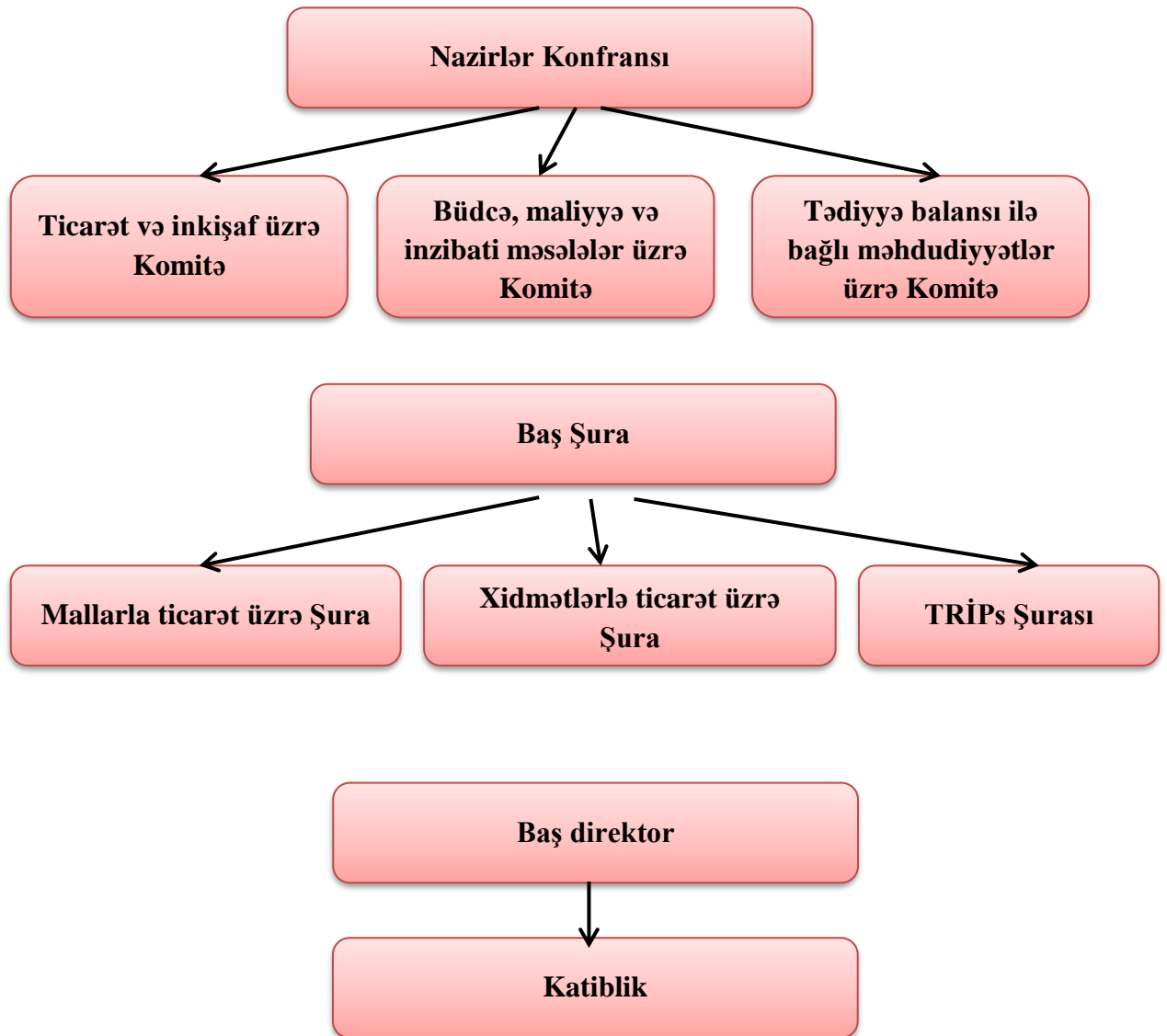
- tam məşğulluğun təmin olunması ilə;
- istehsalın və mallar və xidmətlərlə ticarət mübadiləsinin artımı ilə;
- uzunmüddətli inkişafın, ətraf mühitin qorunub saxlanılmasının təmin olunması məqsədi ilə xammal mənbələrindən optimal istifadə olunması ilə.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT/WTO) aşağıdakı struktura malikdir (şəkil 1):

1. Nazirlər Konfransı
2. Baş Şura:
Mübahisələrin nizamlanması Komitəsi,
Ticarət siyasətinə yenidən baxılması Komitəsi (Trade Policy Review Mechanism, TPRM).
3. Köməkçi orqanlar:
Mallarla ticarət üzrə Şura,
Xidmətlərlə ticarət üzrə Şura (GATS),

İntellektual mülkiyyətə olan hüquqların müdafiəsinin ticarətlə bağlı aspektlər üzrə Şura (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, TRIPs),
Ticarət və inkişaf üzrə Komitə,
Büdcə, maliyyə və inzibati məsələlər üzrə Komitə,
Tədiyyə balansı ilə bağlı məhdudiyyətlər üzrə Komitə.

Şəkil 1. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT/WTO) strukturu

ÜTT-nin materialları əsasında (<https://www.wto.org/>) tərtib olunmuşdur

Nazirlər Konfransı bütün üzvlərin nümayəndələrindən ibarət olmaqla hər iki ildə bir dəfədən az olmayaraq keçirilir. Nazirlər Konfransı ÜTT-nin funksiyalarını yerinə yetirir və bunun üçün lazım olan hərəkətləri yerinə yetirir. Nazirlər Konfransı, istənilən hər hansı bir Çoxtərəfli ticarət sazişlərinin fəaliyyət dairəsinə daxil olan

bütün məsələlər üzrə qərar qəbul etmə səlahiyyətinə malikdir (əgər bu barədə hər hansı bir üzv konkret tələblə xahiş edərsə).

Baş Şura da bütün üzvlərin nümayəndələrindən ibarət olmaqla təsis olunur və lazım olan hallarda yığılır. Nazirlər Konfransının iclasları arasında fasilələr zamanı onun funksiyalarını Baş Şura həyata keçirir. Baş Şura özünün qaydalarını və proseduralarını müəyyən edir və Komitələrin prosedura qaydalarını təsdiq edir.

Baş Şura, lazım olan hallarda mübahisələrin həlli üzrə razılışmaya uyğun olaraq Mübahisələrin həlli üzrə Orqanın funksiyalarını yerinə yetirmək üçün çağrıla bilər. Mübahisələrin həlli üzrə Orqan özünün sədrinə malik ola bilər və öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün özünün lazım bildiyi prosedura qaydalarını müəyyənləşdirə bilər.

Baş Şura, həmçinin, lazım olan hallarda Ticarət siyasətinin icmalı üzrə Orqanın funksiyalarını yerinə yetirmək üçün çağrıla bilər. Ticarət siyasətinin icmalı üzrə Orqan özünün sədrinə malik ola bilər və öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün özünün lazım bildiyi prosedura qaydalarını müəyyənləşdirə bilər.

ÜTT-də Baş Şuranın ümumi rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən Mallarla ticarət üzrə Şura, Xidmətlərlə ticarət üzrə Şura (GATS), İntellektual mülkiyyətə olan hüquqların müdafiəsinin ticarətlə bağlı aspektlər üzrə Şura (TRİPs) təsis olunur. Mallarla ticarət üzrə Şura Çoxtərəfli ticarət sazişlərinin fəaliyyətinə müşahidəni həyata keçirir. Xidmətlərlə ticarət üzrə Şura (GATS) xidmətlərlə ticarət üzrə Baş sazişin fəaliyyətinə, İntellektual mülkiyyətə olan hüquqların müdafiəsinin ticarətlə bağlı aspektlər üzrə Şura (TRİPs) isə intellektual mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri üzrə Sazişin fəaliyyətinə müşahidəni yerinə yetirirlər. Bu Şuralar, müvafiq sazişlər və Baş Şura tərəfindən onlara müəyyən olunmuş funksiyaları yerinə yetirirlər. Onlar, özlərinin prosedura qaydalarını müəyyən edə bilər ki, bunlar da Baş Şura tərəfindən təqdir olunur (bəyənilir). Bu şuralarda üzvlük bütün üzvlərin nümayəndələri üçün açıqdır və onlar öz funksiyalarını yerinə yetirmək üçün lazım olan hallarda çağrılırlar. Mallarla ticarət üzrə Şura, Xidmətlərlə ticarət üzrə Şura (GATS), TRİPs Şurası, zəruri hallarda köməkçi orqanlar təsis edə bilərlər. Bu cür

təsis orqanları özlərinin prosedur qaydalarını müəyyən edə bilərlər ki, bunlarda müvafiq Şuralar tərəfindən təqdir olunmalıdır.

Nazirlər Konfransı Ticarət və inkişaf üzrə Komitə, Bütçə, maliyyə və inzibati məsələlər üzrə Komitə, Tədiyyə balansı ilə bağlı məhdudiyyətlər üzrə Komitə yaradır ki, bunlar da ÜTT-nin yaradılması haqqında sazişlə və Çoxtərəfli ticarət sazişləri ilə müəyyən olunmuş, həmçinin istənilən hər hansı bir əlavə funksiyaları yerinə yetirirlər və bu funksiyaları yerinə yetirə bilən özləri məsləhət bildikləri istənilən digər Komitələri də yarada bilərlər. Ticarət və inkişaf üzrə Komitə, öz funksiyalarının həyata keçirilməsi çərçivəsində nisbətən az inkişaf etmiş üzv-ölkələrin xeyrinə vaxtaşırı olaraq Çoxtərəfli ticarət sazişlərinin xüsusi qaydalarının icmalını keçirir və məruzələri müvafiq hərəkətlərin edilməsi məqsədilə Baş Şuraya təqdim edir. Bütün bu Komitələrdə üzvlük bütün üzvlər üçün açıqdır.

Sazişlərlə nəzərdə tutulan iştirakçıları məhdud olan orqanlar müvafiq Sazişlərlə nəzərdə tutulan funksiyaları yerinə yetirirlər və ÜTT-nin institusional çərməvələrində fəaliyyət göstərilir. Bu orqanlar müntəzəm olaraq öz fəaliyyətləri barədə Baş Şuraya müvafiq məlumat verirlər.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qoşulma prosedurası GATT/ÜTT-nin mövcud olduğu yarım əsrlik bir tarixdə işlənib hazırlanmışdır və çoxplanlı olmaqla bir neçə mərhələdən ibarətdir. Üzv olmağa can atan ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu proses 5-7 illik bir dövrü əhatə edir və bütün proseduralar Azərbaycan üçün də mütləqdır.

Birinci mərhələdə xüsusi İşçi Qrupları çərçivəsində çoxtərəfli səviyyədə birləşən ölkənin iqtisadi mexanizminin və ticarət-siyasi rejiminin ÜTT normalarına və qaydalarına uyğun gəlməsi tam təfsilatı ilə nəzərdən keçirilir. Bundan sonra, həmin təşkilata üzv olmaq istəyən ölkənin üzvlüyünün şərtləri üzrə məsləhətləşmələr və danışıqlar başlanılır. Bu məsləhətləşmələr və danışıqlar, bir qayda olaraq, ölkənin ÜTT-yə birləşməsində maraqlı olan İşçi qrupu üzv-ölkələri ilə ikitərəfli qaydada aparılır (məsələn, Avropa Birliyi bir ölkə kimi sayıla bilər). Danışıqlar birinci növbədə «kommersiya baxımından əhəmiyyətli» güzəştlər üzrə aparılır ki, bu güzəştləri ölkə, ÜTT üzvlərinə öz bazarlarına daxil olma zamanı təqdim etməyə

hazırdır (bütün bunlar bazara malların və xidmətlərin daxil olması barəsində ikitərəfli Protolollarda təsbit olunur). Həmçinin, ÜTT-yə üzv olmaqdan irəli gələn öhdəliklərin öz üzərinə götürülməsi və onlara əməl olunması formatı və müddətləri haqqında Sazişlər də razılaşdırılır (İşçi Qrupunun Məruzəsində rəsmiləşdirilir). Üzv olmaq istəyən tərəf, bir qayda olaraq, ÜTT-nin digər üzvlərinin malik olduqları bütün hüquqları əldə edirlər ki, bu da, demək olar ki, onun xaricin bazarlarda diskriminasiya olmasının qarşısını alınması deməkdir (doğrudur, məsələn, Çin bütün hüquqları əldə etməyə hələ də nail ola bilməmişdir). Təşkilatın hər hansı bir tərəfinin hüquqa zidd olan hərəkət etdiyi zaman, istənilən hər bir ölkə müvafiq şikayətlə Mübahisələrin həlli üzrə orqana müraciət edə bilər ki, onun da qərarı ÜTT-nin hər bir üzvü üçün milli səviyyədə icraya qəbul olunmalıdır.

Proseduraya uyğun olaraq bazarlara girişin liberallaşdırılması və qoşulmanın şərtləri üzrə bütün aparılan danışıqların nəticələri aşağıdakı rəsmi sənədlərlə rəsmiləşdirilir:

- İşçi Qrupunun məruzəsi: burada daxil olan ölkənin öz üzərinə götürdüyü bütün hüquqlar və öhdəliklər öz əksini tapır;
- mallar sahəsində tarif güzəştləri üzrə və kənd təsərrüfatının müdafiə olunması səviyyəsi üzrə öhdəliklərin siyahısı;
- xidmətlər üzrə spesifik öhdəliklərin siyahısı və daha çox əlverişlilik rejimindən (most favored nation, MFN) status) çıxarışların Siyahısı;
- iki- və çoxtərəfli səviyyələrdə əldə olunmuş razılıqları hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirən birləşmə haqqında protokol.

Yeni ölkələrin ÜTT-yə birləşdiyi zaman qoyulan əsas şərtlərdən biri də onların milli qanunvericiliyinin və xarici iqtisadi fəaliyyətinin Uruqvay raundunun sazişlər paketinin əsasnaməsinə uyğunlaşdırılmasıdır.

Birləşmənin yekun mərhələsində namizəd-ölkənin milli qanunvericilik orqanı tərəfindən İşçi Qrupu çərçivəsində razılaşdırılmış və Baş şura tərəfindən təsdiq edilmiş bütün sənədlər paketinin ratifikasiya olunması həyata keçirilir. Bundan sonra göstərilən şərtlər ÜTT-nin və milli qanunvericiliyin hüquqi sənədlər paketinin bir

hissəsinə çevrilir, namizəd-ölkə isə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvünə çevrilir.

GATT və ÜTT əsasnamələrinə görə xarici ticarətin tənzimlənməsinin əsas aləti kimi gömrük rüsumu çıxış etməlidir. Müvafiq sənədlərdə gömrük tarif tənzimlənməsi şərtlərini müəyyən edən hüquqi normalar öz əksini tapmışlar. Xarici ticarətin tənzimlənməsi məqsədləri üçün digər vasitələrdən istifadə olunmasına GATT Uruqvay raundunun qərarlarına və bir sıra digər sazişlərə əsasən icazə verilir. Məsələn, aşağıdakı tədbirlərin qəbul olunmasına icazə verilir:

xarici ticarətin qeyri-iqtisadi fikirlərə əsasən inzibati qaydada məhdudlaşdırılması;

ağır iqtisadi vəziyyətdən (milli sənayeyə vurulan ciddi ziyan, tədiyyə balansının tarazlığının pozulması və s.) çıxılması məqsədilə xarici ticarətin inzibati qaydada məhdudlaşdırılması;

xarici mal göndərənlərin (tədarükçülərinin) insafsız rəqabətinin qarşısının alınması;

hökumətlərin və yaxud idxalat və ixracat ölkələrinin firmalarının qarşılıqlı razılığına əsasən ixracat və idxalatın könüllü qaydada məhdudlaşdırılması;

qeyri-iqtisadi fikirlərə əsasən (milli təhlükəsizliyin müdafiəsi, ətraf mühitin qorunması və s.) tətbiq olunan məhdudiyyətlər.

Lakin, çox vaxt, tətbiq olunan tədbirlər, məsələn, qeyri-iqtisadi fikirlərə və mülahizələrə görə, şüurlu olaraq proteksionist (himayədarlıq) məqsədləri üçün istifadə olunur. GATT/ÜTT çərçivəsində əldə olunmuş razılaşmalar, xarici ticarətin tənzimlənməsi qaydalarının özbaşına şərhi imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırdı və onlatın tətbiq olunması üçün ümumi şərait yaratdı. Məsələn, 2000-ci ilədək ixracat və idxalatın könüllü qaydada məhdudlaşdırılması aradan qaldırıldı, insafsız rəqabətə qarşı tədbirlərin fəaliyyət müddəti beş il ilə məhdudlaşdırıldı.

Beynəlxalq ticarətdə mövcud olan ciddi bir maneənin, yəni xarici-iqtisadi tənzimləmənin milli sistemlərində olan ayrılıqların (fərqliliyin) aradan qaldırılması üçün ÜTT tərəfindən müvafiq eyniləşdirmə (unifikasiya) həyata keçirilir. Məsələn, malların gömrük dəyərinin və mənşə ölkəsinin müəyyən olunmasının ümumi

prinsipləri müəyyən olunmuşdur, ticarətdə texniki maneələr, sanitar və fitosanitar normaları üzrə sazişlər və s. fəaliyyət göstərirlər.

1.2. GATT - beynəlxalq ticarətin əsas tənzimləyici-təşkilati aləti kimi

Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş (GATT, General Agreement on Tariffs and Trade, GATT) beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində aparıcı rol oynamışdır. O, özlüyündə çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərdən ibarət olmaqla, üzv-ölkələr arasında olan ticarət münasibətlərinə əsaslanan hüquq normaları toplusununu əks etdirirdi. Saziş Cenevrədə 1947-ci il oktyabrın 30-da imzalanmışdır və 1948-ci ilin yanvarın 1-dən onu imzalayan 23 dövlət üçün qüvvəyə minmişdir. Artıq 1994-cü ilə GATT-ın üzvlərinin sayı 118 dövlətdən ibarət idi.

GATT üç funksiyanı yerinə yetirirdi:

- 1) dünya ticarət üzrə qaydaların işlənilib hazırlanması yolu ilə dövlət ticarət siyasətinə təsirin göstərilməsi;
- 2) ticarətin liberallaşdırılması üzrə forum rolunun oynanılması;
- 3) mübahisələrin nizamlanması.

GATT-ın əsas məqsədi beynəlxalq ticarət münasibətlərinin təhlükəsizliyinin və qabaqcadan aydın olmasının təmin edilməsindən ibarət idi ki, bu da aşağıdakı yollarla təmin olunurdu:

gömrük və digər ticarət məhdudiyyətlərinin ləğv edilməsi;

həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, tam məşğulluğun təmin edilməsi məqsədilə beynəlxalq ticarətdə bütün ayrı-seçkilik (diskriminasiya) formalarının aradan qaldırılması;

əhalinin real gəlirlərinin və tələbin qaldırılması, xammaldan səmərəli istifadə olunması, istehsalın və ticarət mübadiləsinin artımı.

GATT-ın prinsipləri aşağıdakılardan ibarət idi:

- ticarətin ayrı-seçkilik (diskriminasiya) olmadan həyata keçirilməsi (daha əlverişli şəraitdə olan millət prinsipi: bütün razılığa gələn tərəflər rüsumların müəyyən olunması və onların ləğvi zamanı hər bir ölkəyə eyni cür əlverişli şərait

yaratmağa borcludurlar);

- yerli sənayenin kəmiyyət məhdudiyətləri və digər tədbirlər vasitəsilə ilə deyil, ancaq gömrük rüsumlarının müəyyən olunması yolu ilə müdafiə olunması;
- çoxtərəfli danışıqlarla rüsumların azaldılması və onların sonradan qaldırılması imkanlarının aradan qaldırılması;
- ticarət problemlərinin nizamlanması üçün üzv-ölkələr arasında məsləhətləşmələrin keçirilməsi;
- beynəlxalq ticarətin inkişaf etdirilməsi nəticəsində ədalətli rəqabətin təmin olunması;
- regional ticarət sazişlərinin bağlanması;
- inkişaf etməkdə olan ölkələrə güzəştli rejimin təqdim olunması;
- toxuculuq malları və geyimlər üzrə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsinin xüsusi normalarının müəyyən olunması.

GATT-ın strukturuna aşağıdakılar daxil idi: razılığa gələn tərəflərin sessiyası, nümayəndələr şurası, komitələr, işçi qrupları, mübahisələrin nizamlanması üzrə orqanlar və katiblik.

1994-cü ilədək səkkiz ticarət raundları keçirilmiş ki, bunların keçirilməsindən məqsəd dünya ticarətinin daha da liberallaşdırılmasından və ticarət maneələrinin aradan götürülməsindən ibarət idi:

danışıqların 1-ci turu - 1947-ci il – Cenevrə/İsveçrə, 23 ölkə iştirak etmiş, GATT qüvvəyə minmişdir; danışıqların 2-ci turu - 1949-cu il – Annesi (Annesy)/Fransa, 13 ölkə iştirak etmişdi; danışıqların 3-cü turu - 1951-ci il – Torqi (Torquay)/Böyük Britaniya, 38 ölkə iştirak etmişdi;

Danışıqların 4-cü turu - 1956-cı il – Cenevrə/İsveçrə, 26 ölkə iştirak etmiş, tariflərin azaldılması, inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı münasibətin strategiyası, onların saziş üzvləri kimi mövqelərinin yaxşılaşdırılması məsələlərinə baxılmışdır;

Danışıqların 5-ci turu - 1960-1961-ci illər –Dillon-raund (ABŞ-ın 57-ci Maliyyə naziri olan Klarens Duqlas Dillonun şərəfinə), 26 ölkə iştirak etmiş, tariflərin daha da aşağı salınması nəzərdə tutulmuşdu;

Danışıkların 6-cı turu – may 1964 - iyun 1967-ci illər –Kennedi-raund (raundun keçirilməsi təşəbbüskarı olan ABŞ prezidenti Jon Kennedinin şərəfinə), danışıqlarda GATT-ın üzvü olan 62 ölkənin iştirakçıları iştirak etmişdilər, burada tariflərin daha da aşağı salınması ilk dəfə olaraq konkret mallar üzrə deyil, ümumilikdə nəzərdə tutulmuş və anti-dempinq sazişi qəbul olunmuşdu (lakin sonradan bu saziş ABŞ Konqresi tərəfindən qəbul olunmamışdı);

Danışıkların 7-ci turu - 1973-1979-cu illər – Tokio-raundu. 1979-cu ilin sentyabrında Tokioda başlanan danışıqlarda GATT-ın üzvü olan 102 ölkənin iştirakçıları böyük bir sənədlər paketini qəbul etmişdilər (qeyri-tarif ticarət maneələrinin azaldılması, sənaye mallarına tariflərin aşağı salınması, GATT sisteminin genişləndirilməsi);

1986-1993-cü illər –Uruqvay raundu. 1994-cü ildə 111 ölkənin iştirakı ilə GATT-ın sələfi kimi ÜTT-nin yaradılması haqqında razılıq əldə olunmuşdu.

1963-cü ilədək keçirilən danışıqların 5 turunun nəticəsində iştirakçılar arasında gömrük tariflərinin aşağı salınması üzrə bir neçə qarşılıqlı güzəştlər, həmçinin qeyri-tarif ticarət maneələrinin azaldılması və nizamlanması üzrə tədbirlər razılaşdırılmışdır.

1964-1967-ci illərdə danışıqların 6-cı turu (Kennedi-raund) keçirilmişdir ki, bunun nəticəsində tariflərin 5 il ərzində orta hesabla 35% aşağı salınması haqqında razılaşma əldə olunmuşdu. Bu raundun keçirilməsi zamanı ilk dəfə olaraq qeyri-tarif proteksionizminin (himayədarlığının) əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılması cəhdləri göstərilmiş və antidempinq kodeksi razılaşdırılmışdır.

1973-1979-cu illər ərzində danışıqların 7-ci turu keçirilmiş (Tokio raundu) və onun çərçivəsində 1980-ci ilin yanvarın 1-dən başlayaraq 8 il ərzində gömrük rüsumlarının mərhələ-mərhələ aşağı salınması (təxminən 33% sənaye mallarına) nəzərdə tutulmuşdu. Burada həmçinin, beynəlxalq ticarətdə qeyri-tarif maneələrinin azaldılması sahəsində müəyyən irəliləyiş əldə olunmuşdu.

1986-1993-cü illərdə çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay raundu keçirilmiş və onun nəticəsi kimi təşkilati struktur razılaşdırılmış, danışıqlar qrupunun

planları və qrafikləri nəzərdə tutulmuş, üzv-ölkələr tərəfindən GATT-a zidd olan ticarət məhdudiyyətlərinin tətbiq olunmaması üzrə onların qəbul etdikləri öhdəliklərə yerinə yetirilməsinə və olan məhdudiyyətlərin tədricən aradan qaldırılmasına nəzarət olunması üzrə xüsusi orqan təsis olunmuşdu. Ümumilikdə 15 danışıqlar qrupu təşkil olunmuşdu ki, bunlar da aşağıdakı məsələləri əhatə edirdilər:

gömrük tarifləri üzrə;

qeyri-tarif maneələri üzrə;

təbii mənşəli mallar üzrə;

toxuculuq malları və geyimlər üzrə;

ticarətdə texniki maneələr üzrə;

kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə;

tropik mənşəli mallar üzrə;

subsidiyalar üzrə;

kompensasiya (əvəzlənmə) xarakterli rüsumlar üzrə;

əqli (intellektual) mülkiyyət hüquqlarının ticarət məqamları (aspektləri) üzrə;

ticarətdə müdafiə (qoruyucu) tədbirlər üzrə;

GATT sisteminin fəaliyyət göstərməsi üzrə;

GATT çərçivəsində bağlanmış sazişlər üzrə;

mübahisələrin həll olunması prosedurası üzrə (dispute settlement body);

xidmətlərlə ticarət üzrə.

Raund 1986-cı ilin sentyabrında Uruqvayın Punta-del-Este şəhərində başlamış, sonradan Cenevrədə, Brüsseldə, Vaşinqtonda, Kolumbiya dairəsində və Tokioda keçirilən danışıqlarla müşayiət olunmuş və nəhayət 1994-cü ilin aprelində Mərakeş şəhərində (Mərakeş) sazişi ilə ÜTT-nin yaradılması haqqında sazişlə rəmiləşdirilmişdir.

Uruqvay raundu tərəflər arasında çoxlu sayda münaqişələri müəyyən etdi ki, bunların çox bir hissəsi kənd təsərrüfatı mallarının satışına, xidmətlərlə və intellektual mülkiyyət hüququ ilə bağlı olan məsələlərə GATT qaydalarının tətbiq olunması ilə bağlı idi. Aqrar sektorun malları ilə ticarət və kənd təsərrüfatı istehsalının

subsidiyalaşdırılması sahəsində mövcud olan ziddiyyətlər (xüsusilə də ABŞ və Avropa Şurası, inkişaf etməkdə olan ölkələrlə sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr arasında) yekun sənədi imzalamağa imkan vermədi. Doğrudur, 1992-ci ilin noyabrında ABŞ və Avropa Şurası sazişdə mövcud olan fərqliliklərin çox bir hissəsini qeyri-rəsmi «Bler-Haus sazişi» ilə nizamlaya bildilər və artıq 1994-cü ilin aprelin 15-də saziş, 123 ölkənin nazirlərinin çox bir hissəsi tərəfindən Mərrakeşdə (Mərakeş) imzalanmışdır. Sazişlə, qeyd olunduğu kimi, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı təsis olunmuş və o, 1995-ci ilin yanvarın 1-dən qüvvəyə minmişdi. Bu saziş, GATT-ın yaradıldığı dövrdən dünya ticarət sisteminin çox dərin bir institusional islahatı kimi qiymətləndirilmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, GATT 1994 Yekun aktına daxil edilmiş hüquqi cəhətdən öhdəliyə götürülmüş yeganə saziş deyildir, buraya həmçinin qəbul olunmuş təxminən 60 sazişlər, əlavələr, qərarlar da daxildirlər. Faktiki olaraq sazişlər aşağıdakı 6 əsas hissədən ibarət olan sadə struktura daxildirlər:

- ÜTT-nin yaradılmasını əsaslandıran saziş («çətir» sazişi);
- mallar və investisiyalar;
- xidmətlər (Xidmətlərlə Ticarət üzrə Baş saziş);
- intellektual (əqli) mülkiyyət (intellektual mülkiyyət hüququnun aspektləri üzrə saziş);
- mübahisələrin nizamlanması (DSU);
- hökumətlərin ticarət siyasətlərinin prinsiplərinin icmal (TPRM).

Uruqvay raundunun ən mühüm nailiyyətlərindən biri – kənd təsərrüfatı üzrə Uruqvay raundu üzrə sazişdən ibarətdir ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ticarəti GATT prinsipləri altına daha tam şəkildə gətirir. Uruqvay raunduna kimi, kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ticarət üçün şərait daim pisləşirdi ki, bu da, daim artmaqda olan subsidiyalardan istifadə olunması, ehtiyatların çoxaldılması, dünya qiymətlərinin aşağı salınması və sahənin müdafiə olunması xərclərinin artırılması ilə bağlı idi. Sazişlə tariflərin kəmiyyətə məhdudlaşdırılması və tariflərin mərhələ-mərhələ aşağı salınması, kənd təsərrüfatının ixracat subsidiyalarının, daxili

subsidiyaların nizamlanması sahəsində nizam-intizamın yardılması, sanitar və fitosanitar tədbirlərin tətbiqi nəzərdə tutulmuşdu.

Bəzi ictimai qruplar (məsələn, Oksfam) Uruqvay raundunu tənqid etmişdilər ki, bu da, inkişaf etməkdə olan ölkələrin xüsusi tələbatlarına lazımi qədər diqqətin göstərilməməsi ilə bağlı idi (məlumat üçün, OKSFAM- ing. Oxford Committee for Famine Relief) 1942-ci ildə Britaniyanın Oksford şəhərində yaradılmış və əsas məqsədi aclıqla üzləşmiş insanlara yardım göstərilməsi məqsədini güdürdü; 94 ölkənin 17 təşkilatını özündə birləşdirən beynəlxalq konfederasiyadır). Tənqidin digər bir məqamı sənaye cəhətdən varlı sahələrə malik olan ölkələrə diqqətin daha çox göstərilməsindən ibarət idi. Bəzi qeyri-hökumət təşkilatları, GHT (NGO) intellektual mülkiyyət ilə bağlı olan məsələlərdə siyasətin çox olması, sənayeləşdirilmiş ölkələrin bu sahədə üstünlük təşkil etməsi və əksinə, insanların tələbatlarının lazımi qədər nəzərə alınmamaması ilə bağlı öz tənqidlərini də bildirmişdilər.

Bütün bunlara baxmayaraq, Uruqvay raundunun yekun aktı (Uruguay Round Protocol GATT 1994) Punta-del-Este Deklarasiyasında təsbit olunmuş danışıqların bütün sahələrinə yayımlanaraq beynəlxalq ticarət sahəsində öz müsbət təsirini göstərmişdi. Deklarasiyanın birinci hissəsində söhbət, dünya ticarətinin daha da liberallaşdırılması və genişləndirilməsi məqsədləri üçün malların hərəkətindən, GATT-ın təsinin gücləndirilməsindən, ticarət siyasətinin əlaqələndirilməsi yolu ilə dünya ticarət sisteminin təkmilləşdirilməsindən və dünya əməkdaşlığının həvəsləndirilməsindən, ikinci hissədə - xidmətlər üzrə ticarət üçün çərçivə şəraitinin yaradılmasından gedir.

Uruqvay raundunun nəticəsi kimi yeni çoxtərəfli beynəlxalq ticarət sisteminin yaradılması və GATT-ın Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) ilə əvəzlənməsi olmuşdur. Yekun aktı aşağıdakıları özündə cəmləşdirir:

ÜTT-nin yaradılması haqqında saziş (təsdiq olunandan (ratifikasiyadan) sonra GATT əvəz edir);

gömrük tarifləri və mallarla ticarət haqqında 1994-cü il sazişi (ayrı-ayrı mal

qrupları üzrə çoxsaylı memorandumlarla);

Uruqvay raundunun protokolu;

xidmətlərlə satış üzrə baş saziş;

mübahisələrin nizamlanması prosedurası üzrə memorandum (razılaşdırılmış ticarət normalarının pozulması hallarının müəyyən olunması zamanı ÜTT-nin gələcək üzvləri, bir tərəfdən, birtərəfli hərəkətlərdən imtina etməli, digər tərəfdən isə - memorandumla nəzərdə tutulmuş mexanizmi (məsləhətləşmələr, mübahisəli məsələlərin nizamlanması üzrə orqanın yaradılması, onlar tərəfindən qərarların işlənilib hazırlanması, bu qərarlara appelyasiya mərhələlərində baxılması) işə salmalıdırlar;

GATT razılığa gələn tərəflərinin ticarət siyasətlərinə nəzarət prosedurası;

dünya iqtisadi siyasətinin proseslərinin razılaşdırılmasının genişləndirilməsi barəsində qərar;

ticarətin müxtəlif sahələrinə aid olan digər sazişlər (kənd təsərrüfatı, toxuculuq məmulatları və geyimlər, ticarət maneələri, ticarət sahəsində investisiyalar, antidempinq siyasəti, intellektual mülkiyyətin qorunmasının ticarət aspektləri və digərləri);

islahatların ərzaq idxalatından asılı olan inkişaf etməkdə olan ölkələrə neqativ təsiri zamanı yardım haqqında qərar (Programme on Least-Developed and Net Food-Importing Developing Countries - bu sənəd 2005-ci il yanvarın 1-dən qüvvədən düşüb).

Keçən əsrin 60-cı və 70-ci illərində GATT himayədarlığı altında danışıqların aparılması nəticəsində gömrük maneələrinin 25-30%-dən 3-4%-dək aşağı salınması nəticəsində dünya ticarətinin həcmi təkcə 70-ci və 80-ci illərdə üç dəfədən çox artmışdı.

Beləliklə, Uruqvay raundu tərəfindən qəbul olunmuş aşağıdakı sazişlər ÜTT-nin təşkil olunmasının əsasını təşkil etmişdir (Agreement Establishing the WTO):

Kənd təsərrüfatı üzrə saziş (Agreement on Agriculture);

Sanitar və fitosanitar tədbirlərinin tətbiq olunması üzrə saziş (Agreement on

Sanitary and Phytosanitary Measures);

Toxuculuq məmulatları və geyimlər üzrə saziş (Agreement on Textiles and Clothing);

Ticarətdə texniki maneələr üzrə saziş (Agreement on Technical Barriers to Trade);

Ticarətlə bağlı olan investisiya tədbirləri üzrə saziş (Agreement on Trade-Related Investment Measures);

GATT-94 VI maddəsinin (antidempinq) tətbiq olunması üzrə saziş (Agreement on Implementation of Article VI (Anti-dumping));

GATT-94 VII maddəsinin (gömrük normaları) tətbiq olunması üzrə saziş (Agreement on Implementation of Article VII (Customs Valuation));

Yük göndərmədən qabaq inspeksiyanın keçirilməsi haqqında saziş (Agreement on Preshipment Inspection);

Mənşə qaydaları haqqında saziş (Agreement on Rules of Origin);

İdxalat lisenziyalaşdırılması haqqında saziş (Agreement on Import Licensing Procedures);

Subsidiyalar və əvəzləmə (kompensasiya) tədbirləri haqqında saziş (Agreement on Subsidies and Countervailing Measures);

Müdafiəedici (qoruyucu) tədbirlər haqqında saziş (Agreement on Safeguards);

Xidmətlərlə ticarət üzrə Baş saziş (General Agreement on Trade in Services);

İntellektual mülkiyyət hüquqlarının ticarətlə bağlı olan məqamları (aspektləri) üzrə saziş, saxta (kontrafakt) mallarla ticarət daxil edilməklə (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, TRIPs; Including Trade in Counterfeit Goods);

mübahisələrin həllini nizamlayan qaydalar və proseduralar haqqında razılılaşma (Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes);

qlobal iqtisadi siyasətin iri nailiyyətlərinin araşdırılması üzrə qaydalar və

prosedurlar (Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes Decision of Achieving Greater Coherence in Global Economic Policy).

II FƏSİL. ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATINA (ÜTT) ÜZV OLMAĞIN ƏSAS İSTIQAMƏTLƏRİ

2.1. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının prinsipləri və qaydaları. ÜTT daxil olma prosedurası və əsas şərtləri

Artıq 1947-ci ildən başlayaraq dünya ticarətinin liberallaşdırılmasının və onun inkişaf perspektivlərinin qlobal problemlərinin müzakirəsi GATT himayəsi altında çoxtərəfli ticarət danışıqları çərçivəsində keçirilməyə başlanılmışdı. ÜTT-nin əsas məqsədi dünya ticarətinin daha da liberrallaşdırılmasından və ədalətli rəqabət şərtlərinin təmin olunmasından ibarətdir.

ÜTT/GATT əsas prinsipləri və qaydaları aşağıdakılardan ibarətdir:

- qarşılıqlı qaydada ticarətdə daha çox əlverişlilik rejiminin (most favored nation (MFN) status) təqdim olunması;
- qarşılıqlı qaydada xarici mənşəli mallara və xidmətlərə milli rejimin tətbiq olunması;
- ticarətin daha çox tarif metodları ilə tənzimlənməsi;
- kəmiyyət məhdudiyyətindən və digərlərindən istifadə olunmasından imtina olunması;
- ticarət siyasətinin şəffaflığı (transparentliyi);
- ticarət mübahisələrinin məsləhətləşmələr və danışıqlar və s. yolu ilə həll olunması.

ÜTT-nin mühüm funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir:

- Uruqvay raundunun sazişlərinin və razılaşmalarının sənədlər paketinin yerinə yetirilməsinə nəzarət olunması;
- maraqlı olan üzv-ölkələr arasında çoxtərəfli ticarət danışıqlarının aparılması;
- ticarət mübahisələrinin və münaqişələrinin həll olunması;
- üzv-ölkələrin milli ticarət siyasətlərinin monitorinqi;
- inkişaf etməkdə olan ölkələrə ÜTT-nin səlahiyyətləri çərçivəsində texniki köməkliyin göstərilməsi;
- beynəlxalq ixtisaslaşdırılmış təşkilatlarla əməkdaşlıq.

ÜTT-yə üzv olmaqdan əldə edilən ümumi üstünlükləri aşağıdakı kimi cəmləşdirmək olar:

- ÜTT-nin üzv-ölkələri ilə sabit ticarət münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi əsasında dünya mallar və xidmətlər bazarlarına daha əlverişli çıxış şərtlərinin mövcud olması:

- mübahisələrin həlli üzrə ÜTT mexanizminin köməkliyi ilə ticarətdə ayrı-seçkiliyin (diskriminasiyanın) aradan qaldırılması və milli maraqların müdafiə olunmasının təmin edilməsi (əgər bu maraqlar partnyorlar tərəfindən sıxışdırılırsa);

- beynəlxalq ticarətin yeni qaydalarının işlənilib hazırlanması zamanı çoxtərəfli ticarət danışıqlarında iştirak etmə yolu ilə özünün ticarət-iqtisadi maraqlarının reallaşdırılması imkanlarının təmin edilməsi.

ÜTT-nin bütün üzv-ölkələri «Çoxtərəfli ticarət sazişləri» (ÇTS) ifadəsi altında birləşdirilmiş əsas sazişlərin və hüquqi sənədlərin yerinə yetirilməsi üzrə öhdəlikləri qəbul edirlər. Beləliklə, hüquqi nöqteyi-nəzərdən ÜTT, özünəməxsus çoxtərəfli kontrakt (sazişlər paketi) kimi təzahür olunur ki, bunların vasitəsilə də malların və xidmətlər üzrə dünya ticarətinin təxminən 97%-i tənzimlənir.

Uruqvay raundunun sazişlər paketi 50-dən çox GTS və digər hüquqi sənədləri özündə cəmləşdirir ki, bunlardan ən əsasları da ÜTT-nin təsis olunması haqqında saziş və ona əlavə olunan çoxtərəfli ticarət sazişləridirlər.

Ölkənin Ümümdünya Ticarət Təşkilatında iştirak etməsi üçün onun həmin təşkilatda üzvlüyü zəruridir. ÜTT-yə daxil olmaq üçün müəyyən olunmuş bir proseduranı keçmək və beynəlxalq ticarət sahəsindəki qanunvericilik bazasını ÜTT-nin ticarət, həmçinin ticarətin təşkili, gömrük proseduraları və beynəlxalq hesablaşmalar sahəsindəki normativlərinə uyğunlaşdırmaq lazımdır.

Hazırki dövrdə ÜTT-nin üzv ölkələri belə hesab edirlər ki, dünya ticarətinin təşkil olunması sistemi onlar tərəfindən qəbul olunmuş beş prinsiplərə uyğun gəlməlidir (cədvəl 1).

ÜTT-nin üzvü olmaq istəyən ölkələr üçün ona daxil olmağın prosedurası mövcuddur ki, bu da GATT/ÜTT mövcud olduğu 70 ildən çox bir dövr ərzində

işlənib hazırlanmış və formalaşdırılmışdır; o, çox aspektlidir və bir neçə mərhələdən ibarətdir.

Cədvəl 1. Dünya ticarətinin təşkil olunması prinsipləri

Sıra №-si	Prinsiplər	Məzmunu
1.	Ticarətdə diskriminasiya tədbirlərinin qeyri-mümkünlüyü	İstənilən hər bir dövlət digər dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətini, onun mallarının və xidmətlərinin idxalatına və ixracatına məhdudiyyətlər qoyulması yolu ilə şötinləşdirə bilməz. Hər bir ölkənin daxili bazarında milli və xarici məhsulların və xidmətlərin satışı üçün yaradılmış şəraitdə heç bir məhdudiyyət və fərqlilik qoyula bilməz
2.	Ticarət və digər proteksionist (himayədarlıq) şəraitinin aradan götürülməsi	Ticarət maneələri – hər hansı bir ölkənin daxili bazarına xarici malların daxil olması imkanlarını aşağı salan amillərdir. Bu cür maneələrə aid olunurlar: idxalat kvotaları, yəni idxalat mallarına olan kəmiyyət məhdudiyyətləri və gömrük rüsumları. Digər tərəfdən, ölkələr arasında ticarətə inzibati maneələr və valyutaların mübadilə kursları da təsir göstərir
3.	Ticarətin təşkilində müəyyənlik və sabitlik	Ticarət şəraitləri, qeyri-tarif və tarif məhdudiyyətləri əsassız olaraq özbaşına və qəflətən dəyişdirilə bilməz
4.	Beynəlxalq ticarətin təşkil olunmasında rəqabət qabiliyyətliliyinin inkişaf etdirilməsi	Müxtəlif ölkələrdən olan firmaların bərabər hüquqlu rəqabəti üçün «ədalətsiz» üsulların qarşısını almaq lazımdır. Ölkələr arasında ticarət rəqabəti ədalətli olmalı, müxtəlif dövlətlərin müəssisələri üçün bərabər hüquqlu rəqabətin yaradılması üçün «ədalətsiz hərəkətlərin» - dövlətin ixracat subsidiyaları, qiymət dempinqinin tətbiq olunması, qarşısını almaq lazımdır
5.	Zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün beynəlxalq ticarətdə güzəştlərin olması	Bu prinsip, beynəlxalq ticarətə zəif inkişaf etmiş ölkələrin cəlb olunması üçün vacibdir, çünki bu cür ölkələr ilkin mərhələdə inkişaf etmiş ölkələrlə bərabər şərtlərlə rəqabət apara bilmirlər. Lakin ÜTT əsasən, azad ticarət ideyasını (fritrederliyi) həyata keçirir və proteksionizmin aradan götürülməsi uğrunda mübarizə aparır

Mənbə: Горбунова О.А., Минченкова И.В., 2011, səh. 18

Təşkilata daxil olma müddəti bir qayda olaraq 5-7 ili əhatə edir və cədvəl 2-də görüldüyü kimi bir neçə mərhələləri əhatə edir: buraya ticarət qanunvericiliyinin və digər hüquqi sənədlərin öyrənilməsi mərhələsindən tutmuş, məsləhətləşmələrin aparılması, əldə edilmiş nəticələrin rəsmiləşdirilməsi, üzv-ölkələrin hüquqlarının bərkidilməsi, sənədlərin tərtibatının həyata keçirilməsi, milli qanunvericilik praktikasının ÜTT-nin Uruqvay raundunun müqaviləsinə uyğunlaşdırılması kimi mərhələlər aiddirlər.

Cədvəl 2. ÜTT daxil olmağın mərhələləri və qaydaları

	Mərhələlər	Məzmunu
1.	Ticarət qanunvericiliyinin və digər hüquqi sənədlərin öyrənilməsi mərhələsi	ÜTT üzv-dövlətlərinin xüsusi işçi qrupları ÜTT-yə daxil olan ölkənin sosial-iqtisadi və ticarət rejimini hərtərəfli dövlət səviyyəsində təfəssilatı ilə öyrənir və onların ÜTT qaydalarına və normalarına uyğunluğunu müəyyən edir
2.	Məsləhətləşmələr mərhələsi	Təşkilatın üzvü olmaq istəyən namizəd-ölkənin üzvlüyü şərtlərinin razılaşdırılması üzrə danışıqlar və məsləhətləşmələr keçirilir
3.	Əldə olunmuş güzəştlər və öhdəliklərin rəsmiləşdirilməsi mərhələsi	Namizəd-ölkənin ÜTT-nin digər ölkələrinə öz bazarına daxil olmanın yaxşılaşdırılması üzrə gedə biləcəyi «kommersiya əhəmiyyətli» güzəştlər üzrə (razılıqlar, mallar və xidmətlər bazarlarına daxil olmanın təşkili üzrə razılaşdırılmalara ikitərəfli protokollarla rəsmiləşdirilir)
4.	ÜTT iştirakçı-üzvlərinin hüquqlarının bərkidilməsi mərhələsi	ÜTT-yə birləşən ölkə ÜTT-nin üzvü olan digər ölkələrinin malik olduqları bütün hüquqları əldə edir. Bu, ölkənin xarici bazarlarda diskriminasiyasının tam aradan götürülməsi deməkdir
5.	Sənədlərin tərtibatı mərhələsi	Daxili bazara daxil olmanın tam liberallaşdırılması, həmçinin yeni ölkələrin ÜTT-yə daxil olmasının şərtləri üzrə aparılan danışıqların bütün nəticələri reqlamentləşdirilmiş proseduralara əsasən qanunvericiliklə aşağıdakı rəsmi sənədlərlə rəsmiləşdirilir: - İşçi Qrupunun məruzəsindən yeni iştirakçının öz üzərinə götürdüyü hüquq və öhdəliklər paketi; - tariflər və güzəştə getmələr üzrə öhdəliklər, aqrar sektora yardım olunması üzrə öhdəliklər; - xidmətlər üzrə spesifik öhdəliklər; - daha çox əlverişlilik rejimi siyahısından edilən çıxarışların siyahısı; - ölkənin ÜTT-yə birləşməsi haqqında Protokol
6.	Milli qanunvericiliyin və xarici iqtisadi fəaliyyət praktikasının ÜTT-nin Uruqvay raundunu müqaviləsinə uyğunlaşdırılması mərhələsi	Bu, yeni ölkələrin ÜTT-yə daxil olması şərtlərinin nizama salınması üzrə əsas mərhələdir. Yeni ölkələrin milli qanunvericilikləri və xarici iqtisadi fəaliyyətin nizamlanması praktikası xarici-iqtisadi fəaliyyəti aparan ölkələrin Uruqvay raundu danışıqları üzrə əldə olunmuş sazişinin əsas müddəalarına uyğunlaşdırılmalıdır. Bu mərhələdə birləşən ölkənin milli qanunvericiliyi tərəfindən İşçi Qrupu çərçivəsində işlənib hazırlanmış və ÜTT-nin Baş Şurası tərəfindən təsdiq olunmuş sənədlərin bütöv paketinin ratifikasiyası həyata keçirilir. Bundan sonra təqdim olunmuş öhdəliklər ÜTT-nin, həmçinin üzv-ölkənin milli qanunvericiliyinin normativ sənədlər paketinin bir hissəsinə çevrilir və ölkə ÜTT üzvü statusunu əldə edir

Mənbə: Горбунова О.А., Минченкова И.В., 2011, səh. 33

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Ümümdünya Ticarət Təşkilatının əsas məqsədi və vəzifəsi – beynəlxalq ticarətin heç bir məhdudiyət olmadan həyata keçirilməsinə

yardımçı olmaqdan ibarətdir. ÜTT-ni yaradılmasının təşəbbüskarı olan inkişaf etmiş ölkələr belə hesab edirlər ki, ölkələr arasında beynəlxalq münasibətlərdə ancaq iqtisadi azadlığın və bərabərliyin olması ölkənin iqtisadi artımına əlverişli imkan yarada bilər.

Cədvəl 3. ÜTT əsas hüquqi-normativ bazası

Sənədin adı	Qısa məzmunu
Tariflər və Ticarət haqqında 1947-ci il Baş Sazişi	Xidmətlərlə, mallarla ticarətin əsas rejimini, ÜTT üzvlərinin bu sahədə hüquqlarını və öhdəliklərini müəyyən edir
Tariflər və Ticarət haqqında 1994-cü il Baş Sazişi	Xidmətlərlə, mallarla ticarətin əsas rejimini, ÜTT üzvlərinin bu sahədə hüquqlarını və öhdəliklərini müəyyən edir
Aqro-sənaye kompleksi üzrə Saziş	Kənd təsərrüfatı malları ilə ticarətin dövlət tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətlərini, həmçinin bu sahədə istehsal və ticarətə dövlət tərəfindən yardım göstərilməsi tədbirləri mexanizmi müəyyən edir
Geyimlər və toxuculuq məhsulları üzrə Saziş	Geyimlər və toxuculuq malları ilə ticarətin dövlət tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətlərini müəyyən edir
Sanitar və fitosanitar normalarının tətbiqi üzrə Saziş	Dövlətin sanitar və fitosanitar nəzarəti tədbirlərinin tətbiqinin əsas şərtlərini müəyyən edir
Ticarətdə əsas texniki maneələr üzrə Saziş	Standartların, texniki rəqləmətlərin, məhsul və xidmətlərin sertifikatlaşdırılması prosedurlarının tətbiqinin əsas şərtlərini müəyyən edir
Ticarətlə bağlı olan investisiya tədbirləri üzrə Saziş	Xarici investisiyalara təsir göstərə bilən və GATT-ın Maddə III (Milli rejim) və Maddə XI (Əsas kəmiyyət məhdudiyyətlərinə qadağa) zidd olan kimi hesab edilə bilən ticarət siyasətinin müəyyən tədbirlərinin tətbiq olunmasını qadağan edir
GATT 1994-cü ilin Maddə VII tətbiq olunması üzrə Saziş (malların gömrük qiymətləndirilməsi)	Malların gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsinin əsas qaydalarını müəyyən edir
Yük göndərilməsindən qabaq inspeksiya üzrə Saziş	Yük göndərmədən qabaq inspeksiyanın keçirilməsinin təşkili üzrə əsas şərtləri müəyyən edir
Malların və xidmətlərin mənşəyi qaydaları üzrə Saziş	Malların və xidmətlərin mənşəyi qaydaları üzrə mənşə ölkələrinin müəyyən olunması üzrə qanunların, normativ aktların və qaydaların toplusu başa düşülür
İdxalat lisenziyalaşdırılması prosedurları üzrə Saziş	İdxalatın lisenziyalaşdırılmasının əsas prosedurlarını, formalarını və qaydalarını müəyyənləşdirir
Subsidiyalar və kompensasiya yığımları üzrə Saziş	Subsidiyaların təşkili və tətbiqi üzrə əsas şərtləri və proseduraları və subsidiya olunma ilə mübarizəyə yönəldilmiş tədbirləri müəyyənləşdirir
GATT 1994-cü ilin Maddə VI tətbiq olunması üzrə Saziş (antidempinq)	Dempinqə qarşı təsir göstərilməsi üzrə tədbirlərin tətbiq olunmasının əsas prosedurlarını və şərtlərini müəyyən edir
Müdafiə (qoruyucu) tədbirlər üzrə Saziş	Artmaqda olan ixracata müqavimət göstərilməsi üzrə tədbirlərin tətbiq olunmasının əsas prosedurları

Mənbə: Горбунова О.А., Минченкова И.В., 2011, səh. 33

Cədvəl 3-dən göründüyü kimi, bunun həyata keçirilməsi üçün də lazımı hüquqi-normativ baza da yaradılmışdır. ÜTT-də iştirak Azərbaycanın strateji

konsepsiyalarına cavab verməli, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini və həmçinin, siyasi müstəqilliyini təmin etməlidir. Bu şərtlərə nail olmaq üçün ölkənin ÜDM-i daim artmalı və bu artım birinci növbədə, xarici bazara çıxarılan məhsulların artımı, daha yaxşı olardı ki, emal sənayesi sahələrində ixracatın artması və iqtisadiyyatın yüksək texnoloji, nano texnoloji və innovativ sahələrinin inkişaf etdirilməsi hesabına baş verməlidir. Postsovet Şərqi Avropa və Baltika ölkələrinin tarixi təcrübəsi göstərir ki, beynəlxalq və milli bazarların qovuşması zamanı dövlətin bir sıra iqtisadiyyat sahələri üzərində nəzarəti itirilir və bu da o qədər də yaxşı nəticələrə gətirib çıxarmır. Azərbaycan dövləti də müasir mərhələdə iqtisadiyyatın və ölkə sənayesinin bir sıra aparıcı sahələrinin qorunması və müdafiə olunması üzrə tədbirləri çəkinmədən tətbiq etməlidir. Bunsuz respublika ÜTT-nin tamhüquqlü üzvünə çevrilə bilməz və o, yaxşı halda xammal törəməsinə çevriləcəkdir. Doğrudur, bu problem ölkənin ÜTT-yə üzv olduğu zamandan sonra da mövcud olacaqdır. Buna görə də itirilə bilən faydaların gələcəkdə alınacaq zərərlərlə müqayisə olunması vacibdir və bu sahədə tələsiklik və əsassız, səmərəsiz güzəştlərə getmə və qurban vermə o qədər də yaxşı nəticə verməyəkdir.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan üçün ÜTT-də üzvlük nəyin bahasına olursa olsun məqsədini daşımır və əksinə, məqsəd, danışıqların aparılması yolu ilə optimal və ölkə üçün sərfəli şəraitin əldə olunmasından ibarətdir, buna görə də ÜTT-yə üzv olmadan əvvəl aşağıdakı qabaqlayıcı addımların atılması ölkə üçün daha məqsədəuyğun sayıla bilər:

- dövlətin beynəlxalq ticarəti tənzimləyən normaların işlənilib hazırlanmasında iştirakı;
- ölkənin beynəlxalq ticarət sahəsində hüquqlarını məhdudlaşdıran sərfəli olmayan şərtlərin aradan qaldırılması;
- ölkə istehsalının açıq (düşünülmüş şəkildə) iqtisadiyyat şəraitində və ÜTT-nin qayda və normaları çərçivəsində müəyyən dərəcədə müdafiə olunmasının təmin edilməsi;
- ölkədə istehsal olunan malların (xidmətlərin) dünya bazarlarına real çıxışının

təmin olunması;

- ölkənin ixracat potensialının inkişaf etdirilməsinə dövlətin yardımının gücləndirilməsi və ölkə ixracatının müasir strukturunun formalaşdırılması;

- ticarətdə mübahisələrin və münaqişələrin beynəlxalq həlli üzrə çıxış mexanizmlərini əldə etmə;

- ölkə iqtisadiyyatının və xüsusilə də sənayenin investisiya cəlbediciliyinin yaradılması, bu prosesin ÜTT normalarına uyğunlaşdırılması;

- Azərbaycandan olan investorların imkanlarının qaldırılması, xüsusilə də maliyyə sahəsində;

- yerli məhsulların keyfiyyət səviyyəsinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- ölkənin milli prioritetlərini gözləmək şərtilə beynəlxalq ticarət normalarının və qaydalarının işlənilib hazırlanmasında iştirak etmə;

- mövcud imkanlar daxilində Azərbaycanın beynəlxalq ticarət məsələlərində imicinin (nüfuzunun) və reytinginin artırılması.

Bu sahədə qanunvericilik və normativ sənədlərin ÜTT-də iştirak etməklə əlaqədar uyğunlaşdırılması prosesinə də indidən başlamaq lazımdır.

Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması – onun, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin idarə edilməsi və tənzimlənməsinin normativ və inzibati təcrübəsində mövcud olan sistemə qoşulması deməkdir. Atılan bu addım həmçinin, Azərbaycanın qlobal dünya bazarında mallar və xidmətlərin satışının mövcud qaydaları sisteminə daxil olması deməkdir. Bu addımın atılmaması son nəticədə ölkədə müasir mütərəqqi iqtisadi islahatların və yeni addımların formalaşdırılması və uğurla həyata keçirilməsi üçün ciddi çətinliklər yarada bilər, xarici ticarətin təşkili isə inkişaf və həyata keçirilmə baxımından ağır bir vəziyyətlə üzləşə bilər.

2.2. Azərbaycanın ÜTT daxil olması məqsədləri və vəzifələri

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvlüyündə hazırda 160-dan çox dövlət vardır və onların sayı yaxın illərdə daha da artacaqdır. Bu isə o deməkdir ki, özünün

effektiv iqtisadiyyatının yaratmağa can atan və dünya ticarətində bərabər hüquqlu iştirakını təmin etmək istəyən istənilən hər bir dövlət, ÜTT-nin üzvü olmaq arzusundadır və Azərbaycan bu mənada istisna təşkil etmir.

Cədvəl 4. Postsovet dövlətləri və ÜTT

Qırğıstan	20 dekabr 1998-ci il	ÜTT-nin 133-cü üzvü
Latviya	10 fevral 1999-cu il	ÜTT-nin 134-cü üzvü
Estoniya	13 noyabr 1999-cu il	ÜTT-nin 135-ci üzvü
Gürcüstan	14 iyun 2000-ci il	ÜTT-nin 137-ci üzvü
Litva	31 may 2001-ci il	ÜTT-nin 141-ci üzvü
Moldova	26 iyul 2001-ci il	ÜTT-nin 142-ci üzvü
Ermənistan	5 fevral 2003-cü il	ÜTT-nin 145-ci üzvü
Ukrayna	16 may 2008-ci il	ÜTT-nin 152-ci üzvü
Rusiya	22 avqust 2012-ci il	ÜTT-nin 156-cı üzvü
Tacikistan	2 mart 2013-cü il	ÜTT-nin 159-cu üzvü
Qazaxıstan	30 noyabr 2015-ci il	ÜTT-nin 162-ci üzvü

Müəllif tərəfindən(mənbə: <https://www.wikipedia.org/>) əsasında tərtib olunmuşdur

Cədvəl 4-dən göründüyü kimi, ÜTT çərçivəsindən kənarında Azərbaycan, Belarus, Türkmənistan və Özbəkistan qalmışlar. Türkmənistan 2013-cü ildə ÜTT-yə üzv olma haqqında təşəbbüslə çıxış etmiş, 2016-cı ildə Belarus ÜTT-yə üzv olmaq üçün aktiv danışıqlara başlamışdır.

ÜTT-də iştirak etmə ölkəyə bir sıra üstünlüklər verir və onların əldə olunması praqmatik mənada ÜTT-yə qoşulmanın məqsədini təşkil edir. Azərbaycanın ÜTT-yə qoşulmasının konkret məqsədləri aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- ölkədə istehsal olunan məhsul üçün mövcud şəraitlə müqayisədə daha yaxşı və ayrı-seçkilikdən azad olan şəraitin əldə olunması;
- ticarət mübahisələrinin həllinin beynəlxalq mexanizminə girişin əldə olunması;
- qanunvericilik sisteminin ÜTT normalarına uyğunlaşdırılması nəticəsində xarici investisiyalar üçün daha əlverişli iqlimin yaradılması;
- Azərbaycan investorları üçün ÜTT üzv-ölkələrində imkanların genişləndirilməsi, o cümlədən də, bank sferasında;
- xaricdə istehsal olunmuş malların, xidmətlərin və investisiyaların yerli bazarda artırılması nəticəsində ölkədə istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması üçün şəraitin yaradılması;

- özünün milli maraqlarının nəzərə alınması şərtilə beynəlxalq ticarət qaydalarının işlənilib hazırlanmasında iştirak etmə;

- beynəlxalq ticarətin tamhüquqlu iştirakçısı kimi Azərbaycanın xaricdə imicinin yaxşılaşdırılması.

Təşkilata qoşulma haqqında danışıqlar aparalarının vəzifəsi – Azərbaycanın ÜTT-yə ən əlverişli şərtlərlə qoşulmasına nail olunmasından ibarətdir (yəni, tariflərin aşağı salınması və daxili bazarların açılması şəklində ən əlverişli üstünlük və güzəştlər nisbətinin təmin olunması). Başqa sözlə desək, Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması zamanı olan hüquqlar və öhdəliklər balansı ölkənin iqtisadi artımına imkan yaratmalıdır. Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması ilə bağlı məsələlərin həlli üzrə tədbirlər planı hələ 2006-cı ildə işlənib hazırlanmışdır (Əlavə 1).

Azərbaycan ÜTT-nin üzvü olmadığı üçün onun digər ölkələrlə ticarət münasibətləri GATT/ÜTT sənədlərinə deyil, məzmununda daha çox əlverişlilik rejimi olan ikitərəfli ticarət müqavilələrinə və sazişlərinə əsaslanır. Digər tərəfdən isə, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olma ölkənin xarici siyasətinin prioritetini təşkil edir.

ÜTT daxil olma Azərbaycana öz üzərinə müəyyən öhdəliklərin götürməsinə tələb edəcəkdir.

Bunlardan birincisi, idxalat rüsumlarının və idxalat kvotalarının aşağı salınması ilə bağlıdır.

Daha sonra, xarici şirkətlərin yerli bazarlara buraxılması üçün inzibati maneələrin aradan qaldırılması tələb olunur. İdxalat olan kəmiyyət məhdudiyyətləri, məsələn, kvotalar, qadağalar, icazələr, ilkin sanksiyalar, lisenziyalaşdırma və yaxud digər tələblər və ya məhdudiyyətlər əgər ÜTT tərəfindən təsdiqlənməyibsə və onun nəzarəti altındav həyata keçirilmirsə, sonradan təkrarən tətbiq olunması icazə verilmədən dərhal aradan qaldırılmalıdırlar. Bundan başqa, Azərbaycan öz üzərinə xidmət sektoru bazarına da xarici şirkətlərin buraxılması üçün lazımı şərait yaratmalıdır.

İxracat rüsumlarının azaldılması mühüm məsələlərdən biridir, çünki neft-qaz

sektoru Azərbaycan iqtisadiyyatının lokomotivi olmaqla, həm də əsas büdcəyaradn faktordur. Yəqin ki, bu məsələdə hər hansı kompromisə və yaxud güzəştə getmə alqışlana bilməz.

Qanunvericiliyin və dövlət idarəçiliyi sisteminin islahatı öz həllini tələb eləyən vacib məsələlərdən biridir və buna danışıqlar prosesini gözləmədən indidən də başlamaq olar. ÜTT nomalarına əsasən qanunvericilikdə dəyişikliklərin edilməsi ilk növbədə, dövlət alışıların islahatını, hüquqi-normativ aktların transparentliyinin (şəffaflığının) təmin olunmasını, xarici firmaların diskriminasiyasına görə məsuliyyətin müəyyən olunmasını və s. tələb edir.

Aydındır ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün öhdəliklərin birinci ikisi (idxalat və ixracat rüsumlarının aşağı salınması) daha çox təsir qüvvəsinə malik olacaqdır. Digər tərəfdən, Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına birləşməsi və bununla əlaqədar olaraq inzibati maneələrin aradan götürülməsi, ölkə bazarını xarici istehsalçıların məhsulları və malları üçün girişi əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdıracaq və bu da yerli şirkətlərin məhsullarının bazardakı payının aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır.

Əlverişsiz institusional şəraitin mövcudluğu onunla bağlıdır ki, ÜTT-yə üzv olma özü-özlüyündə respublikada investisiya iqlimini həll etməyəcəkdir; bu problemin həlli maliyyə sisteminin effektivliyinin qaldırılması ilə birbaşa əlaqədardır.

Bir məsələni də nəzərə almaq lazımdır ki, ÜTT çərçivəsində rəqiblərlə mübahisələrdə Azərbaycanın öz yerli biznesinə yardım etməsi üçün də effektiv mexanizmi də yoxdur. Müasir ticarət belə qurulub ki, çox vaxt rəqabət mübarizəsində daha keyfiyyətli məhsul istehsal edən və bazarda təklif edənlər deyil, öz hüquqlarını daha yaxşı müdafiə edənlər qalib gəlirlər.

Buna bir misal kimi Airbus şirkəti ilə bağlı olan çəkişmələri göstərmək olar. Bir neçə son illər ərzində Airbus müntəzəm olaraq dövlət subsidiyalarını alır və bu da ÜTT çərçivəsində ABŞ ilə Avropa Birliyi arasında münaqişənin əsas səbəbi olaraq qalmışdır. Boeingin hesablamalarına görə, bu Avropa konserni Fransa, Almaniya,

İspaniya və Böyük Britaniya hökumətləri tərəfindən 18 milyard dollar qanunsuz subsidiyalar almışdır ki, bunun 4 milyard dolları A380 layihəsinin irəlidilməsinə sərf olunmuşdur. Airbus bu ittihamları rədd etmiş, lakin ÜTT özünün apardığı xüsusi araşdırmaları ilə belə nəticəyə gəlmişdir ki, Airbusa verilən kreditlərin faiz dərəcələri bazar səviyyəsindən xeyli aşağı olmuşdur. Mübahisənin 2011-ci ilin dekabrın əvvəllərində öz həllini tapmasına baxmayaraq (Avropa Birliyi Airbus konserninə dövlət subsidiyalarının verilməsinin ləğv olunmasını elan etmişdir), müzakirələr hələ də davam etdirilir.

Bu misal göstərir ki, ÜTT çərçivəsində baş verən mübahisələr mahiyyətə bahalıdırlar və onlar da müvafiq milli infrastrukturun – dövlət orqanlarında, korporasiyalarda və istehsalçılar assosiasiyasında, həmçinin istehsalçıların elə öz səviyyələrində güclü hüquqi xidmətin olmasını tələb edirlər. Bu cür infrastrukturun təşəkkül tapması üçün bir il bəs eləməz, onun işçi qabiliyyətinin lazımı səviyyədə saxlanması üçün isə mübahisə edən tərəflərə çox baha başa gəlir, çünki onlar illərlə davam edə bilirlər. Buna görə də, həm ayrı-ayrı istehsalçıların, həmçinin bütövlükdə milli iqtisadiyyatın effektiv qaydada qorunması üçün yerli istehsalçıların özlərinin təşkil olunması prosesini sürətləndirmək lazımdır. Məhz dövlət tərəfindən dəstəklənən istehsalçılar assosiasiyaları ÜTT normaların uyğun gələn xarici rəqiblərə qarşı antidempinq və digər qoruyucu tədbirlərin tətbiq olunması təşəbbüskarı kimi çıxış etməlidirlər. Bu isə müvafiq biznes-mədəniyyətin yaradılmasını tələb edir və Azərbaycanda zəif inkişaf etmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan məsələlərin həllinin və ölkənin ÜTT-yə tam hüquqlu üzv kimi daxil olmasına hazırlığın vacib elementlərindən biri – yüksək ixtisaslı hüquqşünasların hazırlığı, yerli istehsalçıların maraqlarının beynəlxalq məhkəmələrdə və ÜTT orqanlarında effektiv müdafiə edə bilən rəqabət qabiliyyətli hüquq firmalarının yaradılmasından ibarətdir. Əks halda bu cür məsələlərin həlli xarici firmalar tərəfindən yerinə yetiriləcəkdir ki, işin dəyəri bu zaman çox yüksək olacaqdır. Məsələn, Çin, ölkənin ÜTT-yə daxil olmasına hazırlıq mərhələsində 6000 hüquqşünas hazırlamış ki, xarici hüquq firmalarının xidmətlərindən istifadə

etməsinlər.

Bir vacib problemi də nəzərə almaq lazımdır ki, bütün dünyada ixracatın artımı əsasən, yeni istehsalçılar hesabına deyil, mövcud şirkətlər tərəfindən ixracatın artırılması hesabına baş verir. Buna görə də mövcud olan emal sənayesi müəssisələrinin modernləşdirilməsi mühüm ölkə qarşısında duran məsələlərdən biridir. Ölkə ixracatının xüsusi çəkisində dominant mövqeyi təbii resurslar tuturlar (Əlavə 2, cədvəl 15). Əlavə 2-dəki cədvəl 15-dən göründüyü kimi, Azərbaycanın ixracatının 89,5%-ni mineral yanacaq təşkil etmişdir; digər illərdə isə bundan da çox olmuşdur (məsələn, 2010-cu ildə 94%-dən bir qədər yuxarı). İdxalda yeyinti və qida məhsullarının (içkilər və tütün məmulatları, heyvan və bitki mənşəli yağlar, piylər də daxil edilməklə) xüsusi çəkisi 1996-cı ildəki 39%-dən 2017-ci ildə 19%-dək aşağı düşmüşdür. Burada müxtəlif sənaye malları, maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları daha çox xüsusi çəkiyə malikdirlər – artım 1996-cı ildəki 46,1%-dən 2017-ci ildə 62%-dək olmuşdur.

Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin (idxal və ixracı) müxtəlif nəqliyyat növləri vasitəsilə həyata keçirilir. İdxalda daha yüksək pay dəmir yolu və avtomobil nəqliyyatının üzərinə düşür (ümumi idxalın təqribən 79%-i), ixracda isə birincilik (ixracın 82 %-dən çox bir hissəsi) boru kəməri ilə nəqletmənin payına düşür.

ÜTT-yə daxil olarkən bir sıra mövcud problemləri də nəzərə almaq lazımdır ki, onların ən əsasları əlavə dəyər vergisinin (ƏDV) geri qaytarılması praktikası və gömrük rəsmiləşdirilməsinin mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Burada korrupsiya maneələrinin mövcud olmasını da nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Bütün bunlar da ona gətirib çıxarır ki, ixracatçıların arasında iri şirkətlər daha üstün mövqe tutacaqlar ki, bu da mövcud maneələrin dəf olunmasında onların daha çox resurslara malik olmaları ilə bağlı olacaqdır.

Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikasını artım baxımından bir neçə mərhələyə bölmək olar: 1991-ci ildən 2008-ci ildək (yəni dünya iqtisadi böhranının başladığı dövrdə) artım yüksək templərlə müşahidə olunurdu; daha sonra böhranla əlaqədar olan azalma 2011-ci ildə artıq artımla (demək olar ki, 2 dəfəlik) əvəz olunmuşdur;

bundan sonrakı illər ərzində isə (2014-2017-ci illər) xarici ticarət dövriyyəsinin həcmlərinin dinamikası mütəmadi olaraq azalma tendensiyasına çevrilmiş, 2018-ci ildə nisbətən artım nəzərə çarpmışdır (cədvəl 5).

Cədvəl 5. Azərbaycanca xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə				Əvvəlki ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə, faizlə		
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	saldo	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac
1995	1 304,9	667,7	637,2	-30,5	91,2	85,8	97,6
2000	2 917,3	1 172,1	1 745,2	573,1	148,4	113,1	187,7
2005	8 558,4	4 211,2	4 347,2	136,0	136,0	125,1	146,6
2006	11 638,9	5 266,7	6 372,2	1 105,5	136,0	125,1	146,6
2007	11 771,7	5 713,5	6 058,2	344,7	101,1	108,5	95,1
2008	54 926,0	7 170,0	47 756,0	40 586,0	466,6	125,5	788,3
2009	20 824,5	6 123,1	14 701,4	8 578,3	37,9	85,4	30,8
2010	33 160,7	6 600,6	26 560,1	19 959,5	134,3	107,8	145,3
2011	44 161,7	9 756,0	34 405,7	24 649,7	129,9	147,8	124,4
2012	43 813,5	9 652,9	34 160,6	24 507,7	92,4	98,9	90,0
2013	43 554,1	10 712,5	32 841,6	22 129,1	103,4	111,0	100,3
2014	39 407,5	9 187,7	30 219,8	21 032,1	89,4	85,8	91,0
2015	25 809,0	9 216,7	16 592,3	7 375,6	70,8	100,3	58,3
2016	21 596,6	8 489,1	13 107,5	4 618,4	100,0	92,1	105,7
2017	24 257,6	8 782,0	15 475,6	6 693,6	102,9	103,5	102,6
2018	30 923,6	11 465,0	19 458,6	7 993,6	136,0	125,1	146,6

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>) (15.01.2019)

Azərbaycanın idxal-ixrac əməliyyatlarının daha çox hissəsi əsasən dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin payına düşür, belə ki, 2015-ci il məlumatlarına əsasən idxalın 5,5 milyard dolları, ixracatın isə 7,3 milyard dolları İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) ölkələrinin payına düşmüşdür. İqtisadi Əməkdaşlıq İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı, o cümlədən Asiya-Sakit okean İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı üzrə göstəricilər digər iri iqtisadi qruplaşmaların həcmələrindən çoxdurlar və bu tendensiya bir çox illər ərzində davam etməkdədir.

Bunu cədvəl 6 və 7-nin göstəriciləri də bir daha sübut edir və cədvəllərdən görüldüyü kimi, idxalat və ixracatın əsas payı Avropa-Asiyanın istiqamətində yerləşən dövlətlərin üzərinə düşür və bu da gözlənilən bir hal kimi qəbul edilməlidir, çünki dünya ticarətinin tendensiyası ancaq bununla bağlıdır.

Cədvəl 6. Xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi quruluşu
İdxalın coğrafi quruluşu

min ABŞ dolları

Coğrafi regionlar	2012	2013	2014	2015	2017
Cəmi	10 712 502,5	10 712 502,5	9 187 697,6	9 216 677,1	8 782 007,5
Avropa	4 797 767,7	6 103 547,7	5 051 353,3	5 019 083,1	4 318 198,3
Asiya	3 790 729,3	3 673 393,3	3 224 153,1	3 092 305,8	3 394 445,1
Amerika	1 004 869,5	823 642,0	879 444,9	1 065 332,5	991 927,5
Afrika	34 741,4	84 210,3	7 010,7	13 285,1	24 535,9
Okeaniya	24 762,7	27 709,2	25 735,6	26 670,6	52 900,7

idxalda xüsusi çəkisi, faizlə

Cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Avropa	49,7	57,0	55,0	54,5	49,2
Asiya	39,3	34,3	35,0	33,5	38,7
Amerika	10,4	7,7	9,6	11,6	11,3
Afrika	0,4	0,8	0,1	0,1	0,3
Okeaniya	0,2	0,2	0,3	0,3	0,5

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>)
(15.01.2019)

Cədvəl 7. Xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi quruluşu
İxracın coğrafi quruluşu

min ABŞ dolları

Coğrafi regionlar	2012	2013	2014	2015	2017
Cəmi	23 907 983,7	23 975 416,8	21 828 608,9	12 729 138,5	9 143 279,8
Avropa - <i>Europe</i>	12 649 692,4	12 933 748,7	12 494 567,7	7 384 636,2	4 558 657,9
Asiya - <i>Asia</i>	9 198 923,3	9 573 360,5	7 800 307,6	4 488 095,0	4 211 235,9
Amerika - <i>America</i>	1 610 830,5	992 851,8	994 137,7	561 912,9	146 593,7
Afrika - <i>Africa</i>	417 244,0	475 064,9	539 124,8	293 872,5	226 516,5
Okeaniya - <i>Oceani</i>	31 293,5	390,9	471,1	621,9	275,8

ixracda xüsusi çəkisi, faizlə

Cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Avropa - <i>Europe</i>	52,9	54,0	57,2	58,0	49,8
Asiya - <i>Asia</i>	38,5	39,9	35,7	35,3	46,1
Amerika - <i>America</i>	6,7	4,1	4,6	4,4	1,6
Afrika - <i>Africa</i>	1,8	2,0	2,5	2,3	2,5
Okeaniya - <i>Oceani</i>	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>)
(15.01.2019)

Cədvəl 6 və 7-nin rəqəmləri göstərir ki, xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi quruluşu baxımından Avropa və Asiya regionlarının payına idxalatın müvafiq olaraq 49,2%-i və 38,7%-i düşmüşdür. Amerika regionu ilə idxalat dövriyyəsi ümumi dövriyyənin 11,3%-ni təşkil etmişdir. İxracatda da Avropa birinci yeri tutur: 2017-ci ildə bu regionun xüsusi çəkisi 49,8% olmuşdur. Asiyanın payına ixracatın 46,1%-i, Amerikanın payına isə cəmisi 1,6% düşmüşdür.

Bundan başqa, ixracat artımı ilə bağlı olan gözləntilər də o qədər də əsaslı

deyillər və bunun əsas səbəbləri də onunla bağlıdırlar ki, məsələn, mineral xammalların və kimya məhsullarının bir çox növlərinə olan ixracat üzrə maneələr ya heç yoxdur, ya da ki, onlar minimaldırlar; kənd təsərrüfatı, yeyinti sənayesi, maşınqayırma, yüngül və meşə sənayesi məhsullarının ixracatının artırılması isə bir sıra problemlərlə bağlıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ixracat və idxalatın inkişaf etdirilməsi və onun tranzitiv ölkə kimi dünya ticarətində iştirakı üçün müəyyən infrastruktur vasitələri mövcuddur.

Cədvəl 8. Azərbaycanda və qabaqcıl dünya ölkələrində nəqliyyat sisteminin və müasir rabitə vasitələrinin inkişafının əsas göstəriciləri (2006-cı il üzrə)

Dövlətlər	Dəmir yolu şəbəkəsinin sıxlığı, km-lə ərazinin hər 1000 km ² -nə	Avtomobil yolu şəbəkəsinin sıxlığı, km-lə ərazinin hər 1000 km ² -nə	Əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən mobil telefon abunəçilərinin sayı	Əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən İnternet istifadəçilərinin sayı
Almaniya	94,9	1805	1176	467
İtaliya	55,4	2219	1351	529
Kanada	5,7	90,5	576	768
Böyük Britaniya	66,7	1743	1185	632
ABŞ	23,5	668	835	698
Fransa	53,4	1838	898	496
Yaponiya	53,0	3168	786	683
Rusiya	5,0	36,8	1206	176
Azərbaycan 2006-cı il	28,0	219,5	390	100
2016-cı il	34,3	217,4	1060	780

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>) və «Группа восьми» в цифрах. 2009. Стат. Сб. М.: Росстат, 2009 (15.01.2019)

Cədvəl 8-dən görüldüyü kimi Azərbaycanda nəqliyyat sisteminin və müasir rabitə vasitələrinin inkişafı son illər müəyyən irəliləmələrlə bağlıdır.

ÜTT-yə daxil olarkən Azərbaycan, öz üzərinə sanitar, veterinar və fitosanitar, həmçinin texniki tənzimləmə qaydalarının milli sisteminin ÜTT qaydalarına uyğunlaşdırılmasının da təmin edilməsi üzrə də öhdəlik götürməlidir, yəni:

- Azərbaycan Respublikasının tətbiq olunan sanitar, veterinar və fitosanitar tədbirləri beynəlxalq standartlara əsaslanmalı, lazımi qədər elmi əsaslandırma və riskin qiymətləndirilməsi ilə möhkəmləndirilməlidir;

- Lazım olan hallarda Azərbaycan tərəfindən beynəlxalq standartlardan fərqli

olan daha ciddi tədbirlərin tətbiq olunması hüququ müzakirə predmetinə çevrilməlidir.

- Azərbaycanın bir sıra beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətində aktiv olaraq iştirak etməsi (xüsusilə, həmin təşkilatlar tərəfindən standartların və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması prosesində) mütləq bir hal kimi nəzərə alınmalıdır.

Çin Xalq Respublikası ÜTT-yə üzv olduqdan sonra onun iqtisadiyyatında mühüm dəyişiklər baş vermişdir. Ümumiyyətlə, Çin – ÜTT-yə daxil olmağa daha yaxşı hazırlıqlı ölkə kimi tanınmışdır və o, bu təşkilata dünya iqtisadiyyatının artımda olduğu dövrdə üzv olmuşdur (01.01.2002-ci ildən). Ölkə, beynəlxalq təşkilata üzvlükdən daha çox fayda əldə bilmişdir. On beş ildən çox dövrdə Çinin kənd təsərrüfatı, maliyyə və telekommunikasiya bazarlarının açılması barədə diskussiyalar aparılmışdır. Pekin mütəmadi olaraq danışıqlar üzrə tərəfdarlarından əhəmiyyətli güzəştlər əldə etməyə can atmış və eyni zamanda isə özünün sənayesini inkişaf etdirməkdə davam etmişdir (Бабкин К.А. и др., 2012, 10).

Çin ÜTT-yə daxil olarkən və daxili bazarların açılması zamanı emal sənayesi sahələri artıq rəqabət qabiliyyətli idilər və bunun da əsas səbəbləri: ciddi monetar siyasətinin həyata keçirilməsi səbəbindən milli valyutanın (yuan) ucuz olması; işçi qüvvəsinin aşağı dəyəri (bu zaman orta əmək haqqı 110 ABŞ dolları təşkil edirdi ki, bu da Amerikadakı səviyyədən 30 dəfə az idi) və ixracda emal sənayesi məhsullarının payının yüksək olması (40%-dən yuxarı); kreditlərin əlçatan olması (sabit valyutanın olması səbəbindən milli istehsalçılar üçün kreditin səviyyəsi illik 6%-dək) ilə bağlı idi.

Azərbaycanın və Çin Xalq Respublikasının xarici ticarətinin dinamikasının müqayisəsi göstərir ki, hər iki ölkənin dövriyyələri 2001-2018-ci illər ərzində 700-800%-dən çox artmış və bu artımın lokomotivi ixracat əməliyyatları olmuşdur. Həmin illər ərzində xarici ticarət əməliyyatları üzrə saldo müsbət göstəricilərlə nəticələnmişdir.

Təşkilata üzv olarkən Çin, özü üçün daha yüksək tarif dərəcələrini – orta hesabla 10% - danışıb əldə edə bildi və sonradan da milli iqtisadiyyatın

stimullaşdırılması üzrə məharətlə oyunlar aparırdı ki, bu da ABŞ və AB tərəfindən müxtəlif etirazlara səbəb olurdu. Nəticədə isə, ÇXR özünün ticarət həcmələrini 6 dəfə artırma bilmiş və ixrac ilə idxal arasındakı kiçik müsbət balans qoruyub saxlaya bilmişdi. Çinin iqtisadiyyatı ÜTT üzv olmaqdan qazana bildi: xarici investisiyaların axını nəticəsində yeni işçi yerləri açıldı, milli istehsalat resurslarının ucuzluğundan istifadə edərək sənayeləşdirməni, dünyanın digər ölkələrindən istehsalın özlərinə gətirilməsini təmin edildi, adambaşına düşən ÜDM demək olar ki, üç dəfə artdı.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN ÜTT İLƏ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞININ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

3.1. Azərbaycanın ÜTT üzvlüyündən əldə olunacaq müsbət nəticələr. ÜTT daxil olma üzrə aparılan danışıqların xüsusiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvü olması üçün onun həmin təşkilatın təsis olunması barədə Mərrakeş sazişinə qoşulması haqqında protokolun imzalanması uzun müddətli bir dövr keçirilməli və silsilə danışıqlar prosesi dəf olunmalıdır. Yalnız bütün prosedur qaydaları keçildikdən sonra Azərbaycan ÜTT-nin üzv-dövləti kimi Mərrakeş sazişi üzrə nəzərdə tutulan öhdəlikləri öz üzərinə götürə biləcəkdir. Bi daha qeyd eləmək lazımdır ki, bazara çıxışın liberallaşdırılması üçün keçid dövrü iki-üç il, daha həssas mallar üçün isə - beş-yeddi il təşkil edir (Добрынин Н.М., Митин Ф.Н., 2012,1532).

Azərbaycanın ÜTT üzvü olmasının bir sıra gözəçarpan müsbət tərəfləri vardır. Məsələn, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) məlumatına görə, təkcə sadələşdirilmiş gömrük prosedurlarının tətbiq olunmasından dünya ticarəti çərçivəsində hər il 900 milyard dollar xeyir əldə olunur ki, bundan Azərbaycanın da sərfələnməsi mütləq olacaqdır.

Ölkənin ÜTT-yə üzv olması, onun Ümumi Daxili Məhsulunun (ÜDM) artımına real imkanlar yaradacaqdır və investisiya mühitinə pozitiv təsir nəticəsində isə bu artım dəfələrlə arta da bilər. Bu cür hesablama xeyirləri ölkə hər il əldə edə bilər ki, bu da həm birbaşa xarici investisiyaların artımına, həm də bütün regionların inkişafına müsbət təsir göstərə bilər. Digər tərəfdən, ixracat üçün maneələrin aradan götürülməsi hesabına ölkədə çoxlu sayda əlavə iş yerləri də yaradıla bilər. Təşkilata üz olma nəticəsində gömrük rüsumlarının və yığımlarının maksimal məbləği müəyyən dərəcədə aşağı düşəcək və həmçinin yerli və xarici malların vergiyə cəlb olunması eyniləşdiriləcək (unifikasiya olunacaq) və dünya standartlarına yaxınlaşdırılacaqdır.

Azərbaycanın ÜTT-yə birləşməsindən sonra istehlakçılar üçün də gözəçarpan xeyirlər əldə olunacaqdır ki, bunlardan da ən əsası, həm xaricdən gətirilən malların,

həm də yerli istehsal mallarının ucuzlaşması nəticəsində həyat dəyərinin aşağı salınmasıdır. Son nəticədə isə, təkcə xarici mallar və xidmətlər deyil, həm də birinci növbədə, istehsal prosesində xarici komponentlərdən (tərkib hissələrindən) istifadə olunan yerli mallar da ucuzlaşacaqdır.

Baxmayaraq ki, təşkilata üzvlüyünün ilk illərində birbaşa büdcə itkiləri də labüd və qaçılmaz olacaqdır, lakin təcrübə göstərir ki, bu itkilərin səviyyəsi xarici ticarət, vergiqoyma bazasının və rüsumların yığılma həcmlərinin artımı nəticəsində real olaraq xeyli az olacaqdır.

«Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı»nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin hələ də 2006-cı ilin avqustun 2-də imzalanmış 1583 sayı sərəncamında, Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsi və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası baxımından Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzv olması mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi bir daha vurğulanmışdır (Əlavə 1). Sərəncamda qeyd olunmuşdu ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzv dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqlara başlamış Azərbaycan Respublikası Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvolma prosesinin ən əsas mərhələsinə daxil olmuşdur.

Üzv olma prosesinin təkmilləşdirilməsini, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına əlverişli şərtlərlə daxil olmaq üçün ölkəmizin mənafeələrinin vahid danışıqlar mövqeyindən qorunmasını, habelə gələcəkdə bu təşkilata üzvlük çərçivəsində aparılacaq fəaliyyətin səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə «Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı» təsdiq edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Tədbirlər Planının icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmasına hazırlıq işləri üzrə Komissiyaya həvalə edilmiş və sərəncam imzalandığı gündən qüvvəyə minmişdir. Tədbirlər planının mallarla ticarətə təsir göstərən

siyasətə dair tədbirlər bölməsində: milli tarifin xüsusiyyətləri, idxal lisenziyalaşdırma prosedurları, gömrük qiymətləndirilməsi, daxili vergilərin idxala tətbiq edilməsi, malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi qaydaları, texniki qaydalar və standartlar, o cümlədən sərhəddə idxala dair görülən tədbirlər, sanitariya və fitosanitar tədbirlər, idxala dair görülən tədbirlər də daxil olmaqla, ticarətlə bağlı əqli mülkiyyət rejiminin tənzimlənməsinə dair tədbirlər bölməsində isə: müəlliflik hüququ, əlaqəli hüquqlar və digər mülkiyyət hüquqları, əmtəə nişanları, o cümlədən xidmət nişanları, coğrafi göstəricilər, habelə mənşənin müəyyən edilməsinə dair qərardan etiraz verilməsi, patentlər kimi mühüm mövzular üzrə görüləsi nəzərdə tutulan tədbirlər, bu tədbirləri həyata keçirməli olan icraçı orqanlar və tədbirlərin icra müddətləri müəyyən olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) BMT-nin tərkibinə daxil deyildir və buna əsasən də ÜTT qanunları, Transmilli şirkətlər (TMS) və ÜTT üzv-dövlətləri üçün BMT qanunlarından (ekoloji, BMT-nin Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) əmək hüquqları və s.) daha yüksək sayılır. ÜTT-nin BMT-nin bir hissəsi olmamasının səbəbi nə ilə bağlıdır?

1948-ci ildə BMT tərəfindən ITO (International Trade Organization, Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı) Nizamnaməsini qəbul etmişdi ki, burada məşğulluğun təmin edilməsi üzrə sazişlər, şirkətlərin inhisarçılığına qarşı qanunlar, həmçinin daxili bazarların müdafiə olunması üzrə tədbirlər nəzərə alınmışdı. Lakin ABŞ Konqressi amerika banklarının və şirkətlərinin investisiyalarının lazımı qədər qorunulmamasına istinad edərək ITO rədd etdi və həmin 1948-ci ildə digər bir təşkilat yaradıldı və onun yaradılması barəsində saziş qəbul olundu ki, bu da GATT oldu. İlk əvvəllər müvəqqəti bir təşkilat kimi yaradılan GATT 1948-ci ildən 1995-ci ilədək fəaliyyət göstərə bilmişdi və onun tərkibinə aşağıdakı Sazişlər daxil idirlər:

- Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş - GATT (General Agreement on Tariffs and Trade);
- Ticarət və xidmətlər üzrə Baş Saziş - GATS (General Agreement on Trade in Services);

- İntellktual mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri üzrə Saziş - TRIPs (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights);
- İntestisiyalar üzrə Saziş - TRIMs (Trade-related investment measures);
- Kənd təsərrüfatı üzrə Saziş;
- Toxuculuq malları üzrə sazişlər;
- Subsidiyalar üzrə sazişlər;
- Antidempinq tədbirləri;
- Maliyyə bazarı üzrə sazişlər;
- Sanitariya və fitosanitariya üzrə Saziş - SPS (Sanitary and Phytosanitary Agreement);
- Ticarətdə texniki maneələr üzrə Saziş – TBT (Technical Barriers to Trade).

Ümümdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq istəyən dövlətlər təşkilata daxil olma üzrə aparılan danışıqların müəyyən xüsusiyyətləri ilə üzləşməli olacaqlar və bunların da bəziləri həmin ölkənin mənafeələrinə bəzən uyğun gəlməyə də bilər (hətta onun əksinə də ola bilər).

Danışıqların aparılması zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, ÜTT yaranandan bəri müəyyən aksiomalara, yəni heç bir isbata ehtiyacı olmayan müddəalara istinad edir. Təşkilatın ideologiyasını «azad ticarət» nəzəriyyəsi təşkil edir və birinci aksioma belə səslənir ki, ticarətin liberallaşdırılması, indiki inkişaf etmiş ölkələrin və həmçinin, yeni sənaye dövlətlərinin müharibədən sonrakı sənaye inkişafının mühüm aləti olmuşdur. Başqa sözlə, ÜTT, Beynəlxalq Valyuta fondunun (BVF) və Dünya Bankının (DB) fikrincə, özünün iqtisadiyyatını və sənayesini ancaq dünya bazarlarına «açmaqla» inkişaf etdirmək mümkündür və buna misal kimi, Çilini, Sinqapur, Honkonqu və Tayvanı gətirirlər.

Digər tərəfdən, bu ideologiyanın elmi əsası mövcud deyildir. Cənubi Koreyadan olan iqtisadçı-alim Çanq Ha-Cun bu məsələni tədqiq edərək belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, varlı dövlətlər öz iqtisadiyyatlarının inkişaf etdiyi dövrdə proteksionizm (himayədarlıq) tədbirlərindən istifadə etmişlər (məsələn, ABŞ və Böyük Britaniya). Yeni sənaye ölkələri də sənayenin inkişaf etdiyi dövrdə öz

iqtisadiyyatlarını müdafiə edərək qoruyurdular. Buna görə də inkişaf etmiş ölkələr üçün iqtisadiyyatın sənayeləşdirilməsi müəyyən mənada əlverişli deyildir, və bu vəziyyət, onların satış bazarlarını avtomatik olaraq azalda bilər. Belə çıxır ki, öz inkişaflarının ilkin mərhələsində proteksionizmdən istifadə edən inkişaf etmiş ölkələr bunu etməyi digərlərinə icazə vermirlər: Çanq Ha-Cun bunu «kicking away the ladder», yəni pilləkəndən istifadə etmədən yuxarıya doğru addım atma, tullanma kimi adlandırır: inkişaf etmiş ölkələr özlərinin istifadə etdikləri pilləkəni kənara ataraq digər ölkələrin inkişafını qapalamaq istəyirlər (Chang, Ha-Joon, 2002)

«Azad bazarlar» ideologiyası bir faktı da gizlədir ki, hazırda varlı sayılan ölkələrdə həyata keçirilən sənayeləşdirmə, proteksionizm tədbirlərindən istifadə etməklə baş vermiş, dövlət isə bu zaman ticarətdə, investisiyalarda və subsidiyalarda böyük rol oynamışdır. Asiya dövlətlərində (məsələn, Malayziya, Sinqapur, Çində) sənayeləşdirmədə əldə olunan uğurlar «azad ticarət» ideologiyasından çox, dövlətin güclü rolu hesabına mümkün olmuşdur. Onlar tərəfindən istifadə olunan model özündə torpaq islahatını, ticarətin ciddi tənzimlənməsini, dövlət müəssisələrini, dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən tədqiqatları və infrastrukturunu, sənayenin yeni sahələrinin xarici rəqabətdən qorunması üçün qorunması üçün yüksək gömrük maneələrinin tətbiq olunmasını, pul siyasəti və kapitalın hərəkəti üzərində ciddi nəzarəti, həmçinin iqtisadiyyatın müəyyən sektorlarına subsidiyaların və dövlət tərəfindən idarə olunan investisiyaların olması kimi addımları cəmləşdirmişdir.

Liberallaşdırma bəzi hallarda iqtisadi böhrana, əmək haqqı səviyyəsinin aşağı düşməsinə və işsizliyin səviyyəsinin artmasına gətirib çıxara bilər.

İkinci aksioma ondan ibarətdir ki, dünya ticarəti azaddır və liberaldır. Danılmaz bir faktdır ki, inkişaf etmiş ölkələr özlərinin məhdudiyyətsiz imkanlarından istifadə edərək bəzən öz mənafeləri və xeyirləri üçün beynəlxalq ticarətdə məhdudiyyətlərin aşağı salınmasına və yaxud aradan götürülməsinə daima can atmışlar. Ticarətin liberallaşdırılması (gömrük rüsumlarının aşağı salınması, idxalat kvotalarının aradan götürülməsi) bir çox ölkələrdə dövlət gəlirlərinin azalmasına və bu ölkələrdə daxili bazara yönəldilmiş sənayenin tənəzzülünə gətirib çıxarmışdır.

Hazırkı ABŞ Prezidenti Administrasiyasının «güclü Amerika» siyasəti altında bir sıra beynəlxalq müqavilələrdən və sazişlərdən imtina etməsi, öz bazarına daxil olma qarşısında süni səddlərin yaratması heç cür azad ticarət ideologiyasına uyğun gəlmir.

Üçüncü aksioma ondan ibarətdir ki, ticarətin liberallaşdırılması iqtisadi artıma doğru aparır. Müəyyən mənada doğru olan bu müddəə özünü digər tərəfinə malikdir. Hazırda dünya ticarəti belə bir struktura malikdir ki, Şimal (ölkələr, mərkəzlər, inkişaf etmiş varlı dövlətlər – AB, ABŞ, Yaponiya) dünya bazarlarında əsasən yüksək dəyərə malik olan hazır sənaye məmulatlarını və xidmətlərini satır, Cənub isə (Latın Amerikasını, Afrika, Şərqi Avropa, Mərkəzi Asiya, Cənubi Asiya) bu zaman daha çox bitki mənşəli məhsulları, mineral ehtiyatlarını və aşağı dərəcəli emala və dəyərə malik olan məmulatları satır. ÜTT Sazişinin qüvvəyə minməsindən sonra ilkin xammala olan qiymətlər (neftdən başqa) daim aşağı düşmüşlər. ÜTT Uruqvay raundu xammala olan dünya qiymətlərini sabitləşdirən tənzimləmə üzrə sazişi ləğv etdi və indi bu qiymətlər ixtisaslaşma ilə sıx bağlı olan sərbəst uçuşdadırlar. Nəzərə alınsa ki, «üçüncü dünya» ölkələri yalnız bir neçə məhsulların istehsalında ixtisaslaşmışlar, və bir çoxları isə eyni bir malların istehsalına istiqamətlənmişlər, çoxlu sayda ölkələrdən eynitipli mallar üzrə ixracatın artımı onların qiymətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bütün bunlar müəyyən dövrlərdə «üçüncü dünya» ölkələrinin məhsullarının daha da aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdır. İstehsalın artırılması üçün Dünya Bankından və Beynəlxalq Valyuta Fondundan və digər kredit təşkilatlarından kredit götürülməsi ehtimalını artırmış və bu da həmin ölkələrin beynəlxalq maliyyə institutlarından asılılığını xeyli gücləndirmişdir. Bütün bunlar isə son nəticədə, yoxsulluğun artmasına və «ÜTT yoxsulluğu məhv edir» («WTO eliminate the poverty») sloqanının düzgünlüyünü sual altına alır.

ÜTT-yə daxil olan dövlətlər bir məqamı da nəzərə almalıdırlar ki, onlar suveren bir dövlət kimi artıq öz siyasətlərini dəyişdirmək imkanlarından məhrum olurlar. ÜTT qarşısında qəbul olunmuş liberallaşdırma üzrə öhdəliklərdən və yaxud şərtlərin dəyişdirilməsindən müqavilələrin qüvvəyə mindiyi tarixdən ancaq üç il sonra imtina etmək olar və bunu, zərərə dümüş ticarət tərəf-müqabillərinə

(partnyorlarına) kompensasiyaları ödədikdən sonra həyata keçirmək mümkündür. Əgər, məsələn, hər hansı bir dövlət səhiyyə sahəsini milliləşdirmək fikrinə düşərsə, ÜTT-nin məhkəmə prosesi ilə və çox iri cərimələrlə üzləşəcəkdir. Ölkənin birtərəfli qaydada özü tərəfindən həyata keçirdiyi islahatlardan fərqli olaraq, ÜTT-yə daxil olma zamanı ölkənin üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yeni hökumət, əgər o, öz bazarlarını müəyyən mənada xarici ticarət və birbaşa xarici investisiyalar üçün açmaq istəməzsə, sadəcə olaraq ləğv edə bilməz.

Əgər dövlət hər hansı bir tərəflə ticarətin yüngülləşdirilməsi haqqında saziş imzalayıbsa, bu saziş digər ölkələrin investorlarına da aid ediləcəkdir.

Dövlət tərəfindən xarici investorların və bankların öz bazarlarına girişinə məhdudiyyətlərin (yəni: kvotaların, embarqo, qadağaların, kontingentləşdirmə, idxalat və ixracata minimal qiymətin qiymətin tətbiq olunması) qoyulmasına da icazə verilmir. Nəzərə alınsa ki, ÜTT-nin qaydalarına əsasən ictimai rifahlar da əmtəə (mal) kimi sayılırlar və onlar özəlləşdirilə bilərlər, bütün bu tədbirlər xarici investorların təhsil, səhiyyə və s. «bazarlara» daxil olmasına da aid olunurlar.

GATT sazişi ekoloji səbəblərə görə malların idxalatına icazə verilməməsini dəstəkləmir. İstehsal şəraiti ilə bağlı səbəblərdən mallara qarşı iddiaların irəli sürülməsi də alqışlanmır. Bu isə, ölkəni, istehsal prosesində ətraf mühitə əhəmiyyətli dərəcədə ziyan vuran və yaxud uşaq əməyindən istifadə etməklə buraxılan malların idxalını dayandırmaq imkanlarını demək olar ki, heçə endirir.

Dövlət tərəfindən valyuta xərclərinin tənzimlənməsi də müsbət qarşılanmır və ona, investorların öz mənfəətlərinin hansı hissəsini ölkədə investisiya etmələrinin, hansı hissəsini isə kənara çıxarmalarının qabaqcadan müəyyən edilməsi hüququ da verilmir. Bununla isə, tədiyyə və ticarət balanslarının problemləri birbaşa bağlıdır.

Özəl və dövlət şirkətlərinin, həmçinin milli və xarici şirkətlərin hüquqları eyni olmalıdır. Bu, həm də o deməkdir ki, əgər dövlət universiteti, poçtu və yaxud xəstəxanası dövlət tərəfindən subsidiya alarsa, özəl investorlar, rəqabətin pozulması və onların bir investor kimi hüquqlarının pozulması bəhanəsi ilə dövlətdən maliyyələşdirmə tələb edə bilərlər.

Bundan başqa, dövlət tərəfindən investorların ölkədə istehsal olunan məhsullardan istehsalat prosesində istifadə etmələrinə məcbur etmə və yaxud bu ölkənin əhalisinin işə qəbul olunmasına vadar etməyə də icazə verilmir.

Hər bir ölkə ÜTT məhkəməsi qarşısında ittiham oluna da bilər. Əgər ölkə, məsələn, öz resurslarının ixracatına məhdudiyət qoymaq fikrinə düşsə, bu zaman o, ÜTT qanununu və azad ticarət qaydalarını pozmuş hesab olunur.

Bir çox iqtisadçı alimlər və xüsusilə də neo-müstəmləkəçiliyin tənqidçiləri belə hesab edirlər ki, ÜTT, şübhəsiz ki, transmilli kapitalın «müqayisəli üstünlüklərini» möhkəmlətmək və leqallaşdırmaq üçün yaradılmışdır. İstehsalat hüquqları və müəlliflik hüquqları ÜTT-də elə ifadə olunmuşdur ki, bunlar transmilli şirkətlərin inhisarçılığını daha da möhkəmləndirir, onlara yüksək mənfəət əldə etmə imkanlarını yaradır, qıraqda duran ölkələrin müstəqil sənayeləşdirmə keçirmə yolunda isə keçilməz səddlər yaradırlar. ÜTT, qıraqda duran ölkələrə öz sənayələrini gömrük rüsumları və subsidiyaları vasitəsilə qorumaqlarına imkan vermədiyi halda, mərkəzi ölkələr (G7) subsidiyalar verməkdə (məsələn, kənd təsərrüfatına) davam edirlər. ABŞ, öz polad konsernlərini xarici rəqabətdən qorumaq üçün polad məhsuluna kvota da tətbiq ediblər.

Beynəlxalq Valyuta fondu (BVF), Dünya Bankı (DB) və ÜTT ixracat yönümlü iqtisadiyyatı daha çox təbliğ edirlər və qıraq ölkələrin iqtisadiyyatlarının elə sahələrində ixtisaslaşma aparılmasına nail olmaq istəyirlər ki, bu, onların arxasında duran şirkətlərə xeyirli olsun. Bu zaman, BVF, DB və ÜTT «resurslara milli qiymətlərin müəyyən olunması» (domestic resource costs, DRC) nəzəriyyəsinə istinad edirlər ki, bunun vasitəsilə «mərkəz – qıraq yerlər» sistemini qoruyub saxlaya bilsinlər. DRC etibarlı indikator kimi təqdim olunur və onun əsas vəzifəsi iqtisadi bölmələrin elə bölgüsünün həyata keçirilməsindən ibarətdir ki, bu zaman ölkə hansı bölmədə uğur qazana bilər, hansı bölmədə istehsalı dayandırılmalıdır və hansı bölməni inkişaf etdirməyə təşəbbüs göstərməməlidir. DRC – ölkə daxilində hər hansı bir malın istehsalında istifadə olunan xammala çəkilən xərclərin ölçü vahididir və bunun üçün hər hansı bir valyuta vahidinin alınması və yaxud ona qənaət olunmasını

nəzərdə tutur. Beləliklə, dünya ticarəti, milli istehsalın rentabelliyyəsinin və rəqabət qabiliyyətliliyyəsinin qiymətləndirmə, ölkənin iqtisadiyyatının strukturlaşdırılmasının miqyas meyarına çevrilir. Bütün bunlar daxili bazardakı vəziyyət, tələb və qiymətlərlə bir araya sığmırlar, çünki qiymətləndirmənin miqyası və ölçüsü müəyyən mənada xaricdən gətirilir və buna görə də ölkənin resurslarından istifadə olunmasına çəkilən xərclər ədalətli qiymətlər və yaxud əhalinin rifahlığı kimi məqsədlərlə üst-üstə düşürlər. DRC nəzəriyyəsi, ölkənin dünya bazarında özünün necə aparması üçün mövcud vəziyyətini nəzərdən keçirir (valyuta almaq və ya ona qənaət etmək məqsədilə). Bu isə o deməkdir ki, istehsal ixracata doğru istiqamətlənib və mallara olan dünya qiymətlərinə əsaslanır. Bu nəzəriyyənin siyasətdə təmsil olunması ona zəmanət verir ki, qıraq ölkə elə həmin vəziyyətdə qalmaqda davam edəcəkdir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ÜTT-yə daxil olma üzrə tələblər, BVF və DB tərəfindən kreditlərin verilməsi üzrə qoyulan şərtlərlə - yəni, struktur dəyişmələri islahatlarla: liberallaşdırma, özəlləşdirmə, sabitləşdirmə ilə üst-üstə düşürlər.

ÜTT üzv-dövlətləri öz konsernlərinin digər ölkələrdə daxil olmaq istədikləri bazar sektorlarının siyahısını tərtib edirlər və buna görə də onlar beynəlxalq ticarət üçün açıq olmalıdırlar. Həmçinin, onlar tərəfindən özlərinin açmaq istədikləri iqtisadiyyat sahələrinin siyahısı da tərtib olunur. Bu cür siyahılar məxfi olaraq saxlanılır və publik müzakirəyə çıxarılmırlar.

ÜTT-nin özünün məhkəməsi də fəaliyyət göstərir (Dispute Settlement Body) və onun vasitəsilə ÜTT milli hökumətləri bu və ya digər qayda və qanunları (o cümlədən ətraf mühitin qorunması və sosial standartlar üzrə) dəyişdirməyə məcbur edə bilər. ÜTT iş təcrübəsində bu cür hallar mövcuddur. Bəzi hökumətlər və konsernlər məqsədyönlü şəkildə bundan (ÜTT məhkəməsinə müraciət etməkdən) bir silah kimi istifadə edirlər və son nəticədə isə ətraf mühit və səhiyyə sahəsində tənzimləməni aradan götürməyə nail olurlar. Maraqlı cəhət də ondan ibarətdir ki, bu zaman, ittiham edən tərəf ittiham olunanın günahını sübuta yetirməyə borclu deyil, əksinə - ittiham olunan özünün günahkar olmadığını sübut etməlidir. Məsələn, bir vaxtlar Avropa Birliyi (AB) öz ərazisinə genetikası dəyişdirilmiş məhsulların

gətirilməsinə qadağa qoymuşdu və bu zaman, ABŞ öz şirkətlərinin maraqlarını güdərək AB-ni ÜTT məhkəməsinə vermişdi. Nəticədə, ABŞ GMO-nun zərərli olmamasını deyil, AB onun zərərli olmasını sübut etmək məcburiyyətində qaldı və sonradan özünün məğlub olmasını qəbul etməli oldu, mallarda markalanmasını göstərməklə GMO-malların gətirilməsinə icazə verdi. Hazırda ABŞ GMO-lu malların markalanmasının ləğv olunması uğrunda mübarizə aparır.

1989-cu ildə AB ətin artım hormonları ilə emal olunmasını qadağan etmişdi və həmin ətlərin öz ərazisinə gətirilməsinə icazə verməmişdi və bunu istehlakçıların sağlamlığına zərər dəyməsi ilə izah etmişdi. 1996-cı ildə ABŞ və Kanada AB-ni ÜTT məhkəməsinə vermiş və bunu da, həmin hormonların zərər vurmasının hələ sübuta yetirilməməsi ilə əsaslandırmışdı. ÜTT AB-ni bütün qadağa qoyulmuş illərə görə cərimə kəsmişdi: ABŞ üzrə bir ilə 117 milyon amerikan dolları və 11 milyon Kanada dolları səviyyəsində isə - Kanada üzrə.

Daha başqa bir misal. Gerber şirkəti Qvatemalaya suya qarışdırıb körpə uşaqlara verilən uşaq qidası göndərilməsi ilə məşğul olurdu. UNICEF məlumatlarına görə suyun pis keyfiyyətdə olması səbəbindən dünyada hər il milyonlarla körpə uşaq həyatını dəyişirdi və buna görə də Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı 1991-ci ildə «Ana südünü əvəz edən məhsulların satışı üzrə Beynəlxalq kodeks»i nəşr etmişdi və burada uşaq qidasının ideallaşdırılmasına qadağa qoymuş, ana südünün daha üstün olması barədə məlumatın qabın üzərinə yapışdırılmasına göstəriş vermişdi. 1988-ci ildə Qvatemalada müvafiq qanun qəbul edilmişdi və bundan sonra ölkədə uşaq ölümü kəskin surətdə aşağı düşmüşdü. BMT Qvatemalanın tutduğu yolu nümunə kimi qəbul edib bəyənmişdi. Lakin, Gerber şirkəti ABŞ vasitəsilə ÜTT məhkəməsində təzyiq göstərməyə başladı və bundan sonra Qvatemalanın Ali məhkəməsi belə qərara gəldi ki, bu qanun ancaq ölkə daxilində istehsal olunmuş uşaq qidasına aid edilə bilər. Gerber şirkəti öz mallarını idxal etməsi səbəbindən bu qanunun firmanın məhsuluna bu heç bir aidiyyəti olmadı.

ÜTT-nin üzvü olduqdan sonra bu cür hallarla üz-üzə gəlmə ehtimalı da çoxalır. Qida məhsullarının təhlükəsizliyi üzrə standartlar, FAO (Food and Agricultural

Organization) standartlarından da ciddi ola bilməzlər, bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, FAO-ya qida məhsullarını buraxan konsernlər və aqrar konsernlərin nümayəndələri böyük təsir göstərirlər.

GATT-ın XX fəslində qeyd olunmuşdur ki, ticarəti məhdudlaşdıran həyat və sağlamlığın, həmçinin bərpa olunan enerji mənbələrinin müdafiəsi üzrə tədbirlər ancaq o zaman qəbul oluna bilərlər ki, onlar, beynəlxalq ticarətin diskriminasiya olunması və ona üstüörtülü məhdudiyyət qoyulması aləti deyillər. GATT üçün «bərabər münasibət» prinsipi daha vacibdir. Bu da aşağıdakıları nəzərdə tutur. Məsələn, ölkədə ictimai bölmənin hər hansı bir müəssisəsi subsidiya alırsa, bazara çıxan xarici özəl müəssisələr də eyni cür bunu almalıdırlar. Başqa cür onların «hüquqları pozulmuş» hesab olunur. Adamların pulsuz müalicə və təhsil alma hüquqları heç nəzərdən də keçirilmir. Hüquq subyektləri – insanlar, əhali, vətəndaşlar deyil, hüquqi şəxslər, firmalar, korporasiyalardırlar. ÜTT, ona üzv olan ölkələri ictimai sektorun (uşaq bağçaları, məktəblər, universitetlər, xəstəxanalar, qocalar evləri, kitabxanalar, muzeylər, su təchizatı sistemləri, dövlət nəqliyyat müəssisələri, pensiya sistemi, enerji sistemləri və səhiyyə sferası, poçt və telekommunikasiya sferası) maliyyələşdirilməsini məhdudlaşdırmağa vadar edir. Avstriya iqtisadçısı Kristian Felberin qeyd etdiyi kimi, «... bu, ictimai sektorun sonu deməkdir. Neoliberalizm elə bunu da arzulayır. Dövlətdən ancaq onun skeleti: polis, məhkəmə, ordu, milli bank qalmalıdır» (Кристиан Фельбер, 2012, 175).

Qeyd eləmək lazımdır ki, «xidmət sferası» sahəsində fəaliyyət göstərən ən iri konsernlər əsasən AB və ABŞ-dandırlar. «Xidmət sferası» anlayışına ÜTT kontekstində təkcə adi xidmətlər deyil, bütün yuxarıda sadalanan sektorlar və müəssisələr aid edilirlər. Buna görə də məhz ABŞ və AB digər ÜTT üzv-ölkələrdən bu sektorların xarici investisiyalar üçün açılmasını və ictimai rifahların (səhiyyə, təhsil və s.) özəlləşdirilməsini tələb edirlər. ÜTT ictimai rifahların özəlləşdirilməsini tələb edir, çünki onları kommertiya əmtəəsi (malı) kimi nəzərdən keçirir. «Özəl investisiyalar» və mənfəət əldə olunması məntiqi ÜTT-yə görə bütün sahələrə - idmana, mədəniyyətə, mənzil-kommunal təsərrüfatı sferasına və s. onlarda mənfəət

əldə olunması dərəcəsinə uyğun olaraq müdaxilə etməlidir. Kasıb ölkələrdə əhalinin təqribən 80%-i məktəb, ali təhsil, nəqliyyat, su və işıq xərclərini ödəyə bilmir, tibbi sığortaya və pensiyaya ödənişləri edə bilmir, lakin şirkətlər özlərinin səhm sahiblərinə böyük məbləğdə dividendlər verirlər. Bu mənfəətlər də, şübhəsiz ki, boş yerdən yaranmırlar və onları heç də xeyriyyəçilik qiymətləri zamanı əldə etmək də mümkün deyildir. ÜTT üzv-ölkələri qiymətləri tənzimləmə hüququna da malik deyillər, çünki bu cür hallar ÜTT-də «ticarət yolunda maneəçilik» kimi nəzərdən keçirilir və dövlətə qarşı iqtisadi sanksiyaların tətbiq olunması ehtimalını gücləndirir. Dövlət, ÜTT qaydalarına görə, məsələn, kasıb rayonları su təchizatı sisteminə qoşa bilməz, çünki «hər cür tənzimləmə bazara mane olur». Bütün bunlar qiymətin tənzimlənməsinə də aiddirlər. BMT xəbərdarlıq edir ki, GATS (xidmət üzrə saziş) bir qayda olaraq, geniş insan kütləsinin elementar ictimai rifahları əldə etməsinə ciddi əngəlliklər yaradır.

Bəzi mənbələrin məlumatlarına görə GATS, Amerikanın bir sıra maliyyə xidmətləri göstərən sahələrin, xüsusilə də, American Express və yaxud Citicorp firmalarının çox böyük təzyiqi olmadan qəbul oluna bilməzdi. Bu sazişi həmçinin, USCSI (US Coalition of Service Industries), ESF (European Services Forum), Liberalization of Trade in Services (LOTIS), Global Services Network (GSN), International Financial Services London (IFSL) kimi firmalar da lobbiləşdirmişlər.

GATS, banklardan və sığorta şirkətlərindən başqa, enerji sistemlərində, su təchizatı sistemlərində, təhsil və səhiyyədə ixtisaslaşmış konsernlər üçün çox sərfəlidir, çünki GATS – bu sahələrin özəlləşdirilməsi alətidir.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ÜTT hüququ ekoloji qanunvericilikdən yüksək tutulur. Təbiətin qorunması üzrə beynəlxalq sazişlərin pozulmasına görə heç bir sanksiya tətbiq olunmur və buna görə də ətraf mühitin qorunması üzrə beynəlxalq sazişlər heç bir faktiki qüvvəyə malik deyillər, iqtisadi subyektlərin, şirkətlərin «azad ticarət» və təbiətin istismar olunması hüquqları tam müdafiə olunmuşdur. ÜTT ətraf mühitin qorunması üzrə beynəlxalq müqavilələri də qəbul etmir.

Digər xidmət sahələrinin özəlləşdirilməsi ölkə üçün çoxlu sayda problemlər də yarada bilər. Məsələn, nəqliyyatın liberrallaşdırılması, özəlləşdirilmiş dəmir yollarında qiymətlərin artırılması, mənfəətsiz sahələrin bağlanması və avtomobil daşınmalarının intensivliyinin artması səbəbindən dəmir yolu daşınmalarının azalmasına gətirib çıxara bilər.

Xarici investorlar dövlət tərəfindən qoyulan müxtəlif cür tələblərin: investisiyaların tənzimlənməsi, xarici kapitalın iştirakı ölçüsü, yerli işçi qüvvəsinin və yaxud yerli xammal və ya materialların mütləq cəlb olunması üzrə kvotaların, bu ölkənin firmaları ilə birgə müəssisələrin yaradılması üzrə öhdəliklərin, əmək və ekoloji hüquqlar üzrə yerli qanunvericiliyin yerinə yetirilməsi, həmçinin ticarət və tədiyyə balansları ilə bağlı tələblərin və s. ləğv olunmasında maraqlıdırlar. ÜTT-nin «milli və xarici investorların bərabər hüquqları» prinsipi müəyyən mənada milli sənayenin (həm özəl, həm də dövlət) dəstəklənməsini qeyri-qanuni edir, çünki xarici və milli investorlar «bərabər hüquqlara malik olmalıdırlar».

Bankların, sığorta şirkətlərinin və treyderlərin (qiymətli kağızların satıcılarının) maraqlarını əsas götürərək, ABŞ AB və Yaponiya ilə birlikdə Uruqvay raundunda maliyyə xidmətləri haqqında xüsusi sazişi GATS-a daxil etməyə cəh göstərmişdi. Maliyyə sahəsindəki oyunçular hökumətlərin və ÜTT-nin siyasi mövqelərinin əsaslandırılmasına böyük təsir göstərirlər. GATS – maliyyə kapitalının sərbəst axını qarşısında olan maneələrin, xarici konsernlər tərəfindən ölkədən çıxarılan mənfəətin ölçüsünün məhdudiyətlərin aradan götürülməsini arzu edir və bunu BVF və DB da tələb edirlər.

Ticarətin ÜTT qaydalarına əsasən tənzimlənməsi və bu prosesin intellektual (əqli) mülkiyyət hüquqlarının qorunması (TRIPs sazişi) ilə müşayiət olunması transmilli şirkətlərə milli bazarlara daxil olmağa və milli istehsalın, kənd təsərrüfatının və xidmət sferasının demək olar ki, bütün sektorlarını nəzarət altına almağa şərait yaradır. ABŞ, AB və Yaponiyanın konsernləri proqram təminatının, dərman vasitələrinin istehsalında, kimya və əyləncə sahələrində dominant mövqe tuturlar. TRIPs sazişi bu ölkələrin konsernlərinə öz mövqelərini qoruyub saxlamağa

şərait yaradır. ÜTT daxil olma və onun müqavilələrinin imzalanması (o cümlədən, TPIRs) ölkədə aparılan tədqiqatların və tədqiqatlar sisteminin azalmasına gətirib çıxara bilər. Bu sahədə güclü olan dövlətlər, intellektual, sənətkarlıq hüquqlarının və incəsənət əsərlərinə olan hüquqların kommersiyalaşdırılması və özəlləşdirilməsindən istifadə edərək bu biliklərdən demək olar ki, havayı istifadə edirlər. Bazarda hökm verən konsernlər çox zaman ÜTT məhkəməsi vasitəsilə başqalarının hüquqlarını özlərinə mənimsəyirlər. Məsələ ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatında istifadə olunan aqronomik və bioloji biliklərin əhəmiyyətli bir hissəsi heç bir patetnlə müdafiə olunmurlar, bundan istifadə edən bəzi konsernlər həmin hüquqları mənimsəyərək, əvvəllər pulsuz və hamı tərəfindən istifadə olunan informasiyanı və yaxud bioloji materialı sonradan ödənişli qaydada elə həmin ölkələrin özlərinə təklif edirlər.

TRIPs siyasətinin «üçüncü dünya» ölkələri üçün neqativ nəticələri – dərman vasitələrinə qiymətlərin kəskin olaraq artması, idxalat-ixracat disbalansının yaranması, ölkə daxilində istehsalın azalması səbəbindən işsizliyin artımı ilə müşayiət olunur. Məsələn, TRIPs qaydalarına əsasən uşaq qidalarının (bunların arasında uşaqlar üçün arzuolunmaz məhsullar da ola bilərlər, məsələn, geni dəyişdirilmiş inqrediyentlərə malik olanlar), tütün və alkoqollu içkilərin reklamına qadağa qoyulması qeyri-qanunidir, çünki bununla «xarici istehsalçıların diskriminasiyasına» şərait yaradıla bilər.

Kənd təsərrüfatının «libarallaşdırılmasını» da «üçüncü dünya» ölkələri üçün bəzi mənfi nəticələrə gətirib çıxara da bilər. Bu, özünü kənd təsərrüfatının ixracat-yönümlü sənayeyə çevrilməsində daha aydın göstərir. ABŞ və AB öz ölkələrində kənd təsərrüfatını subsidiyalaşdırmaqda davam etdirdikləri halda, bazarın mallarla dolmasına, qiymətlərin aşağı düşməsinə və yerli istehsalçıların müflisləşməsinə şərait yaradırlar. İnkişaf etmiş ölkələr digər ölkələrdən bazarların açılmasını tələb etdikləri halda, gömrük, subsidiyalaşdırma vasitəsilə, santar və fitosanitar standartlardan istifadə etməklə öz bazarlarına girişi məhdudlaşdırırlar.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması məsələsi dövlət hakimiyyəti orqanlarının

müstəsna səlahiyyətinə aid olunmuşdur, çünki belə hesab olunur ki, əhali bu məsələnin həllində lazımi səlahiyyətlərə və biliklərə malik deyildir. Bu baxımdan, dövlət tərəfindən bu təşkilata üzv olmanın bütün müsbət və mənfi arqumentləri dəfələrlə təhlil olunmalıdır.

ÜTT-yə üzv olmağa qarşı irəli sürülən arqumentlərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

- ölkənin suverenliyinə təhlükə. ÜTT normaları ilə milli qanunvericiliyin münaqişəsi zamanı yaranan mübahisələri ÜTT Məhkəməsi və yaxud mübahisələrin nizamlanması üzrə GATS (Ticarət və xidmətlər üzrə Baş saziş) Komissiyası həll edir. Məhkəmənin və komissiyanın iclasları publik olaraq keçirilmir. ÜTT ideologiyası onu nəzərdə tutur ki, milli qanunlar ticarəti və yaxud xarici investisiyaları «lazım olandan artıq dərəcədə» məhdudlaşdırma bilməzlər. Lakin bu dərəcəni suveren dövlət deyil, ÜTT Məhkəməsi və yaxud GATS Komissiyası tərəfindən şərh olunur. Faktiki olaraq GATT Komissiyası, ticarət tənzimlənməsi sahəsində parlamentin qərarına veto qoymaq hüququna malik olur.

- ticarət siyasətində qıvrıqlığın olmaması. Bu zaman hər hansı bir ölkənin üstünlüyü sazişin bütün digər iştirakçılara tətbiq olunur.

- yeyinti (qida) məhsullarının keyfiyyətinə olan milli standartın tələblərinin müdafiə olunaraq qorunması imkanlarının olmaması. İdxalatı ancaq sağlamlığa zərərli «elmi sübutu» əsasında dayandırmaq mümkündür. Lakin, elmi sübutlar üçün uzun illər və bir neçə nəsil lazım gələcəkdir. Məsələn, tərkibində geni dəyişdirilmiş orqanizmlərdən olan yeyinti məhsullarının zərərliyi və eyni zamanda onların zərərsiz olması hələ də elmi olaraq sübutlanmayıb.

- ÜTT Məhkəməsinin qərarının şikayət yolu ilə dəyişdirilməsi imkanlarının faktiki olaraq mümkün olmaması. Məhkəmənin qərarı ancaq o halda təsdiq olunmur ki, bununla, bütün dövlətlər yekdil surətdə razı olmasınlar ki, bu da demək olar ki, mümkün olan iş deyildir. Ayrıca bir dövlət buna qarşı maneə yarada bilmək etiqarında deyildir.

- üzvlüyün dəyişdirilməsi prosedurunun həddindən artıq bahalı olması. ÜTT

qarşısındakı hər hansı bir öhdəlikdən imtina etmək və yaxud onu dəyişdirmək ancaq sazişlərin qəbul olunmasından üç il sonra ticarət tərəf-müqabillərinin cari və gələcək zərərlərini ödənişli qaydada kompensasiya etməklə mümkündür. Kompensasiyanın həcmi ÜTT Məhkəməsi müəyyən edir.

- perspektivdə ÜTT qarşısında məsuliyyət rejiminin ciddiləşdirilərək gücləndirilməsi nəzərdə tutulur. Məsələn, belə təkliflər səslənir ki, ÜTT komissiyasının qərarının yerinə yetirilməməsinə görə məcburi kompensasiyanın tətbiq olunması və bunun üçün ölkənin xarici aktivlərini özgəninkiləşdirmə yolu ilə zəbt olunması daha məqsəduyğundur. Bu zaman, ölkənin beynəlxalq aktivləri ÜTT-də itəatkar davranış üçün girova çevriləcəkdir.

Bütün bu cür ümumi prinsiplərdən başqa digər konkret şərtlər vardır ki, onların bəziləri ölkənin ayrı-ayrı sahələri üçün ağırdıcı təsir göstərə bilər.

Birinci. İdxalat rüsumlarının məhdudlaşdırılmasına razılığın verilməsi. Bu proses xüsusilə aqrar sektorda uzun müddətli bir dövrü əhatə edəcəkdir və bəzi sahələrdə (xüsusilə də heyvandarlıq sahəsində) itkilərə gətirib çıxaracaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, heyvandarlıq sahəsində bir işçi yeri ölkə üzrə 10-a yaxın işçi yerlərinin yaranmasına gətirib çıxarır (logistikada, emal sahəsində və s.).

İkinci. İdxalatın «lazım olduğundan artıq dərəcədə» dəstəklənməsindən imtina olunması. Bu dərəcəni də ölkənin özü deyil, ÜTT müəyyən edəcəkdir.

Üçüncü. Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının dəstəklənməsi səviyyəsinin ən aşağı ölçüdə müəyyən olunması.

Dördüncü. Kənd təsərrüfatı texnikasının idxalatına rüsum əhəmiyyətli dərəcədə azaldılır.

Beşinci. ÜTT-yə üzv olduğdan sonra Azərbaycan özünün fitosanitar normalarından idxalatının məhdudlaşdırılması/qadağan olunması üçün istifadə edə bilməyəcəkdir. ÜTT tərəfindən müəyyən olunmuş normalar, tərkibində bir sıra pestisid və herbisidlər, GMO və s. olan məhsulların idxalatına qadağa qoyulmasına icazə vermirlər. Bəzən, hətta bu cür malları markalamağa da icazə vermirlər ki, bunu bərabər rəqabətin pozulması kimi qəbul edirlər. Belə olan halda, kənd təsərrüfatı və

onunla bağlı olan maşınqayırma və yeyinti sənayesi müəssisələri müəyyən çətinliklərlə üzləşə də bilirlər. Lakin, ola bilsin ki, bu, fərziyyə kimi mövcud olsun və təcrübədə tamamilə əksinə olsun.

ÜTT üzv olmağın bir sıra üstünlükləri də vardır.

- Azərbaycan, qloballaşma proseslərindən kənarda qala bilməz, ticarət sahəsindəki formalaşmış dünya qayda-qanunlarının marginalı ola da bilməz.

- ÜTT üzv olma dünya birliyi tərəfindən müsbət qarşılanacaq, müəyyən əlavə siyasi dividendlər gətirəcəkdir.

- Beynəlxalq əməkdaşlığın yeni perspektiv formaları yaranacaq, ÜTT üzvlüyü ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasını gücləndirəcəkdir.

- Yerli istehsalçılar, yüksək dünya keyfiyyət standartlarına uyğunlaşma məcburiyyətində qalacaqlar.

- Xarici mal istehsalçıları ilə rəqabət, milli biznesi daha effektiv təsərrüfatçılıq təşkil etməyə, xərcləri aşağı salmağa, məhsul çeşidini genişləndirməyə vadar edəcəkdir.

- Azərbaycan beynəlxalq arbitraj sisteminə giriş əldə edəcək və özünün ticarət mübahisələrini burada həll edə biləcəkdir.

- Aqrar sahəyə xarici investisiyaların cəlb olunması güclənəcəkdir.

- Dünya bazarında öz yerini tutmaq üçün dünya ticarət sisteminin qaydalarını nəzərə almaq və onlardan istifadə etmək lazım gələcəkdir.

Bütün yuxarıda üeyd olunan üstünlüklər ümumi xarakter daşıyırlar, başqa sözlə, onlar dünyadakı qayda-qanunla «bir addımlamağın» sərfəlili olmasından gedir.

Ölkədəki istehlakçıların məsələn, texniki və ekoloji tələblərə cavab verməyən keyfiyyətsiz mallardan qorunması üçün və həmçinin ÜTT-nin tələblərinə formal olaraq uyğun gəlməkdən ötrü müvafiq reqlamentlərin qəbul olunması vacibdir. Hazırda bu məsələ, ayrı-ayrı normativ-hüquqi aktlar və yaxud konkret məhsul növlərinin idxalatının məhdudlaşdırılması vasitəsilə həll olunur. ÜTT çərçivəsində məsələ ancaq müvafiq reqlamentlər və standartlar vasitəsilə tənzimlənəcəkdir.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmağın nəticələrinin institusional problemləri,

o cümlədən, ƏDV və gömrük prosedurları, beynəlxalq texniki rəqlamentlərin mövcudluğu və milli maraqların beynəlxalq tənzimləyici təşkilatlarda mürəkkəb müdafiə olunma sisteminin olması kimi maneələrlə, həmçinin manatın məzənnəsinin dəyişilməsi ilə bağlıdır.

Beləliklə, Azərbaycanın ÜTT-yə birləşməsindən yaranan itkiləri şərti olaraq həm birbaşa itkilər, həm də dolaylı itkilər kimi kateqoriyalara ayırmaq olar. Birbaşa itkilər - ölkədə istehsal həcmələrinin ixracat üçün sərhədlərin açılması səbəbindən azalmasını əks etdirirlər. Dolaylı itkilər isə - nəzərdə tutulmuş investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin dayandırılması, dövlət yardımlarının həcmələrinin azalması və xarici investisiyaların axınının əhəmiyyətli dərəcədə olmaması səbəbindən yaranan itkilərlə bağlıdırlar. Bütçə üçün yaranan mənfi nəticələr: idxalat və ixracat rüsumlarının azalması səbəbindən xarici-iqtisadi fəaliyyətdən yaranan itkilərlə, yerli istehsalın həcmələrinin azalması səbəbindən yaranan vergi itkiləri ilə, işçi yerlərinin sayının azalması səbəbindən sosial ödənişlərin artması ilə bağlıdırlar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, yuxarıda qeyd olunan mülahizələr əsasən sənaye və kənd təsərrüfatı ilə bağlıdırlar və buraya iqtisadiyyatın köməkçi sektorlarını (nəqliyyat, tikinti, bank sistemi və i.a.) əlavə etsək, o cümlədən, iqtisadiyyat üzrə multiplikativ effekti nəzərə alsaq mənfi nəticələrin həcmi arta da bilər.

3.2. Azərbaycanın ÜTT birləşməsi şərti və ayrı-ayrı xalq təsərrüfatı sahələrinin reallıqları. ÜTT üzvlüyündən irəli gələn təhlükələr və risklər

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması üçün mövcud olan şərait, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması (o cümlədən, ərzaq sferasında) ilə şərtlənmişdir. Dünya kənd təsərrüfatı getdikcə daha çox vahid iqtisadi orqanizmə çevrilir. Buna görə də, həm ərzaq sferasında, həm də iqtisadiyyatın digər sahələrində qloballaşmanın beynəlxalq-hüquqi və iqtisadi tənzimlənməsi təbii bir prosesə çevrilir. Bununla, beynəlxalq hüququn yeni normalarının işlənilməsi, milli suverenliyin bir hissəsinin dünya təşkilatlarına verilməsi də bağlıdır.

Qloballaşma – o qədər də mücərrəd (abstakt) proses deyildir, onun arxasında

ayrı-ayrı ölkələrin və qruplaşmaların maraqları dururlar. Dünya iqtisadiyyatı öz strukturuna görə eyni çəkili deyildir. Ərzağın, elmi-texniki potensialın və maliyyə imkanlarının əsas ixracat resursları daha çox inkişaf etmiş ölkələrin, birinci növbədə isə ABŞ və Avropa Birliyinin əlində cəmləşmişdir. Məhz onlar da, qlobal sistemlərin təşkil olunması üzrə hərəkətverici qüvvə olmuşlar ki, bundan məqsəd onların dünyadakı təsirinin daha da artırılması, satış bazarlarının genişləndirilməsi olmuşdur. Bütün bunlar, çoxlu sayda mallara dünya qiymətlərini müəyyən etmək üçün istehsalın dünyada ən yaxşı təbii, istehsalat və iqtisadi şəraitlərinə malik olan ABŞ-a və artmaqda olan ixracat potensialına və həmin potensialın stimullaşdırılması üçün güclü maliyyə sistemində malik olan Avropa Birliyinə aiddirlər. Bu qüvvələr dünya kənd təsərrüfatının qloballaşmasının forma və normalarının təşkilatı və hüquqi formalaşması prosesinə həlledici təsir edirlər.

Qloballaşma prosesində irəli sürülən əsas ideoloji konsepsiya – dünya ticarətinin liberallaşdırılmasından, rüsumların və tariflərin aşağı salınmasından, ixracat məhsullarının idxalatçı-dövlətlərə sərbəst surətdə daxil olmasından, yerli kənd təsərrüfatına istehsalat dotasiyalarının (yardımların) azaldılmasından, ixracat mallarına və yerli məhsullara eyni bərabər şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Məntiqi cəhətdən tamamilə düzgün olan bu sxemdə o fakt nəzərə alınmır ki, dünya bazarında heç də bərabər qüvvələrə malik olan tərəf-müqabillər fəaliyyət göstərmirlər, istehsalat şəraitində, dövlətlərin maliyyə imkanlarında böyük fərqliliklər mövcuddur və bunlarda güclü trans-milli şirkətlərin təsiredici rolu yüksəkdir.

Kənd təsərrüfatı sahəsində bu cür mövcud problemin mürəkkəbliyi və ciddi ziddiyyətlərin mövcud olması səbəbindən yeni dünyəvi qaydaların yaradılması üçün uzun illər davam edən hazırlıq işləri aparılmışdır. Ticarətin beynəlxalq tənzimlənməsi sisteminin formalaşmasında birinci mərhələ kimi 1947-ci ildə Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) təşkil olunmasını göstərmək olar. GATT əsas məsləhətverici-tövsiyyəedici funksiyaları yerinə yetirirdi və ilk mərhələdə kənd təsərrüfatı ilə bağlı olan məsələlərlə çox az məşğul olurdu. Onun

çərçivəsində keçirilən uzunmüddətli danışıqlar («Kennedi Raundu» və «Tokio Raundu») kənd təsərrüfatı məhsulları ilə dünya ticarətinə demək olar ki, heç bir yeni məcburi elementləri daxil edə bilmədilər, baxmayaraq ki, ABŞ bu məsələdə GATT-ın diqqətini kənd təsərrüfatı tematikasına yönəltməyə daim can atırdı. Bunun səbəbi də ABŞ ilə Avropa İttifaqı arasında kənd təsərrüfatı sahəsində ticarət müharibəsinin mövcud olması ilə bağlı idi (xüsusilə də taxıl üzrə dünya ticarətinin genişlənməsi və taxıla olan dünya qiymətlərinin kəskin olaraq qalxması səbəbindən). Yaponiya da öz tərəfindən kənd təsərrüfatı avtarkiyası siyasətini yeridir və bir çox kənd təsərrüfatı mallarının ölkəyə idxalatına faktiki olaraq qadağa qoyurdu.

XX əsrin 70-ci illərinin ortalarında ərzaq ilə vəziyyətin kəskinləşməsi və bir çox inkişafda olan ölkələrdə bunun daha da pisləşməsi səbəbindən aparıcı qərb ölkələri tərəfindən vahid strategiyanın işlənilib hazırlanması və müəyyən kompromislərin axtarılıb tapılması, dünya kənd təsərrüfatı bazarlarının təşkilati formalarının və normalarının yaradılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı. Bütün bu məsələlər GATT-ın Uruqvay raunduna daxil edildi və o, 1987-ci ildən fəaliyyət göstərməyə başladı.

Uruqvay raunduna ölkələr, heç də eyni, oxşar mövqelərdən yanaşmadılar. ABŞ, ən iri bir ixarcat kimi Avstraliya, Kanada və digər ixracatçılar qrupu ilə birlikdə gömrük və tarif müdafiəsi tədbirlərinin tamamilə aradan götürülməsi, birbaşa istehsal subsidiyalarının azaldılması və sonradan ləğv olunması proqramı ilə çıxış etdilər. Aydındır ki, bu proqramın həyata keçirilməsi ABŞ-a və digər aparıcı ixracatçılara danılmaz və şəxsiz üstünlüklər verə bilərdi, buna isə Avropa Birliyi və Yaponiya razı ola bilməzdi.

Uzun və kəskin danışıqlardan sonra kompromis əldə oluna bilindi və bunun əsasında da dünya ticarətinin liberallaşdırılması ideologiyası qoyuldu. Yekun sənədi imzalamış dövlətlər öz üzərlərinə idxalat tariflərinin aşağı salınması, idxalat üzrə kvotaların və məhdudiyyətlərin aradan götürülməsi, həmçinin kənd təsərrüfatına birbaşa istehsal subsidiyalarının aşağı salınması öhdəliklərini

götürdülər.

Sonrakı təcrübə göstərdi ki, inkişaf etmiş ölkələr, birinci növbədə isə ABŞ və Avropa Birliyi bu müddəaları özləri bildikləri kimi şərh edirlər. Məsələn, ABŞ 2001-ci ildə kənd təsərrüfatına yönəldilən subsidiyaların kəskin olaraq artırılmasına getmiş, Avropa Birliyi isə Uruqvay raundu sənədlərinin imzalanmasınadək olan subsidiyalaşdırmanın həmin səviyyəsini qoruyub saxlamışdır. Yaponiya da həmçinin əhəmiyyətli dərəcədə proteksionist rejimini qoruyub saxlamış və özünün aparıcı kənd təsərrüfatı sahələrinin bu beynəlxalq sazişdən çəxarılmasına nail ola bilmişdi.

Beləliklə, Uruqvay raundu kənd təsərrüfatı bazarında olan aparıcı qüvvələr arasında kompromislə başa çatdı. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün dünya bazarına çıxış sahəsində bir sıra güzəştlərə də gedildi.

ÜTT-nin yekun qaydaları və nizamnamə üzrə müddəaları əlavədə göstərilmişdir (Əlavə 3, cədvəl 16). Bu müddəalar, mahiyyət etibarını ilə kənd təsərrüfatı sahəsində beynəlxalq hüquq normalarına çevrilmişlər, lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq hüquq – güclülərin hüququdur və zəiflər ona tabe olmalıdırlar. Qaydaların yerinə yetirilməsi (baxmayaraq ki, onlar hüquqi cəhətdən məcburi xarakter daşıyırlar), ayrı-ayrı dövlətlərin təsir etmə dərəcəsi ilə müəyyən olunur.

Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması kənd təsərrüfatı sahəsində zamanı öz üzərinə götürəcəyi öhdəliklərlə bağlı tənqidçilərin və müdafiəçilərinin mülahizələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- dövlətin maliyyə yardımının dayandırılması;
- gömrük tariflərinin aşağı salınması və bunun nəticəsində də daxili bazara xarici malgöndərənlərin girişinin təmin olunması;
- kənd təsərrüfatı məhsulu üçün ixracat subsidiyalarına qadağa qoyulması.

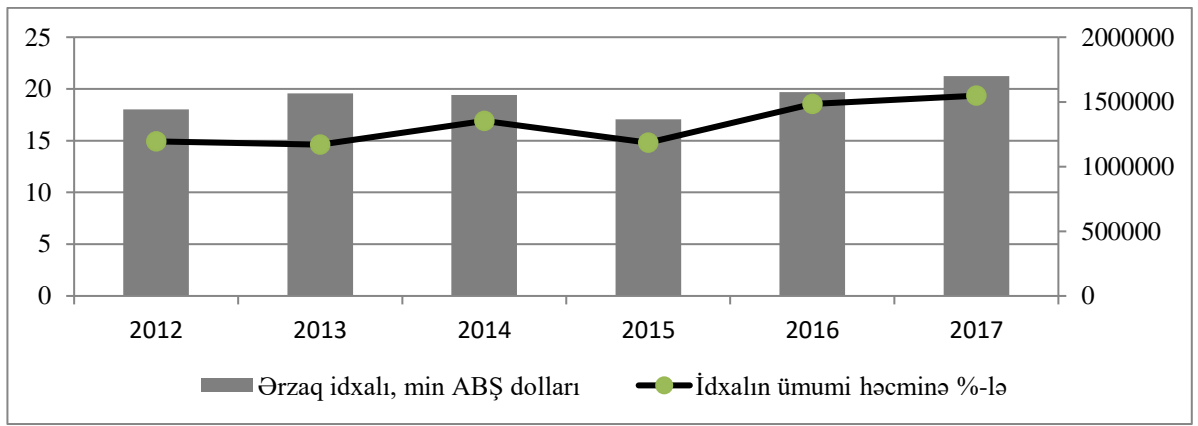
Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsinin rəqabət qabiliyyətliliyinin mövcud səviyyəsi xarici ticarət rejiminin kəskin olaraq liberallaşması və daxili bazarın açılması şəraitində idxalın artımına gətirib çıxardı (cədvəl 9).

Cədvəl 9. Ərzaq mallarının və kənd təsərrüfatı xammalının Azərbaycana idxalın ümumi həcmində payı

İllər	Ərzaq idxalı, min ABŞ dolları	İdxalın ümumi həcminə %-lə	İdxalın ümumi həcmi, min ABŞ dolları
2012	1 442 413,3	14,94	9 652 870,6
2013	1 566 498,6	14,62	10 712 502,5
2014	1 553 704,1	16,91	9 187 697,6
2015	1 366 061,8	14,82	9 216 677,1
2016	1 574 620,7	18,55	8 489 140,4
2017	1 699 287,0	19,35	8 782 007,5

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>) (15.01.2019).

Qrafik 1. Ərzaq idxalının Azərbaycan üzrə ümumi xammalda payı

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>) (15.01.2019).

Cədvəl 9-dan və həmçinin qrafik 1-dən göründüyü kimi, ərzaq idxalı onun ümumi həcmində respublika üzrə əhəmiyyətli yerə malikdir (təxminən 21%). İdxalın strukturunda dominant yeri hazır heyvandarlıq məhsulları tuturlar.

Cədvəl 10. Ərzaq mallarının və kənd təsərrüfatı xammalının Azərbaycana idxalı

	2015		2016	
	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları
Heyvan əti, quş əti və digər ətlər, ton	12 432	17 140,6	29 694	34 149,5
Kartof, ton	124 763,8	11 204,9	182 986,1	33 789,2
Çay, ton	7 460,8	16 319,9	12 609,5	44 734,3
Buğda və qarğıdalı, min ton	1 534,8	328 033,6	1 691,6	312 216,5
Düyü, ton	26 638,8	8 031,5	48 185,7	31 794,9
Bitki yağları, ton	115 215,6	70 291,0	138 361,3	124 642,3
Xam şəkər və şəkər, min ton	291,5	124 490,7	365,2	152 756,4
Şəkərdən hazırlanan qənnadı məmulatları, ton	40 361	56 546,6	33 657	74 448,3
Makaron məmulatları, ton	9 054,1	5 114,1	8 658,6	6 630,0

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>) (15.01.2019)

Cədvəl 10-dan göründüyü kimi, ölkənin idxaldan asılılığı hələ də çoxdur və kənd təsərrüfatına təsir göstərən konkret qorxu və çəkinmələr həqiqətən mövcuddurlar.

Birinci məsələ - kənd təsərrüfatı istehsalçılarının dövlət yardımının azaldılması və yaxud dayandırılması – qızgın diskussiyaya səbəb ola bilər. Çünki, statistika burada rəqəmlərlə özü danışır: AB-15 ölkələri üçün yardım səviyyəsi 2012-ci ildə 98,8 milyard dollar, Yaponiya üzrə - 39,6 milyard dollar, ABŞ üzrə - 19,1 milyard dollar, Rusiya üzrə 9,0 milyard dollar (2013) təşkil etmişdir.

**Cədvəl 11. Azərbaycan Respublikası üzrə Xarici İqtisadi Fəaliyyətinin Mal Nomenklaturasının 1-24 mal qrupları üzrə tarif müddəfiəsi dərəcələri
Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 17 noyabr tarixli 500 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir**

XİF MN üzrə kod	Mal qrupu	Dərəcə
0101	Diri heyvanlar; heyvan mənşəli məhsullar	– 15%
0201	Ət və qidaya yararlı əlavə ət məhsulları	– 15%
0301	Balıqlar və xərçəngkimilər, molyusklar və digər su onurğasızları	– 0%, 5%, 15%
0401	Süd məhsulları; quş yumurtası; təbii bal	– 15%
0601	Bitki mənşəli məhsullar	– 15%
0701	Tərəvəz və bəzi yeməli meyvəköklülər və kök yumruları	– 15%
0801	Yeməli meyvə və qoz-fındıq; sitrus meyvələrinin və qovunun qabıqları	– 15%
0901	Qəhvə, çay, mate, və ya paraqvay çayı və ədviyyatlar	– 15%
1001	Dənli bitkilər	– 0%, 5%, 15%
1101	Unüyütmə-yarma sənayesi məhsulları; səməni; nişastalar; inulin; buğda özü	– 15%
1201	Yağlı toxumlar və bar; digər toxumlar, bar və dən; dərman bitkiləri və texniki bitkilər; saman və yem	– 0%, 5%, 15%
1301	Təmizlənməmiş təbii şellak; kitrələr, qatranlar və digər bitki şirələri və ekstraktları	– 0%, 5%
1501	Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar və onların parçalanmasından alınan məhsullar	– 0%, 5%, 15%
1601	Ətdən, balıqdan və ya xərçəngkimilərdən, molyusklardan və ya digər su onurğasızlarından hazır məhsullar	– 15%
1701	Şəkər və şəkərdən qənnadı məmulatları	– 0%, 5%, 15%
1801	Kakao və onun məhsulları	– 15%
1901	Taxıldan, undan, nişastadan və ya süddən alınan hazır məhsullar; unlu qənnadı məmulatları	– 0%, 5%, 15%
2010	Tərəvəzin, meyvənin, qoz-fındığın və ya bitkilərin digər hissələrinin emal məhsulları	– 15%
2101	Müxtəlif qida məhsulları	– 15%

Mənbə: <http://www.e-qanun.az/framework/37035>

Cədvəl 11-də göstərildiyi kimi, Azərbaycan üzrə bir sıra mal qrupları üzrə tarif

dərəcələrinin son ölçüsü 15% müəyyən olunmuşdur. Buraya diri heyvanlar, ət və balıqlar, onlardan hazırlanmış hazır məhsullar, süd məhsulları, bitki mənşəli məhsullar, tərəvəzlər, çay, qəhvə, tərəvəzin, meyvənin emal məhsulları, müxtəlif qida məhsulları, digər bitki mənşəli məhsullar və sairə malların nomenklaturası aiddirlər. Aqrar bazarın qorunması üzrə tarif müdafiəsi göstəriciləri müxtəlif ölkələr üzrə fərqlidir.

Avropa Birliyində bu göstərici 19,5%, Rumıniyada – 98,6%, Polşada – 52,8%, Bolqarıstanda – 34,9%, Latviyada – 33,6%, Macarıstanda – 22,2%, Hindistanda – 124,3%, Norveçdə – 124,7%, Türkiyədə – 63,9%, Koreyada – 62,2%, İslanidiyada – 48,4%, Meksikada – 42,9% təşkil edir. ÜTT ölkələrində kənd təsərrüfatının tarif müdafiəsinin orta dərəcəsi – 62,0%-dir. Göründüyü kimi bir çox ölkələr özlərinin mal qruplarının tarif müdafiə dərəcələrini yerli vəziyyəti nəzərə almaqla və daxili ticarətin qorunması baxımından müəyyən etmişlər.

Lakin ÜTT-yə üzv olmanın tərəfdarları buna belə izahlar verirlər:

birincisi, bu cür dövlət yardımı kənd təsərrüfatı istehsalçılarını yoldan çıxarır və onlarda öhdədə olma əhval-ruhiyyəsini formalaşdırır;

ikincisi, söhbət respublika büdcəsindən edilən yardımdan gedir, lakin eyni zamanda qeyri-büdcə (kommersiya) vəsaitlərindən fəal qaydada istifadə etmək də olar;

üçüncüsü, ÜTT-nin qaydaları deyil, dövlət büdcəsinin vəziyyəti aqrar sahəyə yardımın ölçüsünün real məhdudedicisi kimi çıxış edir, yəni aqrar sferaya büdcədə pul yoxdursa, ÜTT burada heç bir rol oynamır. ÜTT deyil, ölkənin Maliyyə nazirliyi dövlət yardımını məhdudlaşdırır.

dördüncüsü, ÜTT-nin tələbləri kənd təsərrüfatı istehsalçılarına edilən yardımın strukturunu dəyişməyə, büdcənin vəsaitlərinin infrastrukturun yaradılmasına və inkişaf etdirilməsinə, təhsil və elmi-tədqiqat sahələrinə yönəldilməsinə məcbur edəcəkdir.

ÜTT üzv-dövlətləri üzrə idxal rüsumlarının orta səviyyəsi arasında kənarlaşma izlənilir.

Məsələ ondan ibarətdir ki, dövlət yardımı üzrə tədbirlər üç qrupa (səbətlərə) bölünürlər – sarı və yaxud kəhraba (Amber Box Policies), yaşıl (Green Box Policies) və mavi səbətlərə (Blue Box Policies). ÜTT daha ciddi məhdudiyyətləri bazarı birbaşa təhrif edən «sarı səbət» tədbirlərinə qarşı tətbiq edir. Buraya – istehsalı stimullaşdıran və deməli, ticarəti təhrif edən tədbirlər aiddirlər: bazar qiymətlərinin tənzimlənməsi (qiymət yardımı), birbaşa ödənişlər və subsidiyalar, daşınmalara edilən güzəştlər, kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin subsidiya olunması, yanacaq-sürtgü materiallarına, gübrələrə və digər maddi-texniki resurslara çəkilən xərclərin kompensasiya olunması, həmçinin borcların silinməsi. Lakin, digər tərəfdən ÜTT normaları ilə məhdudlaşdırılmayan digər yardım formaları (mavi və yaşıl səbətlər) də vardır. Yaşıl səbət tədbirləri dövlət proqramları vasitəsilə həyata keçirilir, istehlakçıların vəsaitlərinin yenidən bölüşdürülməsini və istehsalçılara qiymətlər vasitəsilə yardım olunmasını nəzərdə tuturlar. Bu tədbirlər: infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə, elmi tədqiqatların aparılmasına, informasiya-məsləhət xidmətinə, bazar informasiyasının yayımlanmasına, kadr hazırlığına, kənd rayonlarının abadlaşdırılmasına, məhsulun sığortalanması proqramına, veterinar və fitosanitar tədbirlərinə, regional yardımlar proqramlarına, kənd təsərrüfatının strukturca yenidən qurulmasına yardım olunmasına yönəldilib. İnfrastruktura və kadrlara bu cür yönəlmələr birbaşa yardım formalarının azalmasından yaranan neqativ effekti azalda bilər. Mavi səbət tədbirləri istehsalın azaldılması proqramları çərçivəsində edilən birbaşa ödənişlərlə bağlıdırlar. Sazişə əsasən bu cür ödənişlər mütləq olaraq ləğv olunmaya da bilərlər, əgər onlar sabit (təsbit olunmuş) əkin sahələri və məhsul yığımı, heyvandarlıqda isə - mal-qaranın sabit sayı ilə bağlıdırsa. Bu cür tədbirlərin zərurətiyi göz qabağındadır: kənddə lazımi şərait yardımına (qaz xətti, yol çəkilməsə - demək kənd də mövcud olmayacaqdır).

Və nəhayət, *beşincisi*, ölkənin «kəhraba səbət» tədbirlərinin azaldılmasına uyğunlaşması üçün ehtiyatda bir neçə il olacaqdır, yəni digər ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlətin öz üzərinə götürdüyü öhdəliklər yaxın 3-4 il ərzində heç bir məhdudedicilə rol oynamırlar.

Bir qayda olaraq, birbaşa yardım formalarının azaldılmasından daha çox şəxsi yardımçı təsərrüfatlar və yaxud fermerlər deyil, iri təsərrüfatlar zərər çəkirlər, çünki məhz onlar dövlət yardımının əsas alanlarıdır.

ÜTT-yə üzv olma mövzusunda aparılan diskussiyanın ikinci xətti - ərzaq idxalına gömrük rüsumlarının azaldılması ilə bağlıdır. ÜTT-yə birləşmənin tərəfdarlarının dəlilləri (rəqabətin sərfəli olması, tarif müdafiəsinin yaratdığı «məlayim şərait»in sona çatması, «mağara proteksionizmi»nin zərəri barədə edilən ümumi sözləri nəzərə alaraq), aşağıdakılardan ibarətdir:

- Gömrük tariflərinin aşağı salınmasından ölkə istehlakçıları udacaqlar ki, onları qərb istehsalçılarından daha ucuz yeyinti məhsullarının bolluğu gözləyir.

- Kənd təsərrüfatı istehsalçıları əmək məhsuldarlığını ucuz aqrotexnika və avadanlıq almaq hesabına (onlara rüsumlar əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınacaqdır) qaldıra bilərlər.

- Rüsumların aşağı düşməsi o qədər dramatik hal deyildir. Gömrük idxal rüsumlarının əhəmiyyətli dərəcədə azalması heç də bütün mövqelərə aid olmur. Minlərlə mal mövqelərinin razılaşdırılması şəraitində ancaq ayrı-ayrı maddələr üzrə bir neçə dəfə aşağı salına bilər. Bu mövqeləri də adətən «daha sensitiv» və yaxud «həssas» (ət, süd məhsulları və s.) adlandırırlar. Digər tərəfdən də, məhz bu «həssas» mövqelər kənd təsərrüfatının mühüm bir hissəsini təşkil edirlər və onlar digər sahələrin aqrodrayverləri sayılırlar.

- Bir sıra mallar üzrə dünya praktikasında yüksək gömrük dərəcələri mövcuddur. Məsələn, ABŞ-da bitki yağına kvotadan kənar gömrük dərəcəsinin ölçüsü 164%, AB-də isə - 94% təşkil edir.

- Üçüncü mübahisə doğuran sual – ÜTT-yə birləşdikdən sonra ixracatın potensial artımı ilə bağlıdır. Formal məntiq bu tezisi dəstəkləyir ki, əgər ticarət maneələri aradan götürülürsə, ixracat proseduru da asanlaşacaqdır. Bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının xarici nazara çıxışı da asanlaşacaqdır.

- Lakin, digər tərəfdən bu ssenari elə həmin zaman həyata keçən deyildir, çünki ixracat təkə ticarət maneələrinə dirənib durmur, ölkənin özünün həll olunmamış

problemləri, o cümlədən, nəqliyyat məhdudiyyətləri, məhsulun yüksək maya dəyəri də bu məsələdə mühüm rol oynayırlar.

Bundan başqa, heç bir təminat verilmir ki, ÜTT-yə üzv olduqdan sonra Azərbaycana özünün kənd təsərrüfatı üçün ixracat subsidiyaları ayırmasına icazə veriləcəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-ın nəinki 594 milyon dollar ixracat subsidiyasına icazəsi vardır, o, hər il bu səviyyəni dəfələrlə üstəliyə və bu məqsədlərə hər il 1,5 milyard dollar vəsait yeridir. ÜTT üzvlərinin çoxillik tələblərinə və etirazlarına baxmayaraq onlar bu maddəni azaltmırlar. 2010-cu ildə ABŞ tərəfindən 5 il ərzində kənd təsərrüfatı ixracatının iki dəfə artırılması bəyan olunmuşdur; 2010-2012-ci illər ərzində Amerikanın kənd təsərrüfatı ixracatının artım tempi ildə 20% təşkil etmişdir ki, bu da əlavə olaraq 16 min işçi yerinin yaradılmasına səbəb olmuşdur.

Buna görə də Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmasından sonra onun kənd təsərrüfatı sahəsində milli ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı olan məsələlərin həllində bir sıra problemlərlə üzləşəcəkdir. Hətta, Çin 2001-ci ildə ÜTT-yə daxil olarkən ilk vaxtlar kənd təsərrüfatında çox böyük problemlərlə (baxmayaraq ki, daxil olma məqamında onun rəqabət qabiliyyətli emal müəssisələri (işçi qüvvəsinin dəyərinin aşağı olması və milli valyuta - yuanın ucuz olması səbəbindən) və kəndlilərin kütləvi olaraq müflisləşməsi ilə üzləşməli oldu. Qeyd etmək lazımdır ki, Çin üzvlüyə daxil olarkən idxalat rüsumlarının 25% orta səviyyəsinə malik idi.

Post-Sovet dövlətlərindən Qırğızıstan və Ukrayna da ağır şərtlərlə üzv kimi birləşmişdilər. Qırğızıstan ÜTT-də özünün 10 illik (1998-2008-ci illər) üzvlüyü zamanı ət istehsalını 30 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsulunun istehsalını isə - 35 dəfə azaltmış, özünün məşhur zərifiyunlu qoyunlarının sayını demək olar ki, tamamilə itirmişdi. Ukrayna ÜTT-yə 2008-ci ildə üzv olmuşdu və bu zaman, idxal rüsumlarını azaltmalı və şəkər qamışından şəkər xammalının idxal olunmasına kvota verməyə məcbur olmuşdu. Nəticədə isə, Ukraynada şəkər istehsal eləyən 50 zavod öz işini dayandırmalı olmuş, ətin idxalı isə 2007-ci illə müqayisədə 2,3 dəfə artmışdı. Hər iki sahədə ÜTT-yə üzv zamanı təxminən 500 min işçi yeri azaldılmışdı.

ÜTT-yə üzv olmağın ən qatı tərəfdarları da etiraf edirlər ki, kənd təsərrüfatı sahəsinə tətbiqən qısamüddətli perspektivdə ağrıdıcı itkilərin olması danılmazdır. Perspektivdə müəyyən nəticələrin əldə olunması mümkündür və bunlar gözlənilə bilirlər və sual da ondan ibarətdir ki, bir az aralı perspektivdəki əldə etmələr yaxın gələcəkdəki itkiləri və qədər üstələyə bilər.

Ola bilsin ki, ÜTT - acı, lakin lazımlı dərman olsun və kənd təsərrüfatının problemlərini açıb tökülməsini və onların həll olunmasını tələb etsin. Göstəricilərin mümkün olan aşağı düşmə gözləntiləri bu sahənin sağlamlaşdırılması ilə əvəzlənə bilər və buna görə də yeni şəraitdə mövcudluğun sübut olunması üçün bu sahədə maraqlı sınaqların aparılması labüddür.

Kənd təsərrüfatı haqqında Saziş (Agreement on Agriculture) – ÜTT-nin 20 bazis sazişlərindən biridir və o, kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ticarətin nizamlanmasının xüsusiyyətlərini və bu sektorda istehsalın və ticarətin dəstəklənməsi üzrə tədbirlərin tətbiq olunması mexanizmlərini müəyyən edir.

ÜTT-nin üzv-ölkələri üçün aşağıdakılar Sazişdə dəqiqliklə öz əksini tapmışdır:

- ixtisar üzrə öhdəliklərdən azad olunan daxili dəstək üzrə tədbirlər – bunlar ÜTT-nin işçi dilində «yaşıl səbət» (Green box) tədbirləri adlandırılır;
- daxili dəstək üzrə öhdəliklərlə əhatə olunmamış istehsalın məhdudlaşdırılması proqramları üzrə birbaşa ödənişlər – bunlar ÜTT-nin işçi dilində «mavi səbət» (Blue box) tədbirləri adlandırılır;
- yuxarıdakı iki qrupa («səbətlər») aid olmayan daxili dəstək tədbirləri de minimis (Dnc) qrupuna aid oluna bilər və yaxud bunlar «sarı (kəhrəba) səbət» (Amber box) təşkil edirlər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatı Azərbaycanın iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır və Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) 5,6%-ni və məşğul əhəlinin 36,3%-ni (1,7 milyon nəfər) təmin edir, Bitkiçilik kənd təsərrüfatının 45,8%-ni, qalan hissəni isə - heyvandarlıq məhsulları (54,2%) təşkil edirlər. Bitkiçilikdə dominant yeri dənli bitkilər (əsasən buğda istehsalı), heyvandarlıqda isə ət istehsalı (xüsusilə də mal əti, quş və qoyun əti) tuturlar (cədvəl 12 və 13).

Cədvəl 12. Bitkiçilik məhsullarının növlər üzrə istehsalı, bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə
min ton

İllər	Dənli və dənli paxlalar	Pambıq	Tütün	Kartof	Tərəvəz	Ərzaqlıq bostan bitkiləri	Şəkər çuğundur
1991	1346,4	539,7	57,3	179,9	805,3	61,9	
2000	1540,2	91,5	17,3	469,0	780,8	261,0	
2005	2126,7	196,6	7,1	1083,1	1127,3	363,8	36,6
2010	2000,5	38,2	3,2	953,7	1189,5	433,6	251,9
2015	2999,4	35,2	3,5	839,8	1275,3	484,5	184,3
2016	3065,1	89,4	3,6	902,4	1270,6	464,8	312,6
2017	2928,8	207,5	5,3	913,9	1405,6	438,1	410,1

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>)
(15.02.2019)

Cədvəl 13. Əsas heyvandarlıq məhsullarının istehsalı, bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə
min ton

İllər	Ət (kəsilmiş çəkiddə)	o cümlədən				Süd	Yumurta, milyon ədəd	Yun (fiziki çəkiddə)
		mal əti	qoyun və keçi əti	donuz əti	quş əti			
1991	153,5	62,5	33,0	8,8	49,2	947,7	958,2	10,5
2000	153,6	78,4	49,5	1,4	24,3	1031,1	542,6	10,9
2005	198,0	95,9	53,7	2,1	46,3	1251,8	874,6	13,1
2010	244,9	112,4	70,0	0,8	61,7	1535,8	1178,6	15,6
2015	298,6	129,8	70,9	0,7	97,2	1924,5	1552,9	17,0
2016	302,2	131,0	75,2	0,5	95,5	2009,9	1609,8	16,7
2017	316,8	132,9	79,1	0,5	104,3	2024,1	1714,0	16,0

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>)
(15.02.2019)

Cədvəl 12 və 13-ün rəqəmləri onu da göstərir ki, əsas bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları üzrə istehsalda gələcəkdə də dövlət yardımının olması vacibdir və Azərbaycanın ÜTT-yə birləşməsinin nəticələrini «sarı səbətə» aid etmək lazımdır və ona digər «səbətlərə» daxil edilməyən istənilən hər bir tədbirlər daxil olurlar. Buna görə də hökumət tərəfindən indidən «yaşıl» və «mavi səbətlərin» tədbirlərindən necə istifadə etməsi üzrə aydınlığın gətirilməsi vacibdir. Həm proqramların, həm də müvafiq mütəxəssislərin hazırlığı üçün vaxt lazımdır. Əsas debatlar şübhəsiz ki, «kəhrəba səbət» üzrə keçəcəkdir və burada yardımın mümkün ola bilən həcmi müəyyən olunacaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, subsidiyalar üzrə

qəbul olunan qərar heç də kənd təsərrüfatına yardım olunması problemini həll etmir – inkişaf etmiş ölkələrin bir çoxu özlərinin kənd təsərrüfatlarını subsidiyaların planlaşdırılan həcmindən çox həcmlərdə maliyyələşdirirlər (cədvəl 14).

ÜTT çərçivəsində yardım göstərilməsinin əlavə istiqamətlərindən biri də kiçik və orta biznesdir. ÜTT kiçik kənd təsərrüfatı istehsalçıların və ayrı-ayrı təsərrüfatların yardım olunmasını məhdudlaşdırmır və bu problemin özü birbaşa ÜTT ilə bağlı deyildir, burada məsələ Azərbaycan özünün yeritdiyi dövlət siyasətindən asılıdır.

ÜTT üzv olma zamanı həll olunması vacib sayılan sahələrdən biri də - yüngül sənayedir. Yüngül sənaye hər bir ölkə üçün çox vacibdir. Onun payına dünya ümumi məhsulunun 5,7%-i və sənayedə məhsulların 14%-i düşür. ABŞ, Almaniya və İtaliya kimi inkişaf etmiş ölkələrdə bu sahənin sənaye istehsalında payı 8-12% təşkil edir. Azərbaycanda bu sahənin inkişaf templəri son vaxtlar xeyli zəifləmişdir.

Cədvəl 14. Kənd təsərrüfatına yardım olunması və gömrük-tarif müdafiəsi səviyyələri

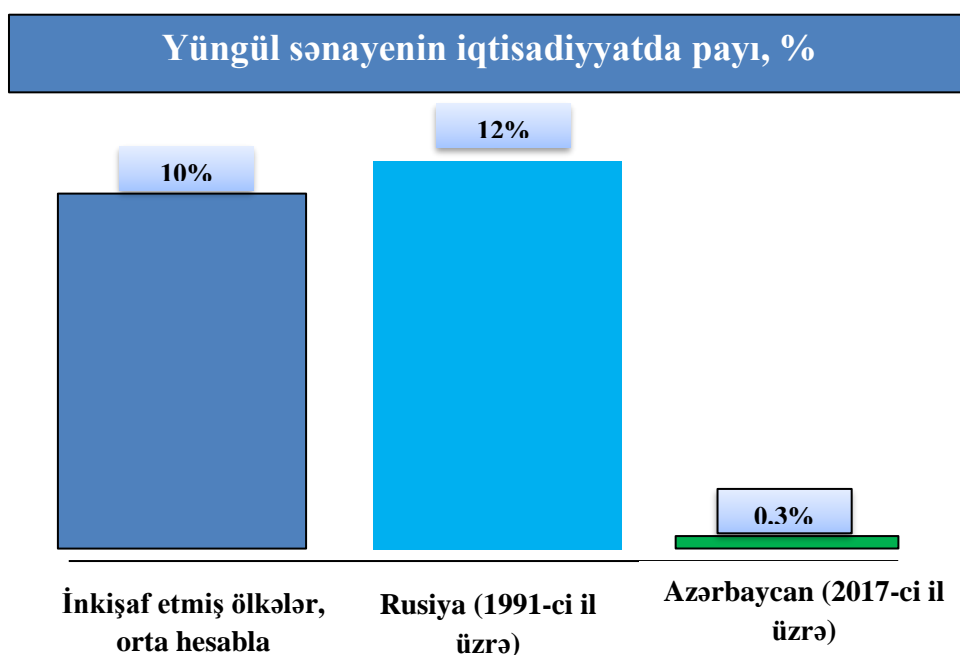
Ölkə	Daxili yardım, milyard doll.		Aqrar ərzaq bazarının tarif müdafiəsinin orta səviyyəsi, %
	«mavi səbət»	«kəhrəba səbət»	
Avropa Birliyi	19,1	43,4	19,5
ABŞ	-	17,0	12,0
Kanada	-	0,8	23,0
Norveç	-	1,6	123,7
Macarıstan	-	0,2	22,2
Polşa	-	0,3	52,8
Hindistan	-	2,0	124,3
İsveçrə	-	2,3	51,1
Rusiya	-	2,6	14,0
Bütün dünya	-	-	62,0

Mənbə: (Зинченко А.П. и др. 2004, 108)

Respublikanın yüngül sənaye müəssisələrində istehsal olunan əsas məmulatların (pambıq mahlıçı, hazır pambıq parçalar, hazır ipək parçalar, pambıq yataq ağırları, xalça və xalça məmulatları) həcmələri bəziləri üzrə son illər ərzində artmış (məsələn, hazır pambıq parçalar, yataq ağırları), bəziləri üzrə isə istehsal həcmələri xeyli aşağı düşmüşdür (xalçalar, ipək parçalar). Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üzrə perspektiv planlarda yüngül sənayenin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi vacib məsələlərdən birinə çevrilməlidir.

Şəkil 2. Yüngül sənayenin müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatındakı payı

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>) (15.02.2019)

Şəkil 2-nin göstəriciləri onu məlum edir ki, ölkədə yüngül sənaye sahələrinin inkişafı üçün imkanlar genişdir və bu sahənin ölkə iqtisadiyyatında çox cüzi bir pay tutması (0,3%) sahəyə diqqətin daha da artırılmasını tələb edir.

Bundan başqa, əlavə 4-dəki cədvəldən (Əlavə 4, cədvəl 17) göründüyü kimi, bu sənayenin ölkədə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində payı orta hesabla 0,5%-dən ibarətdir, burada fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı – 147 (85%-i qeyri-dövlət müəssisəsi), işləyənlərin sayı isə - 7,8 min nəfərdir. Bir sıra əsas məhsul növləri üzrə istehsal həcmi əvvəlki illərə nisbətən xeyli aşağı düşmüşdür. Əlavə 4-də göstərilən cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, bu sənaye sahələri Azərbaycanda lazımi səviyyədə inkişaf etmir və burada imkanlar nəzərə çarpır. Bu sənayenin ölkə üçün zəruriliyini nəzərə alaraq, ÜTT-yə daxil olmazdan əvvəl bu sahədə dövlət tərəfindən inkişaf proqramı işlənilib hazırlanmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Şübhəsiz ki, Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına birləşməsi həm ölkənin, həm də xarici iqtisadi operatorların fəaliyyətində «şəffaflıq» və qabaqcadan gözlənilən şərait yarada bilər. Yerli malların dünya bazarına daxil olması üçün əlverişli şərait yaradılacaqdır. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan bütün bunlar üçün özünün daxili bazarını da xaricilərə açmalı olacaqdır və buna görə də yerli istehsalın qorunmasına yönəldilən tədbirlər kompleksinin işlənilib hazırlanması ən vacib məsələlərdən birinə çevrilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu zaman rəqabətin inkişaf etdirilməsi üçün normal şərait də yaradılmalıdır.

Bunanla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olması məsələsində birmənalı «hə» və yaxud «yox» tərəflərini tutmaq mümkün deyildir. Burada müəyyən tarazlığı qorumaq vacibdir ki, bu da çox da asan olmayan problemin daha rəasional həlli yollarından biridir. Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasını cari vəziyyət baxımından nəzərdən keçirmək düzgün deyildir, çünki bu məsələ strateji mahiyyətə malikdir. ÜTT-də üzvlük onilliklər üçün nəzərdə tutulmuşdur. İndi onu dəqiq başa düşmək lazımdır ki, ÜTT-yə daxil olma qısamüddətli məsələlərin həllinə şərait yaratmır, lakin ondan imtina etmək ona gətirib çıxara bilər ki, bu zaman Azərbaycanın uzunmüddətli maraqları müəyyən zərərlərə məruz qala bilərlər.

ÜTT-yə daxil olma oraya daxil olma şərtləri baxımından da qanuna tam uyğundur. Əsas şərt ondan ibarətdir ki, Azərbaycan üçün beynəlxalq ticarət rejimi, ÜTT üzv-ölkələri arasında olduğu vaxtda indiki zamanda olduğundan daha yaxşı olmalı və yaxşılaşmalıdır.

Həmçinin, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması ölkəmiz üçün «nəyin bahasına olursa olsun» prinsipi ilə deyil, onun üçün əlverişli şərtlərlə baş verməlidir. Başqa sözlə, bu üzvlük üçün edilən haqq, əldə ediləcək xeyir, fayda ilə eyni bir ölçüdə olmalıdır. Lakin Ümumdünya Ticarət

Təşkilatına birləşmə təkcə Azərbaycan tərəfindən asılı deyildir. Bunun üçün uzunmüddətli danışıqlar prosesinə başlamaq lazımdır. Bu danışıqlarda konstruktiv mövqe tutmaqla ona çalışmaq lazımdır ki, ÜTT-yə birləşmə ölkə iqtisadiyyatına real üstünlüklər gətirsin.

Fikrimizcə, Azərbaycanın bazarının radikal şəkildə açılması indiki zamanda yol verilməzdir və onun tədricən həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğun olardı. Daha yaxşı olardı ki, təşkilata üzv kimi keçid dövrünün qrafiki Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin dirçəlişi və yüksəldilməsi üzrə ümumdövlət proqramının tərkib hissəsinə çevrilsin.

Azərbaycan, bu mötəbər təşkilatın üzvü olmaqla beynəlxalq çoxtərəfli ticarət sisteminin hüquqi məkanına daxil ola bilər, çünki bu çərçivədən kənar qalmaq dünya mallar və xidmətlər bazarında «autsayder» vəziyyətində olmaq kimi arzuolunmaz bir haldır.

Azərbaycanın ÜTT-də uzunmüddətli bir dövrdə üzvlüyü şübhəsiz ki, ölkənin iqtisadi artımına müsbət təsir göstərəcək, ticarətin və investisiyaların inkişafına yardımçı olacaq, daxili bazarda rəqabəti həvəsləndirəcək, xarici ticarətin tənzimlənməsi sahəsində daxili siyasətin həyata keçirilməsi üçün dəqiq beynəlxalq-hüquqi çərçivələri müəyyən edəcəkdir.

Beləliklə, Azərbaycanın ÜTT-yə birləşməsi üzrə çoxillik danışıqlar prosesi ilə yanaşı iqtisadiyyatın modernləşdirilmə (müasirləşdirilməsi) və yeniləşdirilməsi istiqamətini qəbul etmək lazımdır. Dünyanın inkişaf etmiş hissəsinə birləşmə nəticəsində ticarət sahəsində əldə olunacaq uzunmüddətli sərfələr və faydalar, taktiki itkilərdən daha da çox olacaqdır. Digər tərəfdən də, ÜTT-yə daxil olmadan modernləşdirmə məsələlərini həyata keçirmək demək olar ki, mümkün olan vəzifə deyildir.

Bütün aparılan işlər ona yönəldilməlidir ki, ÜTT-yə birləşmə ölkə iqtisadiyyatında sistemli problemlərin yaranmasına səbəb olmasın. Doğrudur, qısamüddətli perspektivdə ayrı-ayrı iqtisadiyyat sahələrində, xüsusilə də, rəqabət qabiliyyəti aşağı olan sahələrdə problem yarana bilər və bu problemlər indi də

mövcud ola bilərlər. Məhz buna görə də çalışmaq lazımdır ki, bu amilin iqtisadiyyatın ümumilikdə və ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf tempinə olan təsiri çox da böyük olmasın. Digər amillər isə, məsələn, valyuta məzənnələrinin dəyişməsi, dünyada iqtisadi konyunkturun vəziyyəti, investisiya fəallığı ölkə iqtisadiyyatın bundan daha çox təsir göstərəcəklər.

Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması şübhəsiz ki, mütərəqqi bir addımdan ibarətdir. Burada birinci növbədə, dar iqtisadi üstünlüklər deyil, çoxdan bəri dünya birliyi tərəfindən qəbul olunmuş öhdəliklərin Azərbaycana da yayımlanması və onun digər ölkələr kimi beynəlxalq ticarətdə və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə həmin öhdəliklərə əməl etməsi mühüm rol oynayırlar. Bu cür dəqiq qaydalar, şübhəsiz ki, ölkənin daxili reallığına da keçəcəkdir.

Digər tərəfdən onu da danmaq olmaz ki, Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması ölkəyə bir sıra problemlər də əlavə edəcəkdir. Problemlərin də çox bir hissəsi, yəqin ki, kənd təsərrüfatı ilə bağlı olacaqdır, çünki bu sahə imtiyazlı rejimdədir və hökumətin diqqət mərkəzində qalmaqdadır. Ölkədə fəaliyyət göstərən nisbətən iri şirkətlərin rəqabət qabiliyyətliliyinin aşağı düşmə ehtimalı da çoxdur. Dünya iqtisadiyyatında yaranan böhran hadisələri iqtisadiyyatın real bölmələrində ciddi problemlər yarada bilərlər.

ÜTT artıq dünyanın 160-dan çox dövlətini özündə birləşdirir və onun payına dünya üzrə ticarət dövriyyəsinin 95%-dən çox bir hissəsi düşür. Bir qayda olaraq, ÜTT-yə üzv olma prosedurası və aparılan danışıqlar beş-yeddi illik bir dövrü əhatə edir və buna görə də bu prosesin tezləşdirilməsi mühüm vəzifələrdən biri sayılmalıdır.

Kənd təsərrüfatı problemləri üzrə danışıqların aparılması tariflə bağlı olan məqamlarla yanaşı, aqrar sektorun dövlət tərəfindən daxili müdafiə olunmasının (AMS, aggregate measure of support - kənd təsərrüfatı istehsalının dövlət tərəfindən müdafiə olunmasının (subsidiyalaşdırılmasının) aqreqasiya olunmuş (toplu) ölçüsü) «sarı» səbət deyilən bir çərçivədə (azaldılması nəzərdə tutulan subsidiyalar) mümkün ola bilən həcmələrinin, həmçinin kənd təsərrüfatı mallarına

və ərzağa olan ixracat subsidiyalarının həcmlərinin müəyyən olunmasını zəruri edəcəkdir. Bu cür məsələlərin nəzərdən keçirilməsi çoxtərəfli məsləhətləşmələr nəticəsində əldə oluna bilər (xüsusilə də «kvadro» qrupunun üzvlərinin – ABŞ, Avropa İttifaqı, Yaponiya və Kanadanın, həmçinin Kern qrupunun (aparıcı liberal kənd təsərrüfatı ixracatçıları) və digər maraqlı olan tərəflərin iştirakı ilə) və onlar bir qayda olaraq, mürəkkəb xarakterli olurlar. Bundan başqa, «kəhraba» və «yaşıl» yeşillər üzrə sənədlərin müzakirəsi də kənd təsərrüfatının müdafiə olunması həcmələrinin razılaşdırılması ilə bağlıdır və onlar da heç də çox asanlıqla razılaşdırılan sənədlər paketi hesab olunmurlar.

Bazarlara giriş üzrə danışıqlar xarici xidmətlərin və xidmət tədarükatçılarının Azərbaycan bazarına daxil olması şərtlərinin müəyyən olunması ilə bağlıdırlar.

Sistem xarakterli məsələlər üzrə danışıqlar bir qayda olaraq, qanunvericilik sahəsi və ÜTT-nin gələcək üzvü kimi öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün onun hüquqi tətbiqi məsələləri üzrə keçirildiyi üçün burada həllini tələb eləyən məsələlər mövcuddur. Danışıqların keçirilməsi üçün əsas kimi İşçi Qrupunun layihəsi qəbul olunur və bu əsas sənəddə bütün keçiriləcək danışıqların yekununda Azərbaycanın öz üzərinə götürəcəyi hüquqlar və öhdəliklər öz əksini tapacaqdır.

Maraqlı olan tərəflərlə kənd təsərrüfatının müdafiə olunması, texniki tənzimləmə, sanitariya və fitosanitariya tədbirləri, gömrük inzibatçılığı, ticarətdə texniki maneələr, daxili bazarın qorunması üzrə tədbirlər və digər sistem xarakterli məsələlərin həlli, respublikadan özünün bütün güclərini və səylərini səfərbər etməyə, ölkə iqtisadiyyatı üçün maksimal fayda qazanılması məqsədilə mövcud imkanlardan düşünülmüş şəkildə istifadə etməsini tələb edəcəkdir.

Beləliklə, qeyd olunanları ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ÜTT-yə üzv olmağın alternativini yoxdur və əsas məsələ buraya daxil olmağın optimal yollarının müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. ÜTT-yə dərhal daxil olmağın tərəfdarlarının təklif etdikləri ardıcıl addımlar - əvvəl sərhədləri açmaq, iqtisadiyyat sonradan özü modernləşəkdir – o qədər də düzgün istiqamət deyildir.

Fikrimizcə, əvvəlcə rəqabət qabiliyyətliliyinin qaldırılması, sonradan isə bazarların açılması daha səmərəli yol sayıla bilər. Elə lazımi şərait və tədbirlər təklif olunmalı və onlar sonradan elə yerinə yetirilməlidirlər ki, ÜTT-yə daxil olmaqdan zərər - minimal, uduş isə - maksimal olsun.

Ölkə və bütünlükdə iqtisadiyyat üçün mühüm sayılan ayrı-ayrı sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətliliyinin qaldırılması:

Bir sıra sahələrin inkişafı üzrə ardıcıl və dəqiq dövlət siyasətinin formalaşdırılması; dövlətin məqsədlərinin, vəzifələrinin aydın və dürüst ifadə olunması və onlara nail olma alətlərinin müəyyən olunması.

ÜTT üzvü kimi ölkənin öhdəliklərini nəzərə alan kapitaltutumlu istehsala və infrastruktur layihələrə dövlət investisiyalarını da aid etməklə inkişaf/modernləşdirmə strategiyalarının hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Neqativ sosial fəsadları azaltmaq məqsədi ilə yeni şəraitdə rəqabət apara bilməyən ayrı-ayrı müəssisələrin və şəhərlərin qabaqcadan islahatının aparılması.

Elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri (ETTKİ) və fundamental tədqiqatların birgə maliyyələşdirilməsi rejimində prioritet sahələr üçün perspektiv texnologiyaların gücləndirilmiş inkişafı.

Son məhsula olan tələbə zərər gətirmədən texnologiyalar idxalatının həvəsləndirilməsi.

İqtisadiyyatın cəld modernləşdirilməsi və neqativ effektlərin aradan qaldırılması (zəiflədilməsi) üçün şəraitin yaradılması:

Korrupsiyanın və nəzarət orqanları tərəfindən inzibati maneələrin aradan qaldırılması.

Əhalinin mobilliyinin artırılması və əmək və məşğulluq birjalarının yaradılması.

İqtisadiyyatın uzunmüddətli aşağı faizli kreditlərlə təmin olunması.

İnfrastruktura və təhsilə maliyyə qoyuluşlarının çoxaldılması.

Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi:

Kiçik sahibkarlığın təbliğ olunması və onun aparılma mexanizminin hərtərəfli öyrədilməsi.

İqtisadiyyatın hər bir sahəsində kiçik biznesi sonradan sifarişlərlə təmin edə biləcək və perspektivdə isə istehsalat klusteri formalaşdırma biləcək müəssisə-lokomotivlərin yaradılması.

Kiçik və orta müəssisələrin xarici bazarlarda irəliləməsi məqsədilə institutların yaradılması.

Kiçik və orta müəssisələr üçün ixracat əməliyyatlarının sadələşdirilməsi (Gömrük Komitəsi və xarici partnyorlarla işlərin aparılması).

ÜTT çərçivəsində daxili istehsalçıların müdafiə olunması üzrə müvafiq institutların yaradılması və onların təkmilləşdirilməsi:

Mübahisələrin həlli və yerli məhsulların irəliləməsi üçün ÜTT nəzdində dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən komissiyaların, ticarət palatalarının və hüquqi xidmətlərin yaradılması.

Azərbaycanın maraqlarına maksimal cavab verə bilən ÜTT qaydalarının və normalarının işlənilib hazırlanmasında iştirak edə bilən təşkilatın yaradılması.

ÜTT tematikası üzrə hüquqşünasların, iqtisadçıların, idarəçilərin hazırlanmasına, həmçinin Azərbaycanda müvafiq xidmətlər bazarının formalaşmasına dəstək verilməsi.

Bunlardan başqa, texniki xarakter daşıyan çoxlu sayda suallar da mövcuddur və bunlardan: texniki rəqlamentlərin, sanitariya normalarının işlənilib hazırlanmasını, ÜTT qaydalarına dəstək verilməsi üzrə mümkün olan tədbirlərə uyğunlaşmanı, ÜTT qaydalarına zidd olmayan yeni alətlərin işlənilib hazırlanmasını göstərmək olar ki, - bütün bunların yerinə yetirilməsi üçün müəyyən vaxt, həmçinin müvafiq mütəxəssislərin – idarəçilərin, hüquqşünasların, məmurların hazırlanması tələb olunur.

Dövlət tərəfindən yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycanın nisbətən ağırsız Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmasını təmin eləyə bilər. Hazırda mövcud olan şəraitdə ÜTT-də üzvlük müəyyən mənada

Azərbaycan iqtisadiyyatına və onun ayrı-ayrı sahələrinə zərər də vura bilər.

ÜTT hazırda özünün inkişafında mühüm problemlərlə üzləşib və o, yol ayrıcındadır. Argentinanın paytaxtı Buenos-Ayres şəhərində 2018-ci ilin 30 noyabr - 1 dekabr tarixlərində keçirilmiş G20 sammitində qəbul olunmuş yekun deklarasiyasında ÜTT-də islahatların aparılması zəruriliyi qeyd olunmuşdur. Hazırki vəziyyət ondan ibarətdir ki, G20 kimi ən iri beynəlxalq meydançalar artıq daha az iş görmə qabiliyyətinə malikdir, indi ən mühüm məsələlər daha çox ikitərəfli qaydada müzakirə olunurlar. ABŞ artıq NAFTA təşkilatının işini qeyri-effektiv hesab edərək, Kanada və Meksika ilə ikitərəfli müqavilələr imzalamış və həmin təşkilatı arxaik bir qurum kimi elan etmişdir. ABŞ-ın Avropa Birliyi, Yaponiya və Çinlə olan «iqtisadi müharibələri» artıq reallaşmış bir fakta çevrilmişdir.

Böyük dövlətlərin apardığı kəskin mübarizədə Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması məsələsində bir sıra problemlər də yaradır. İndi ölkə qarşısında çox çətin bir sual durmuşdur ki, bu da, ÜTT-yə üzv olma prosesinin başa çatdırılması və digər tərəfdən də bunun nə qədər əhəmiyyətli bir addım olacağı ilə bağlıdır.

Yaranmış vəziyyətin bütün müsbət və mənfi tərəflərini araşdırılması göstərir ki, və bunu eyni zamanda Beynəlxalq Valyuta Fondunun və İqtisadi Əməkdaşlıq üzrə təşkilatın proqnozları da sübut edir ki, ticarət sahəsində olan məhdudiyyətlərin və maneələrin aradan götürülməsi investisiya aktivliyinə gətirib çıxara bilər və bunlar ölkə iqtisadiyyatında öz əksini də tapa bilərlər.

Ümumi nəticə isə ondan ibarətdir ki, Azərbaycan ÜTT-yə üzv olma yolunda öz fəaliyyətini fəallaşdırmalı və dünya iqtisadiyyatında baş verən hallardan tədric olunmamalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Qanun – 1999
2. «Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi». Qanun – 2000
3. Azərbaycan rəqəmlərdə. Dövlət Statistika Komitəsinin statistik materialları. Statistik məcmuə (www.stat.gov.az)
4. «Xarici investisiyaların qorunması haqqında», «Investisiya fəaliyyəti haqqında» AR qanunları
5. «Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı»nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 avqust 2006-cı il 1583 №-li sərəncamı (<http://gov.az>)
6. «Azərbaycan Respublikası üzrə Xarici İqtisadi Fəaliyyətinin Mal Nomenklaturasının mal qrupları üzrə tarif müdafiəsi dərəcələri» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 17 noyabr tarixli 500 nömrəli qərarı (<http://customs.gov.az>)
7. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: nailiyyətlər və perspektivlər» (2015) /AMEA, İqt. İn-tu; müəll. kol.: A.K.Ələsgərov [və b.]; A.K.Ələsgərovun ümumi red. ilə; red.: A.M.Məhərrəmov, F.Ə.Qənbərov, M.G.Güləliyev. Bakı: Avropa - 331 səh.
8. Abbasbəyli A.N. (2006) «Beynəlxalq münasibətlərin proqnozlaşdırılmasının nəzəri əsasları». Bakı, Şirvanəşr - 348 səh.
9. Baxışov M. (2007) «Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi». /M. Baxışov - red. H.C. Əlibəyli. Bakı, Şirvanəşr - 116 səh.
10. Babaoğlu H. (2010) «Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər». Bakı, Çinar-Çap – 568 səh.
11. Babaoğlu Hikmət (Məmmədov) (2012) «Siyasi təhlil və proqnozlaşdırma». Bakı: MSA, 2012.- 299 səh.
12. Babaoğlu Hikmət (2009) «Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətində yeri və rolu». Bakı - 328 səh.

Xarici dildə

1. Аакер Д. (2007) «Стратегическое рыночное управление». Пер. с англ. СПб.: Питер - 396 стр.

2. Абалкин Л.И. (2009) «Аграрная трагедия России» // Вопросы экономики. № 9.
3. «Аграрная политика» (2004) /А.П.Зинченко, В.И.Назаренко, В.В.Шайкин и др.; Под ред. А.П.Зинченко. – М.: КолосС – стр. 108
4. Алтухов А.И. (2012) «Чтобы не проиграть в конкуренции на продрынках» // Крестьянские ведомости от 31.10.<http://www.agronews.ru/news/detail/122782/>
5. Бабкин К.А. и др. (2012) «Последствия присоединения России к Всемирной торговой организации» // ВТО Информ – 43 стр.
6. Барсукова С.Ю. (2011) «Условия эффективного протекционизма. Размышления С.Ю. Витте и Д.И. Менделеева» // ЭКО, № 7
7. Вегрен С.К. (2012) «Вступление России в ВТО: последствия для сельского хозяйства» // Крестьяноведение -. Издательство «Дело»
8. Горбунова О.А., Минченкова И.В. (2011) «ВТО: основы функционирования и проблемы присоединения России»: учебное пособие. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°» - 152 стр.
9. «Группа восьми» в цифрах. 2009. Стат. Сб. М.: Росстат
10. Добрынин Н.М., Митин Ф.Н. (2012) «Кому выгодно (cui prodest) нахождение России в ВТО?» // Журнал «Право и политика» № 9 (153) – стр. 1532-1540
11. Исследование ВЦИОМ: мнения россиян о Всемирной торговой организации (2012) // Центр гуманитарных технологий. 28.08.2012 <http://gtmarket.ru/news/2012/08/27/4916>
12. Колесов В.П., Осьмова М.Н. (2015) «Мировая экономика. Экономика стран и регионов». М.: Издательство Юрайт - 519 стр.
13. Кристиан Фельбер. (2012) «Критика теории свободной торговли». www.christian-felber.at
14. Линдблом Ч. (2005) «Политика и рынки. Политико-экономические системы мира» / Пер. с англ. - М: Институт комплексных стратегических исследований - 448 стр.
15. Максимова М. (1998) «Всемирная торговая организация (ВТО) и интересы России» // Экономист, № 9
16. «Международные экономические отношения. Интеграция» (учебное пособие) (1997); авторы: Ю.А.Щербанин, К.Л.Рожков, В.Е.Рыбалкин, Г.Фишер; М.: Банки и Биржи, ЮНИТИ – стр. 34-36
17. Петров Ю. (2002) «Присоединение России к ВТО: к оценке последствий и обоснованию стратегии (макроэкономические, структурные и геополитические вопросы)» // Российский экономический журнал, № 11-12

18. Приходько С. В. (2004) «Проблемы вступления России в ВТО» // Институт экономики переходного периода, /<http://www.iet.ru/>
19. Рустамбеков Г.Б. (2009) «Национальные экономические интересы в процессе постсоциалистической трансформации и глобализации». Баку, Чашыюглы -
20. Сараев А.Л., Тюкавкин Н.М. (2013). «Организационная структура и сфера деятельности всемирной торговой организации» // Вестник Самарского государственного университета. № 1 (4)
21. Смитиенко Б. М. (2002) «Всемирная торговая организация в мировой экономике и перспективы вступления России в ВТО» // Вестник финансовой академии, № 1
22. Ушачев И.Г., Серков А.Ф., Сиптиц С.О., Никонова А.А., Чекалин В.С., Тарасов В.И. (2012) «О рисках и угрозах обеспечения конкурентоспособности продукции сельского хозяйства в условиях присоединения России к ВТО» // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. № 8

1. World Investment Report U.N., N.Y., H-18
2. Aslund A. (2010) Why Doesn't Russian Join the WTO? // The Washington Quarterly. April. Vol.33. № 2
3. Liefert W., Liefert O., Shane M. (2010) Russia's Agricultural Imports: Will the High Growth of the 2000s Continue? // Publications from USDA-ARS / UNL Faculty. Paper 568. <http://digitalcommons.unl.edu/usdaarsfacpub/568>
4. Vassilieva Y., Smith M.E. Russia's Federal Budget Outlays for Agriculture in 2009. GAIN Report №RS8094. www.fas.usda.gov
5. Chang, Ha-Joon (2002): Kicking Away the Ladder: How the Economic and Intellectual Histories of Capitalism Have Been Re-Written to Justify Neo-Liberal Capitalism, Anthem Press, London. <http://www.paecon.net/PAEtexts/Chang1.htm>
6. Vgl. Felber, Christian: GATS: Das Dienstleistungsabkommen der WTO, in: ATTAC (2004): Die geheimen Spielregeln des Weithandels. WTO-GATS-TRIPS-MAI. Wien, S. 68; Vgl. Korten, David (1995): When corporations rule the world. London, S. 175.
7. WTO: <https://www.wto.org/>
8. OECD. stat, <http://stats.oecd.org>.
9. SGPA (<http://agrobusiness.livejournal.com/#asset-agrobusiness-26012>)

Əlavə 1

«Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı»nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 avqust 2006-cı il 1583 №-li sərəncamı

Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə

TƏDBİRLƏR PLANI

Mövzu	Qanunvericilik	Tədbirlər	İcraçı orqanlar	İcra müddəti
1	2	3	4	5
MALLARLA TİCARƏTƏ TƏSİR GÖSTƏRƏN SİYASƏTƏ DAİR TƏDBİRLƏR				
	“Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 26 noyabr tarixli 761-IQ nömrəli Qanunu	“Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əlavələr edilməsi haqqında” Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi	2007-ci ilin II rübünədək
1.1. Milli tarifin xüsusiyyətləri	“Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il 20 iyun tarixli 1064 nömrəli Qanunu	Qanunun müddəalarının ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılmasına dair Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2007-ci ilin II rübünədək
	“Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 22 aprel tarixli 91 nömrəli qərarı	Qərarın müddəalarının ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması barədə təkliflərin Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi	Dövlət Gömrük Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2007-ci ilin II rübünədək
	“Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 12 aprel tarixli 80 nömrəli qərarı	ÜTT-nin tələblərinə uyğun olaraq yığımların advalor dərəcələrinin spesifik dərəcələrlə əvəz olunması barədə təkliflərin Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi	Dövlət Gömrük Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2007-ci ilin II rübünədək
	“Valyuta tənzihi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il 21 oktyabr tarixli 910 nömrəli Qanunu	Qanunun müddəalarının ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılmasına dair Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı, Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2007-ci ilin I rübünədək Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra 2 ay ərzində
	“Fiziki şəxslər olan rezidentlər tərəfindən valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasından nağd çıxarılması zamanı ödənilməli olan rüsumların dərəcəsi haqqında” Azərbaycan	Qərarın müddəalarının ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması barədə təkliflərin Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi	Milli Bank, Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	

	Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2002-ci il 17 may tarixli 79 nömrəli qərarı			
1.2. İdxal lisenziyalaşdırma prosedurları	“Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli 609 nömrəli Fərmanı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 2 sentyabr tarixli 782 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi haqqında Qaydalar”	Fərmanların müddələrinin “Ümumdünya Ticarət Təşkilatının İdxal Lisenziyalaşdırma Prosedurları haqqında Sazişi” nin müddələrinə və ÜTT-nin digər tələblərinə uyğunlaşdırılması barədə Fərman layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Nazirlər Kabineti, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi	2007-ci ilin II rübünədək
	“Dövlət rüsumu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 4 dekabr tarixli 223-IIQ nömrəli Qanunu	Qanunun ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılmasına dair Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Nazirlər Kabineti, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi	2007-ci ilin II rübünədək
	“Xüsusi razılıq (lisenziya) alınması tələb olunan bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsinə görə ödənilən dövlət rüsumunun məbləğləri barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2002-ci il 18 noyabr tarixli 180 nömrəli qərarı	Lisenziyaların verilməsi ilə bağlı rüsumların miqdarının ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması barədə təkliflərin Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi	Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra 2 ay ərzində
1.3. Gömrük qiymətləndirilməsi	“Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi Qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998- ci il 12 yanvar tarixli 7 nömrəli qərarı	Qərarın GATT-ın VII maddəsinə və GATT-ın VII maddəsinin tətbiqinə dair Sazişin müddələrinə uyğunlaşdırılması barədə təkliflərin Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi	Dövlət Gömrük Komitəsi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2007-ci ilin II rübünədək
1.4. Daxili vergilərin idxala tətbiq edilməsi	Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 11 iyul tarixli 905-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi “Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən aksiz vergisinə cəlb olunan malların aksiz dərəcələrinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 19 yanvar tarixli 20 nömrəli qərarı	Ölkədə istehsal olunan və idxal edilən aksizli mallara tətbiq edilən aksiz dərəcələri arasında mövcud fərqlərin aradan qaldırılması üçün Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi barədə Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarlarının müddələrinin ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması barədə təkliflərin Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi	Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi Vergilər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi	2007-ci ilin II rübünədək Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra 2 ay ərzində
1.5. Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi qaydaları	“Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2000-ci il 2 noyabr tarixli 202 nömrəli qərarı	Qərarın GATT Sazişinin II maddəsinə və Mənşə qaydaları haqqında Sazişin müddələrinə uyğunlaşdırılması barədə təkliflərin Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi	Dövlət Gömrük Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2007-ci ilin II rübünədək
1.6. Texniki qaydalar və standartlar, o cümlədən sərhdə	“Azərbaycan Respublikasında texniki tənzimləmə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinin hazırlanması;	“Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Ticarətə Texniki Maneələr (TTM) Sazişi” nin müddələrinə və ÜTT-nin	Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma,	2007-ci ilin II rübünədək

<p>idxala dair görülən tədbirlər</p>	<p>“Texniki rəqlamentlərin hazırlanması, qəbulu və tətbiqi qaydaları haqqında”, “Azərbaycan Respublikası standartlarının hazırlanması, qəbulu və tətbiqi qaydaları haqqında”, “Məlumat mərkəzlərinin təsis edilməsi və onların fəaliyyəti qaydaları haqqında”, “Uyğunluğun qiymətləndirilməsi üzrə normativ sənədlərin hazırlanması, qəbulu və tətbiqi qaydaları haqqında”, “Məcburi sertifikatlaşdırılmalı məhsulların siyahısının təsdiq edilməsi haqqında”, “Uyğunluq nişanının tətbiqi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında”, “Uyğunlaşdırma proseduru keçmiş məhsulların dövryyəsinə nəzarət qaydalarının təsdiq edilməsi barədə”, “Uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının akkreditasiyası qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar layihələrinin hazırlanması</p>	<p>digər tələblərinə uyğunlaşdırılmış Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi</p> <p>Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarlarının qəbul edilməsi</p>	<p>Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi Nazirlər Kabineti, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi</p>	<p>Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra 6 ay ərzində</p>
<p>1.7. Sanitar və fitosanitar tədbirlər, idxala dair görülən tədbirlər də daxil olmaqla</p>	<p>“Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1992-ci il 10 noyabr tarixli 371 nömrəli Qanunu, “Bitki karantini haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 23 aprel tarixli 70-IQ nömrəli Qanunu, “Bitki mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 3 dekabr tarixli 210-IQ nömrəli Qanunu, “Yeyinti məhsulları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 18 noyabr tarixli 759-IQ nömrəli Qanunu, “Üzümçülük və şərabçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 19 oktyabr tarixli 208-IIQ nömrəli Qanunu, “Tütün və tütün məmulatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 8 iyun tarixli 138-IIQ nömrəli Qanunu “Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin mühafizəsini gücləndirmək məqsədilə əlavə qayda və əsasnamələrin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1993-cü il 9 mart tarixli 140 nömrəli qərarı</p>	<p>Qanunların “Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Sanitariya və Fito-Sanitariya (SFS) Sazişi”nin müddəalarına uyğunlaşdırılması barədə Qanun layihələrinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarlarının SFS Sazişinin müddəalarına uyğunlaşdırılması barədə təkliflərin Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi</p> <p>Qərarın SFS Sazişinin müddəalarına uyğunlaşdırılması barədə təkliflərin Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi</p>	<p>Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi, Dövlət Gömrük Komitəsi</p> <p>Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi, Dövlət Gömrük Komitəsi</p>	<p>2007-ci ilin II rübünədək</p> <p>Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra 6 ay ərzində</p>
<p>2. TİCARƏTLƏ BAĞLI ƏQLİ MÜLKİYYƏT REJİMİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNƏ DAİR TƏDBİRLƏR</p>				
<p>2.1. Müəlliflik</p>	<p>“Müəlliflik hüququ və əlaqəli</p>	<p>“Müəlliflik hüququ və əlaqəli</p>	<p>Nazirlər Kabineti,</p>	<p>2007-ci</p>

hüququ, əlaqəli hüquqlar və digər mülkiyyət hüquqları	hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 5 iyun tarixli 115-IQ nömrəli Qanunu	hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə” Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyi, Ədliyyə Nazirliyi	ilin I rübünə-dək
	“Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılıqla mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanun layihəsinin hazırlanması	Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Nazirlər Kabineti, Müəllif Hüquqları Agentliyi, Ədliyyə Nazirliyi	2007-ci ilin III rübünə-dək
	“Rəqəmli şəbəkədə yayım təşkilatlarının hüquqlarının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanun layihəsinin hazırlanması	Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Nazirlər Kabineti, Müəllif Hüquqları Agentliyi, Ədliyyə Nazirliyi	2007-ci ilin IV rübünə-dək
	“Azərbaycan Respublikasında müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları sahəsinin inkişafı üzrə 2007-2010-cu illər üçün Dövlət Proqramı (“Əqli mülkiyyət Dövlət Proqramı”) layihəsinin hazırlanması	Proqram layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Nazirlər Kabineti, Müəllif Hüquqları Agentliyi	2007-ci ilin II rübünə-dək
	“Şəxsi məqsədlər üçün fonogramaya yazılmış əsərlərin və audiovizual əsərlərin surətinin çıxarılmasına görə müəllif qonorarının minimum məbləğinin müəyyən edilməsi, bölüşdürülməsi və ödənilməsi qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar layihəsinin hazırlanması	Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarının qəbul edilməsi	Nazirlər Kabineti, Müəllif Hüquqları Agentliyi	2007-ci ilin II rübünə-dək
	“Əsərlərin dövlət varidatı elan edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar layihəsinin hazırlanması	Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarının qəbul edilməsi	Nazirlər Kabineti, Müəllif Hüquqları Agentliyi	2007-ci ilin II rübünə-dək
	“Əlaqəli hüquqların obyektlərindən istifadəyə görə minimum tariflər haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar layihəsinin hazırlanması	Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarının qəbul edilməsi	Nazirlər Kabineti, Müəllif Hüquqları Agentliyi	2007-ci ilin II rübünə-dək
2.2. Əmtəə nişanları, o cümlədən xidmət nişanları, coğrafi göstəricilər, habelə mənşənin müəyyən edilməsinə dair qərardan etiraz verilməsi	“Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1998-ci il 12 iyun tarixli 504-IQ nömrəli Qanunu	“Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əlavə dəyişikliklər edilməsi barədə” Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Nazirlər Kabineti, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi, Ədliyyə Nazirliyi	2007-ci ilin II rübünə-dək
2.3. Patentlər	“Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1997-ci il 25 iyul tarixli 312-IQ nömrəli Qanunu	Qanunun ÜTT-nin “Əqli mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri barədə Sazişi” nin (TRİPS) müddəalarına uyğunlaşdırılmasına dair Qanun layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi	Nazirlər Kabineti, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi, Ədliyyə Nazirliyi (1)	2007-ci ilin I rübünədək

Əlavə 2

Cədvəl 15. Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı (Standard International Trade Classification (SITC) üzrə Azərbaycanda ixracın və idxalın quruluşu

1. Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə ixracın quruluşu, min ABŞ dolları

№	Məhsul bölmələri	1996	2000	2010	2017
	Cəmi	631 245,5	1 745 220,0	21 360 210,2	13 811 624,4
0	Yeyinti məhsulları	12 654,5	33 706,3	415 118,7	601 437,8
1	İçkilər və tütün	14 564,1	17 887,4	21 972,2	37 227,1
2	Qeyri-ərzaq xammalı	57 020,7	83 013,8	22 949,5	79 011,7
3	Mineral yanacaq, sürtkü yağları	419 113,8	1 484 903,9	20 110 120,4	12 358 673,8
4	Heyvan və bitki mənşəli yağlar	803,1	3 597,6	154 862,1	14 456,1
5	Kimyəvi mallar	42 955,1	34 393,6	130 179,2	178 752,5
6	Digər sənaye malları	27 813,6	16 740,2	170 847,9	323 419,4
7	Maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları	47 983,7	62 949,0	217 765,1	59 978,2
8	Müxtəlif sənaye məmulatları	8 337,0	8 028,2	34 604,9	19 292,1
9	Digər mallar	0,0	0,0	81 790,2	139 375,7
	Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə ixracın quruluşu (ixracda xüsusi çəkisi, faizlə)				
0	Yeyinti məhsulları	2,0	1,9	1,9	4,4
1	İçkilər və tütün	2,3	1,0	0,1	0,3
2	Qeyri-ərzaq xammalı	9,0	4,8	0,1	0,6
3	Mineral yanacaq, sürtkü yağları	66,4	85,1	94,1	89,5
4	Heyvan və bitki mənşəli yağlar	0,1	0,2	0,7	0,1
5	Kimyəvi mallar	6,8	2,0	0,6	1,3
6	Digər sənaye malları	4,4	1,0	0,8	2,3
7	Maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları	7,6	3,6	1,0	0,4
8	Müxtəlif sənaye məmulatları	1,4	0,4	0,3	0,1
9	Digər mallar	0,0	0,0	0,4	1,0

2. Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə idxalın quruluşu, min ABŞ dolları

№	Məhsul bölmələri	1996	2000	2010	2017
	Cəmi	960 636,3	1 172 071,5	6 600 611,6	8 782 007,5
0	Yeyinti məhsulları	343 008,5	190 129,4	864 145,7	1 282 431,1
1	İçkilər və tütün	17 083,1	18 301,8	264 788,2	231 796,6
2	Qeyri-ərzaq xammalı	25 127,6	58 855,0	178 237,3	231 127,8
3	Mineral yanacaq, sürtkü yağları	43 431,2	57 143,8	73 639,6	378 810,6
4	Heyvan və bitki mənşəli yağlar	16 433,3	9 188,2	84 976,6	125 217,2
5	Kimyəvi mallar	71 554,1	92 862,9	586 350,8	1 039 891,3
6	Digər sənaye malları	170 302,6	205 388,6	1 425 096,9	1 684 569,5
7	Maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları	226 077,4	468 821,6	2 680 532,6	2 932 839,0
8	Müxtəlif sənaye məmulatları	47 528,4	71 336,9	434 007,2	859 817,0
9	Digər mallar	90,2	43,3	8 836,7	15 507,4

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>)
(15.01.2019)

Əlavə 3

Cədvəl 16. Uruqvay raundunun kənd təsərrüfatı üzrə sazişininin və ÜTT nizamnaməsinin əsas müddəaları toplusu

Strategiya	İnkişaf etmiş ölkələr	İnkişafda olan ölkələr
Bazara girişin olması	İdxalat üzrə məhdudiyyətlərin aradan götürülməsi (tariflərdən başqa)	
	Bütün tariflər qəti təsbit olunmalı	
	İdxalat mallarının kəskin və yaxud daimi olaraq aşağı düşməsinə qarşı xüsusi qoruyucu tədbirlər	
	Müqavilə şərtləri üzrə qeyri-tarif ticarət məhdudiyyətlərinin konversiyasının nəticələri olan tariflər, üstəgəl bütün kənd təsərrüfatı mallarına olan əvvəllər mövcud olan tariflər aşağı salınmalıdır	
	Tarifli malların bazara girişi üzrə cari və minimal öhdəliklərin həyata keçirilməsi	
	Tariflərin 6 il ərzində orta hesabla 36% (minimal 15%) aşağı salınması	Tariflərin 10 il ərzində orta hesabla 24% (minimal 10%) aşağı salınması. Tariflərin yuxarı hədlərinin müəyyən olunması üzrə öhdəliklərin olduğu yerlərdə belə azalma nəzərdə tutulmur. Daha az inkişaf etmiş ölkələr tariflərin aşağı salınması üzrə öhdəliklər qəbul etmirlər
İxracat subsidiyaları	Aşağı salınması nəzərdə tutulan ixracat subsidiyalarının müəyyən olunması. Digər ixracat subsidiyaları dəqiq olaraq sinifləşdirilməlidirlər,ərzaq yardımlarını da daxil etməklə. İdxalat rüsumlarının aşağı salınması şərtlərinin yayımlanmadığı mallara ixracat subsidiyalarından istifadə olunmasının qadağan edilməsi	
	Subsiyaların 6 il ərzində aşağı salınması üzrə dəqiq öhdəliklər: həm ümumi (21%), həmçinin büdcə (36%) maliyyələşmələr üzrə, emal olunmuş yeyinti məhsulları üzrə isə - ancaq büdcə maliyyələşmələri üzrə (36%)	Subsiyaların aşağı salınması üzrə inkişaf etmiş ölkələrə olan tələblərin üçdə ikisi səviyyəsində (10 il ərzində). Daşınma və satış üzrə bir sıra subsidiyalar üçün istisna edilir
İxracatın məhdudlaşdırılması və qadağan olunması	Ərzaq: malların mövcud olması barəsində informasiyanın sorğulanması və təqdim olunması üzrə məsləhətləşmələrin keçirilməsinə bildiriş və öhdəlik tələb olunur	
		İnkişafda olan ölkələr üçün bu qayda ancaq ərzağın xalis ixracatları üçün tətbiq olunur
Daxili himayədarlıq	Siyasi tədbirlər iki qrupa bölünürlər: icazə olunanlar («yaşıl yeşik») və məsrəfləri aşağı salınması nəzərdə tutulan himayədarlıq üzrə ümumi tədbirlərə daxil edilməyən digərləri. İstehsalın aşağı salınması üzrə proqramlarla bağlı olan ayrı-ayrı birbaşa ödənişlər üzrə tədbirlər «yaşıl yeşiyə» daxil deyillər, lakin ümumi tədbirlərdən xaric olunurlar	
	Ümumi himayə edilmə tədbirlərində ümumi məhsulun dəyərinin 5%-dən	Digər tədbirlərin tətbiq olunmasına da icazə verilir, o cümlədən,

	<p>az olmayan hissəsini saxlamağa icazə verilir. Bütövlükdə, ümumi himayə etmə tədbirləri 6 il ərzində 20% aşağı salınmalıdır</p>	<p>müəyyən şərtlər daxilində kapital qoyuluşlarına və istehsal vasitələrinə subsidiyalara. Ümumi məhsulun dəyərinin 10%-dən az olmayan hissəsinin istehsalına minimal ölçüdə yardım olunmasına icazə verilir. Ümumilikdə, ümumi himayə etmə tədbirləri 10 il ərzində 13,3% aşağı salınmalıdır. Daha az inkişaf etmiş ölkələr ümumi himayə etmə səviyyəsini qoruyub saxlaya bilərlər, əgər onlar bu barədə elan etsələr, lakin onlardan bu səviyyənin qorunub saxlanılması tələb olunmayacaqdır</p>
<p>Sanitar və fitosanitar qaydaları və tədbirləri. Digər məqamlar</p>	<p>Hər bir ölkəyə özü üçün səhiyyə və təhlükəsizlik sahəsində standartların müəyyən etmə hüququ təsdiqlənir, lakin onlar əsaslandırılmalı və ticarət sahəsində ədalətsiz və yaxud lazımsız məhdudiyətlərə səbəb olmamalıdır. Beynəlxalq standartların tətbiq olunması alqışlanacaqdır</p>	
	<p>ÜTT-nin Kənd təsərrüfatı üzrə Komitəsi, qəbul olunmuş öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət edəcəkdir. İslahatlar proqramının daha az inkişaf etmiş ölkələrdə və xalis idxalatçı ölkələrdə mümkün ola biləcək mənfi effekti barəsində nazirlərin Mərrakeş-də qəbul olunmuş qərarı nəzərə alınacaqdır</p>	

ÜTT-nin materialları əsasında (<https://www.wto.org/>) tərtib olunmuşdur

Əlavə 4

Cədvəl 17. Azərbaycanda yüngül sənayenin inkişaf göstəriciləri

	2013	2014	2015	2016	2017
Toxuculuq sənayesi					
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı - cəmi	72	66	68	66	67
dövlət	14	14	14	14	12
qeyri-dövlət	58	52	54	52	55
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin cari qiymətləri ilə, milyon manat	52,0	49,6	31,7	96,8	182,3
Ölkədə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində sahənin payı, faizlə	0,1	0,1	0,1	0,3	0,4
<i>Əsas məhsul növlərinin natura ifadəsində istehsalı:</i>					
Pambıq məhlıcı, min ton	12,1	13,5	6,6	17,1	37,9
Hazır pambıq parçalar, min kv metr	523,1	836,0	959,0	1782,0	1683,0
o cümlədən əmtəəlik	523,1	836,0	959,0	1782,0	1683,0
Hazır ipək parçalar, min kv metr	602,4	553,4	272,4	221,6	274,5
o cümlədən əmtəəlik	12,5	185,0	79,5	-	92,3
Pambıq yataq ağları, min ədəd	270,0	406,4	227,7	1325,0	371,6
Xalça və xalça məmulatları, min kv.m	2,0	1,6	0,4	0,2	0,4
o cümlədən əmtəəlik	2,0	1,6	0,4	0,2	0,4
Geyim istehsalı					
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı - cəmi	75	57	52	60	57
dövlət	8	8	7	7	7
qeyri-dövlət	67	49	45	53	50
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin cari qiymətləri ilə, milyon manat	73,3	67,8	75,2	86,7	104,0
Ölkədə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində sahənin payı, faizlə	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3
<i>Əsas məhsul növlərinin natura ifadəsində istehsalı:</i>					
Trikotaj corab məmulatları, min cüt	4499	1663	3739	1736	1991
Alt trikotaj, min ədəd	714,9	314,7	238,3	214,1	280,1
İpəkdən hazırlanan şallar, şərflər və s., min ədəd	26,3	109,5	87,7	63,2	23,3
Sair iş geyimləri, min ədəd	9,1	244,3	88,1	74,1	97,1
Dəri və dəridən məmulatların və ayaqqabıların istehsalı					
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı - cəmi	23	22	23	21	27
dövlət	-	-	1	1	1
qeyri-dövlət	23	22	22	20	26
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin cari qiymətləri ilə, milyon manat	21,8	19,6	12,2	13,6	18,0
Ölkədə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində sahənin payı, faizlə	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
<i>Əsas məhsul növlərinin natura ifadəsində istehsalı:</i>					
İribuynuzlu qaramalın bütöv dərisindən hazırlanan dəri, ton	4086	698,9	702,2	194,0	155,3
Ayaqqabı, min cüt	326,1	180,6	87,9	392,4	202,1
Dəri, ton	865,6	1205	841,9	214,7	32,1

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (<https://www.stat.gov.az>) (15.02.2018)

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Dünya ticarətinin təşkil olunması prinsipləri	25
Cədvəl 2. ÜTT daxil olmağın mərhələləri və qaydaları	26
Cədvəl 3. ÜTT əsas hüquqi-normativ bazası.....	27
Cədvəl 4. Postsovet dövlətləri və ÜTT.....	30
Cədvəl 5. Azərbaycanda xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası	35
Cədvəl 6. Xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi quruluşu.....	36
Cədvəl 7. Xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi quruluşu.....	36
Cədvəl 8. Azərbaycanda və qabaqcıl dünya ölkələrində nəqliyyat sisteminin və müasir rabitə vasitələrinin inkişafının əsas göstəriciləri (2006-cı il üzrə).....	37
Cədvəl 9. Ərzaq mallarının və kənd təsərrüfatı xammalının Azərbaycana idxalın ümumi həcmində payı.....	61
Cədvəl 10. Ərzaq mallarının və kənd təsərrüfatı xammalının Azərbaycana idxalı.....	61
Cədvəl 11. Azərbaycan Respublikası üzrə Xarici İqtisadi Fəaliyyətinin Mal Nomenklaturasının 1-24 mal qrupları üzrə tarif müdafiəsi dərəcələri	62
Cədvəl 12. Bitkiçilik məhsullarının növlər üzrə istehsalı, bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə ...	68
Cədvəl 13. Əsas heyvandarlıq məhsullarının istehsalı, bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə.....	68
Cədvəl 14. Kənd təsərrüfatına yardım olunması və gömrük-tarif müdafiəsi səviyyələri.....	69
Cədvəl 15. Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı (Standard International Trade Classification (SITC) üzrə Azərbaycanda ixracın və idxalın quruluşu	85
Cədvəl 16. Uruqvay raundunun kənd təsərrüfatı üzrə sazişininin və ÜTT nizamnaməsinin əsas müddəaları toplusu	86
Cədvəl 17. Azərbaycanda yüngül sənayenin inkişaf göstəriciləri.....	88

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT/WTO) strukturu.....	9
Şəkil 2. Yüngül sənayenin müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatındakı payı.....	70

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Ərzaq idxalının Azərbaycan üzrə ümumi xammalda payı.....	61
--	----